

МИСЛИТЕЛІ
НІМЕЦЬКОГО
РОМАНТИЗМУ

ББК 87.3 (анім)
М 62

Програма «Українська філософська бібліотека»
Експертна група «Філософський проект»

Т. 1

М И С Л И Т Е Л І

Н І М Е Ц Ь К О Г О

Р О М А Н Т И З М У

УПОРЯДКУВАННЯ
ЛЕОНІДА РУДНИЦЬКОГО
ОЛЕГА ФЕШОВЦЯ

Олег Фешовць (Київ, Україна)

Володимир Бокочкін (Торонто, Канада)

Ріхард Брунер (Вінн, Німеччина)

Табас Боннік (Київ, Україна)

Райнголд Гайндроттер (Мюнхен, Німеччина)

Кларк Ганкс (Канза, США)

Роналд Гім (Мюнхен, Німеччина)

Гітер Реттер (Нью-Йорк, США)

Людвіг Рудніцький (Фінделсгайм, США)

Гарольд Реттер (Відень, Австрія)

Олег Рудніцький (Київ, Україна)

Роман Лангго (Вашингтон, США)

Кінгсда Шіфман (Мюнхен, Німеччина)

Ульріх Шварц (Мюнхен, Німеччина)

Вікторія Олена Рудніцька

Евгенія Євгенівна

Людмила Іванівна Рудніцька

БК 87.3 (4НІМ)
М 65

Програма «Українська філософська бібліотека»
Благодійного фонду «Філософський проект»
Т. 1

Видання підготовлено в співпраці з:
Українським Вільним Університетом (Мюнхен, Німеччина),
філософським факультетом Львівського національного університету
імені Івана Франка (Львів, Україна)

та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження»
(Київ, Україна).

Ця книга є першою в українському книговидавництві спробою загального охоплення німецького Романтизму, феномену, без опису якого неможливо реконструювати історію становлення естетичної, етичної та філософської думки не лише Німеччини, але й усього світу, та інспіруюча сила якого є відчутною й нині у мисленні сучасної людини.

Наукова рада програми:

Володимир Болюбаш (Торонто, Канада)
Ріхард Бруннер (Ульм, Німеччина)
Тарас Возняк (Львів, Україна)
Райнгард Гайденройтер (Мюнхен, Німеччина)
Киртіс Генкок (Канзас, США)
Ролянд Пітч (Мюнхен, Німеччина)
Пітер Редпат (Нью Йорк, США)
Леонід Рудницький (Філядельфія, США)
Гельмут Феттер (Відень, Австрія)
Олег Фешовець (Львів, Україна)
Роман Цяпало (Деб'юк, США)
Микола Шафовал (Мюнхен, Німеччина)
Ульріх Шваер (Мюнхен, Німеччина)

Головний редактор програми:

Олег Фешовець (Львів, Україна)

● ФРІДРІХ ДАНІЕЛЬ ЕРНСТ ШЛЯЕРМАХЕР

(Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher)

Богослов, філософ, педагог. Народився 21.11.1768, Бреслау; помер 12.02.1834, Берлін.

Шляермахер виховувався у протестантському релігійному оточенні. У Галле та Берліні Шляермахер студював теологію, філософію та давні мови, потім (1793) викладав у Берлінській семінарії, що зумовило його подальше звернення до теології. У Берліні Шляермахер підтримував тісний контакт з романтиками (А. та Ф. Шлегелями); поряд з тим він перебував під впливом поміркованої просвітницької теології.

1804—1806 рр. Шляермахер зупинився у Галле, де читав лекції з філософії та етики. Після повернення до Берліну (1807) брав участь у заснуванні Берлінського університету, а відтак став його

професором та першим деканом богословського факультету. Шляермахер був членом, а потім секретарем Академії наук у Берліні.

Вплив романтики на раннього Шляермахера відображає його твір того періоду *Über die Religion* (Про релігію, 1799). Джерело релігії Шляермахер абачає у душевному стані людини. Саме душею можна відчувати вічне та нескінченне.

Шляермахер прагнув до примирення спекулятивного та емпіричного пізнання. Його вчення про герменевтику поєднує метод інтуїтивного та продуктивного припущення з компаративним методом критичної оцінки.

Теологічні погляди Шляермахера були скеровані як проти ортодоксії, так і проти раціоналізму. Шляермахер виступав за особистий, реальний досвід релігії, що як невід'ємна третя сила повинен долучатись до мислення і діяння.

Шедевром творчості Шляермахера є його частково біографічний твір *Vertraute Briefe über «Lucinde»* (Довірливі листи про «Люцинду», 1800), що є апологією одноменному роману Ф. Шлегеля.

Шляермахер мав великий вплив на розвиток філософсько-теологічного вчення. Він видав 5 томів перекладів Платона, є автором твору *Kurze Darstellung des theologischen Studiums* (Короткий опис богословських студій, 1811) та ін. творів.

ІЗ ПРАЦЬ «ПРО РЕЛІГІЮ: ПРОМОВИ ДО ОСВІЧЕНИХ ЛЮДЕЙ, СЕРЕД ТИХ, ЯКІ ЇЇ ЗНЕВАЖАЮТЬ»

З німецької переклади Андрій Дакний та Ігор Дмитрович за виданням: Schleiermacher F. Über die Religion: Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern. — Hamburg: Verlag von Felix Meiner, 1958

Це головний твір Шляермахера, що вийшов друком у 1799 році. Він має великий вплив на формування ранньої романтики, насамперед завдяки ідеї укоріненості місцевства в релігії. Виділяючи релігію від моралі та метафізики, Шляермахер розуміє її як розвиваючий відчуття нескінченного феномен.

Може видатись несподіваним і викликати у вас природне здивування, що ще знаходиться людина, яка наважується виступати саме перед людьми, що піднесли над рівнем пересічності і прониклись мудрістю століть, і просити уваги до предмета, який знаходиться у повному занедбанні. Зізнаюсь також, я не знаю нічого, що могло б забезпечити мені навіть більш легкий результат — здобути ваше схвалення моїх прагнень, не кажучи вже про більш бажану піль — навіяти вам мої почуття і надихнути вас на користь моєї справи. Бо вже з давніх часів віра не була справою кожної людини, і завжди лише

небагатом відкривалась релігія, в той час, як мільйони людей на різні лади забавлялись її покровами та з усмішкою задовольнялись ними. Надто ж тепер життя освічених людей віддалене від усього, що було б хоч трохи подібним на релігію. Я знаю, що ви не тільки не відвідуєте покинуті храми, але й так само мало шановуєте Божество у святій тиші; у ваших прикрашених помешканнях не знайти інших святощів, крім розумних висловлювань наших мудреців і прекрасних творінь наших митців; людяність і товариськість, мистецтво і наука — скільки б ви не робили для них і скільки б не вважали за потрібне їх засвоювати — настільки повно заволоділи вашою душею, що вже нічого не залишається для вічної і священної Істоти, яка здається вам такою, що лежить по той бік світу, і ви не відчуваєте жодних почуттів до неї і від неї. Я знаю, як добре вам поталанило розвинути земне життя настільки повно й різнобічно, що ви вже не відчуваєте потреби у вічності; створивши собі свій власний всесвіт, ви нині вважаєте зайвим думати про той всесвіт, який створив вас самих. Я знаю, ви всі єдині в тому, що вже не можна сказати нічого нового і переконливого про цей предмет, який був достатньо обговорений з усіх боків мудрецьями і провидцями — я тільки не хотів би додавати: насмішниками і священиками. Ви менш за все — це ні від кого не може вислизнути — схильні до того, аби вислухати в цьому питанні священиків, давно вже відкинутих вами і визнаних не гідними вашої довіри, позаяк вони з найбільшим бажанням живуть лише у спорожнілих руїнах свого святилища, і навіть там не можуть жити, не псуючи і не руйнуючи їх ще більше. Все це я знаю; і все ж, очевидно знаходячись під впливом якоїсь внутрішньої і неподоланної необхідності, я відчуваю себе примушеним говорити і не можу взяти назад своє запрошення, щоб саме ви мене вислухали.

Що стосується останнього, то я міг би вас запитати, як стається, що ви про кожен предмет, важливий він чи ні, хотіли б отримати повчання саме від тих, хто присвятив йому своє життя і свої духовні сили, і що ваша допитливість

Титульна сторінка першого видання праці Ф. Д. Е. Шлегеля «Про релігію»

не цурається хижі селянина чи майстерні дрібного художника, але у справах релігії ви вважаєте більш підозрливим, коли це повчання походить від тих, хто вважає себе вмілими у цій справі та бачаться як такі з боку держави чи народу? Ви, напевне, не доведете, що вони ними не є і що вони швидше повинні проповідувати щось інше, аніж релігію. Таку ж невинувдану одінку я зневажливо визнаю перед вами, я ж бо й сам належу до цього ордену та зважусь на небезпеку, навіть якщо ви мене неухважно слухаєте, потрапити під одне з цих натовном означення.

Це, щонайменше, добровільне зізнання, бо моя мова та похвали моїх одиодумців не повинні були б мене викрити; те, що я хочу, лежить поза їхнім сприйняттям та й навіть не наближається до того, що вони охоче хочуть бачити і чути. І я не погоджусь із волянням більшості про занепад релігії, бо я не знаю, чи якась ще епоха прийняла її краще, аніж теперішня, і мені нічого робити із старовірними варварськими скаргами, якими хочуть звести мурі свого гебррейського сіонізму та готичних колон.¹ Я усвідомлюю, що у всьому, що я повинен вам сказати, я всеціло зрікаюсь свого суспільного становища, то чому ж я не можу визнати його певною випадковістю? Властиві йому упередження не повинні заважати, а його свято дотримувани границі запитань та відповідей серед нас не мають значення. Як людина я, згідно з моїми уявленнями, промовляю до вас про святі таїнства людства, про те, що було в мені, коли я, сповнений юнацьких мрій, шукав невідоме, про те, що є внутрішньою рушійною силою мого існування, відколи я живу, і що буде для мене найсвятішим та в який спосіб мене торкатимуться переміни часів та людства. Мої вислови не зроджуються із розсудливого рішення, не з надії чи страху, що це станеться не у відповідності з кінцевою метою, і не з іншої вимушеної чи випадкової причини: це внутрішня непереборна необхідність моєї природи, це божественне покликання, це те, що визначає моє становище у всесвіті та робить мене саме таким сотворінням, яким я є.

Кожне життя є лише результатом постійного набуття та відкидання, кожна річ має своє певне

¹ Вважається, що тут парадоксальність романтичної релігійності відходить одні із способів свого вираження і невідразні Нобелісові очкування стають ясніше окресленими: власне у самоусуменні від очакваної репрезентативності й проявляється феномен релігії, укорінений в переживанні особи. Але тут же розгортається зворотне запитання про відношення підсумкових для Ф. Шлегелюхера старожитностей до феномену релігії (можливо, більш відповідає стану запитання про його митичність?).

існування лише завдяки тому, що вона поєднує і утримує обидві прадавні сили природи: притягання до себе усього спраглого і поширення живого ества. Мені видається, що і духи, коли вони перенеслися у цей світ, мусили б слідувати цим законам. Кожна людська душа, а її нетривалі діяння та внутрішні особливості її існування нагтовкують нас на це, є лише продуктом двох протилежних поривів. Один з них — прагнення душі притягнути до себе все, що її оточує, влітати його у своє життя і, де це лише можливо, вбирати у своє найпотаємніше ество. Інший — пристрасне бажання все більше поширювати свою внутрішню сутність, пронизувати нею все, всім її повідомляти і ніколи не виснажитись. Один спрямований на насолоду, прагне до поодиноких речей, що схиляються до нього, заспокоюється як тільки-но схопить одну з них і лише механічно впливає на наступну. Інший — зневажає насолоду та йде лише на постійно зростаючу діяльність; пропускає поодинокі речі і прояви лише тому, що проникає крізь них, а знаходить всюди лише ті сили та сутності, об які ламається його сила; хоче просякнути все, наповнити розумом і свободою, так він просто доходить до безмежності й шукає та сіє всюди свободу та взаємозв'язок, владу і закон, право і пристойність. Але оскільки жодна із тілесних речей не існує лише завдяки обидвом силам матеріальної природи, то й душа бере участь у обидвох первісних функціях духовної природи. І досконалість інтелектуального світу полягає в тому, що всі можливі поєднання цих двох сил між двома протилежними кінцями (бо тут одна, а там інша є вирішальною, залишаючи супротивній лише маленьку частку) є не лише в людства, але їх поєднує загальний союз свідомості так, що кожен зокрема, незважаючи на те, що він не може бути чимось іншим, ніж повинен бути, впізнає кожного іншого так чітко, як самого себе, і цілковито осягає всі поодинокі уявленні людства. Ті, що знаходяться на крайніх позиціях цього ряду, є сильними, замкненими в собі і самотніми натурами. Одного неяситна чутливість закликає збирати довкола себе щоразу більшу масу земних речей, які вона

Вартбургський фестиваль (1817), один із актів німецького національного піднесення: нове повернення до місця середньовічних поетичних змигань та протестантських витоків

вириває із взаємозв'язку цілого, щоб привласнити лише собі; у одвічний зміні між жадобою і насолодою вони ніколи не виходять поза сприйняття поодинокого, і для них, завжди зайнятих егоїстичними відносинами, суть речити людства залишається невідомою. Інших невтомно кидає по всесвіту несформований ентузіазм, що перевищує свою мету; без того, щоб створити і сформувати щось справді краще, вони ширяють довкола порожніх ідеалів і, надармо ослабивши і пожерши свою силу, бездіяльно і вичерпано повертаються до вихідного пункту. Як ці крайні відстані повинні бути зібрані, щоб перетворити довгий ряд у замкнене коло, яке є символом вічності та досконалості? Звісно, існує точка, у якій їх об'єднує майже досконала рівновага, і її ви любите набагато частіше переоцінювати, аніж недооцінювати, в той час, коли вона є лише магічним сотворінням природи, що грається з ідеалами людини і лише зрідка — результатом напруженого та здійсненого самотворення. Проте, якби всі, що не перебувають на крайніх пунктах, стояли б на цій точці, то поєднання кінців з центром взагалі б стало неможливим й кінцева мета природи була б зовсім недостижною. У тасмниці такої доведеної до спокою суміші проникає лише вдумливий знавець; для кожного простого ока її поодинокі елементи є прихованими, і воно ніколи не впізнає б ані себе, ані інше в собі. Тому Божество у всі часи, тут і там, посилає тих, у кого обидві риси плідно поєднані, споряджає їх чудовими дарами, прокладає їм шлях всемогутнім словом та призначає їх перекладачами своєї волі та своїх творінь, посередниками того, що б в іншому випадку навик залишилось невідомим. Гляньте на тих, які виражають у своїй суті високий ступінь тієї притягальної сили, яка дійово заволодіває оточуючими предметами, і які водночас посідають такі сильні духовні поривання до прозріння, що прагне нескінченного та й у все вносить дух і життя, так що вони виявляють цю силу у вчинках, до яких вона їх спонукає; їх не вдовольняє поглинення сирої маси земних речей, а натомість вони мусять поставити щось перед собою, впорядкувати його у маленький

Змія, що пожирє свій хвіст, — символ вічного процесу. У цьому зв'язку варто згадати «Кільце» Григорія Сковороди

світ, що несе відбиток їхнього духу, і так вони панують розсудливіше, насолоджуються триваліше та людяніше, стають героями, законодавцями, винахідниками і приборкувачами природи, добрими демонами, які творять у спокої та поширюють благородну благість. Вони проявляються завдяки цьому, що як посланці Божі є посередниками між обмеженою людиною і нескінченним людством. Вони показують бездіяльному, просто спекулятивному ідеалістові, який розшенлює свою сутність на поодинокі порожні думки, й те, що було в ньому лише як мрія, а в тому, що він раніше зневажав, відкривають йому матеріал, який він повинен був би обробити; вони розтлумачують йому невизнаний голос Божий, вони примирюють його із землею і його місцем на ній. Але прості земні мешканці більше потребують тих посередників, які навчають їх розуміти ту вищу основну силу людства без порівняння до дії, щоб все охоплювали оглядово, і не хочуть знати інших меж, крім того всесвіту, який вони вже знайшли. Якщо Бог тому, хто рухається по цій орбіті, до його потягу до розширення та проникнення додає ще й цю містичну та творчу чутливість, що прагне дати всьому внутрішньому ще й зовнішнє існування, то той мусить після кожного польоту духу у безмежність відкласти враження, які воно йому дало, як відсторонений предмет в образах чи словах, щоб насолоджуватись ним, перетворивши його в іншу подобу та безконечну величину, і невимушено й водночас захоплено, — бо він робив це навіть тоді, коли поряд з ним нікого не було, — являти іншим те, з чим зустрівся як поет чи провидець, оратор чи мистець. Такий правдивий проповідник найвищого підносить його ближче тим, які звикли розуміти лише скінченне та мале; він являє їм небесне та вічне як предмет насолоди та поєднання, як невичерпне джерело того, на що спрямована їхня поезія. Так він прагне пробудити сплячий паросток кращого людства, перегорити просте життя у вище, примирити синів землі з небом, що належить їм, та утримувати протипагу важкій відданості часів грубішому матеріалові. Це є вищим проповідництвом, яке

¹ То що ж, засліпачені Ф. Ніцше ніколи не зодужувати землі в таким близьким до християнського способу мислення? Чи, може, Шляєрмахер такий далекий від нього?

² Прикладом такого виразно просвітницького способу думання можна вважати Вольтера, що залишив релігію лише єдину, соціальну функцію — тримати у страхі інших верстем.

словіщає внутрішнє єство про тасмниці духу та промовляє з Царства Господнього; це є джерелом усіх видів та пророцтв, усіх святих мистецьких творів та захоплюючих промов, що ллються з надією, яку віднайде гостинна душа та дозволить визріти в собі її плодам.

Якби так сталося, що ця проміжна інстанція перестала існувати і священництво людства отримало краще призначення! Якби прийшов час, про який давнє пророцтво каже, що тоді вже ніхто не потребував, щоб його повчали, бо всі були навчені Богом! Коли б усюди горів священний вогонь, то не потрібно було б гарячих молитов, аби вимолювати його у неба, а лише свята тиша непорочних дів, аби його підтримувати; тоді б він не міг розгорітись полум'ям і його єдиним прагненням було б приведення в рівновагу внутрішнього прихованого жевріння усіх.

Тоді кожен у спокої світля би собі та всім, а поширення святих думок та почуттів було б лише легкою забавою: поспадати різні промені цього світла, потім знову розламати та розсіяти його, а далі — знову, тут і там, сконцентрувати його на якомусь предметі. Найтихше слово було б почуте, але зараз найчіткіші висловлювання не можуть уникнути невірною тлумачення. Можна було б спільними зусиллями проникнути всередину святині, натомість нині випадас займатись лише його елементами в передноці. Обмінюватись з друзями довершеними ідеями набагато приємніше за кидання напіввироблених обрисів у пустку! Як далеко один від одного зараз ті, між якими могло б бути поширене це повідомлення, розсіяні з мудрою ошадливістю серед усього людства, неначе приховані точки у всесвіті, з яких вусібіч розповсюджується еластична праречовина так, що зіштовхуються лише крайні межі їх сфери дії, — аби нічого не залишилось порожнім, — але, мабуть, один з одним ніколи не стикаються. Мудро, звичайно, бо так уся потреба у повідомлюванні і спілкуванні ще більше спрямовується на тих, які її більше потребують; тим нестримніше вона діє, щоб завоювати собі ще більше прихильників, яких їй бракує. Саме цій силі я підкоряюсь, саме ця природа є моїм покликанням. Дозвольте мені

А. Дюрер. Адам і Єва

говорити про самого себе: ви знаєте, що проповідання релігії не може бути гордістю, бо вона завжди сповнена покори. Релігія була материнською утробою, у святій темряві якої росло мого юне життя та готувалось до ще закритого для нього світу; у ній дихав мій дух, ще до того, як він знайшов свої зовнішні предмети, досвід і науку; вона допомагала мені, коли я почав бачити батьківську віру і очищувати серце від осаду попереднього світу; вона залишилась зі мною, коли Бог і безсмертя зникли через сумнівне око; вона провела мене у діяльне життя, навчила мене бути святым з моїми чеснотами та хибами у своєму неподільному існуванні та лише з її допомогою я пізнав дружбу і любов. Коли мова йде про інші переваги та властивості людей, то я знаю, що перед вашим суддівським троном, ви, мудрі проповідники народу, жодним доказом не буде те, коли хтось скаже, що він володіє релігією; бо він може знати про неї з описів, спостережень інших, так як знають про чесноти з простої старої легенди про їхнє існування; втім так полягає справа з релігією, і вона є настільки рідкісною, що коли про неї хтось говорить, то це необхідне, оскільки ніде ніхто цього не чув. Все те, що я прославляю і відчуваю як її творіння, малоприсутнє в святих книгах, і для кого б, хто не відчув це сам, це не було б неприєнятно чи дурістю?

Коли я, так проникнутий релігією, нарешті мушу говорити про неї та давати їй оцінку, то до кого я повинен з цим звернутись, як не до вас? Де б я міг ще віднайти слухачів для моєї промови? Спонукає мене говорити не сліпа пристрасть до батьківської землі чи до одностороннього одного закону та мови, а внутрішнє переконання в тому, що ви єдині, хто здатний та гідний того, щоб його сприйняття було налаштоване на святі і божественні речі. [...]

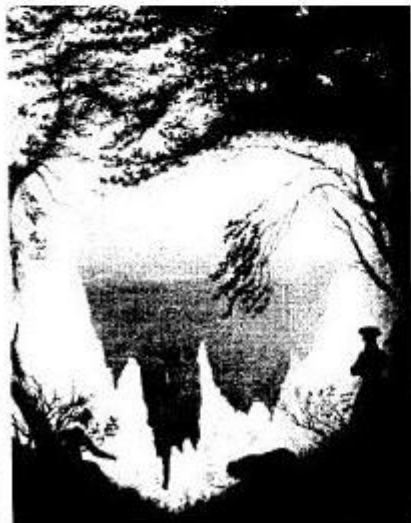
Тільки не зараховуйте мене, не вислухавши, до тих, кого ви вважаєте черствими та неосвіченими, так, ніби розуміння святого перейшло, наче застарілий одяг, до нижчих верств суспільства, яким лише і підходить бути в страхові та вірі охопленими невидимим. Ви

А. Дорер. Святий Єронім

дружньо настроєні щодо цих наших братів і любите, щоб вам говорили про інші, вищі предмети, про звичаєвість, право, свободу, і таким чином, принаймні, що стосується окремих моментів, ваше внутрішнє прагнення підносилося назустріч кращому та пробуджувалося почуття гідності людства. Ви хочете, щоб з вами говорили і про релігію, щоб змінити вашу суть, аж поки не досягнуть точки, де сховано цей святий інстинкт; щоб вас зворушували окремими блискавками, що походять з цього інстинкту, щоб вам проклали з найпотаємнішої середини вид у безмежність та, на мить, піднесли вашу тваринну чутливість до вищої свідомості людської волі та існування; завдяки цьому буде багато здобуто. Та я вас благаю, чи ви звернетесь до них тоді, коли захочете відкрити найтісніший зв'язок і найвищу причину тих святинь людства, коли поняття і почуття, закон і вчинок будуть досліджені аж до їх спільного джерела, і дійсне як вічне та неминуче укоріненням в есенці людства?

А чи не краще було б, коли ваших мудреців тоді могли б розуміти лише найкращі серед вас? Саме це, врешті, я хочу досягти релігією. Я не хочу зворушити окремі відчуття, що, можливо, належать до сфери релігії, ні виправдати чи оскаржити поодинокі уявлення. Я хочу провести вас у найпотаємніші глибини, з яких до вас спершу заговорить душа. Я хочу показати вам, з яких задатків людства виникає релігія та як вона належить до того, що є для вас найвищим та найдорожчим. Я хочу провести вас до стін храму, аби ви оглянули цілу святиню та відкрили всі її найпотаємніші тайни. Чи ви справді вважаєте, що я вірю в те, що ті, які найбільше щодня мучаться із земним, є найбільш придатними для того, аби так близько познайомились з небесним? Чи ті, які боязко трусяться над найближчим моментом та міцно прикуті до підручних предметів, можуть підступитись ближче до всесвіту? І чи той, хто в одноманітній зміні мертвої діловитості ще не знайшов себе, міг би найяскравіше описати живе Божество? Отже, лише вас я можу покликати до себе, бо ви здатні

Протиставлення романтизму холодному раціоналізмові, подане в картині Каспера Давида

важного шляху досередини людського єства, щоб знайти основу його дій і думок.

Відколи я визнав це для себе, я довго знаходився під владою такого настрою, як, наприклад, хтось, що шукає найулюбленіший клейнод, не хоче зважитись обшукати останній сховок, де він міг би перебувати. Були часи, коли ви вважали доказом особливої хоробрості часткову відмову від релігії та коли було для вас важливим знищення традиційного уявлення про неї, охоче читали і слухали про окремі предмети; а коли ви ще хотіли зберегти, принаймні, певне почуття до святого у прекрасній статі, то вам подобалось бачити прикрашений красномовством парад релігії. Та це не вона, тут про неї не має йтися, навіть грації, з невластивою жінкам брутальністю, повинні знищити найніжнішу квітку людської фантазії. Отже, я не можу викликати вашої зацікавленості, що я, власне, і вимагаю від вас, окрім лише вашої зневаги. Отож я хочу спонукати вас лише бути освіченими та досконалими у цій зневазі. Давайте, прошу вас, все ж таки дослідимо, звідки релігія виникла, з чогось окремого чи цілого? З різних її видів чи сект, якою вона була у світі, чи, власне, з поняття? Без сумніву, дехто приєднається до останнього, і це будуть, переважно, бадьорі насмішники, що висновують свою діяльність із самих себе і не приклали зусиль для того, щоб отримати точніші знання про справу. Або ж — страх перед вічним єством, сподівання на інший світ є, згідно з вашою думкою, опорою релігії, що ви й не сприймаєте. Отже, скажіть мені, панове, звідки у вас ці поняття про релігію, що є предметом вашої зневаги? Кожне висловлювання, кожен твір людського духу може розглядатись і визнаватись з подвійної точки зору. Якщо його розглядають зсередини і йдуть до його внутрішньої сутності, то він є продуктом людської природи, що ґрунтується в одному з її необхідних способів дій та прагнень, чи ж чогось іншого, як ви самі хочете це назвати, бо я не маю наміру оскаржувати вашу мистецьку мову. А якщо його розглядають з його меж та йдуть до стану і образу, яких він набув тут чи там, то це є результатом часу та історії. То з якого ж боку ви розглядали цей

Великий Архітектор: модернізована постать
Теорія

великий духовний феномен так, що у вас з'явись ті поняття, які ви видасте за суспільний зміст того, що завжди називалось релігією? Ви навряд чи скажете, що це розгляд першого виду. Бо, люди добрі! Ви тоді повинні були б визнати, що щось у цих ідеях таки належить людській природі, і коли б ви хотіли сказати, що вони, так як їх тепер можна зустріти, виникли з неправильних тлумачень або з неправильних співвідношень необхідного прагнення людства, то для вас було б доречним об'єднатись з нами, щоб відшукати те, що в цьому є правдивого та вічного, й звільнити людську природу від несправедливості, від якої вона потерпає, коли щось в ній не визнається або ж збивається з правильного шляху. [...]

А тому, отже, не засмучуйтесь, слухаючи те, про що я зараз хочу розмовляти з тими, хто від самого початку правильно, але також і з більшими зусиллями відштовхувались від окремого. Поза всяким сумнівом, ви знайомі з історією людських помилок і вивчали різноманітні побудови релігійного вчення, починаючи з безглузвих байок диких народів і закінчуючи найвитонченішим деїзмом, від грубих забобонів людських жертвоприношень до тих погано зшитих уривків метафізики та моралі, які тепер називають очищеним християнством; і ви дійшли висновку, що всі вони недоладні і суперечать розумові. Я далекий від бажання перечити вам у цьому. Адже що таке ці системи віровчення, розглядувані самі по собі, як не довершені творіння вирахункового розсудку, в яких кожна окрема риса має сенс лише у взаємному обмеженні? Чи вони видаються вам чимось іншим, ці богословські системи, ці теорії про початок і кінець світу, ці аналізи природи незбагненої Істоти, в яких все зводиться до холодного аргументування, і навіть щось вище можна обговорювати лише в тоні звичайної шкільної суперечки? Але ж воістину — я апелюю до вашого власного почуття — не таким є характер релігії. Отже, якщо ви зосередились лише на релігійних догматах і думках, то ви ще зовсім не знаєте самої релігії, і те, що ви зневажаєте, не є вона

А. Дорер. Руки в молитві

сама. Але чому ж ви не проникли глибше до того, що є внутрішнім цього зовнішнього? Я дивуюсь вашому добровільному невігластву, благодушні дослідники, і надто спокійній невимогливості, з якою ви залишаєтесь при тому, що перш за все було вам показано. Чому ви не розглядаєте самого релігійного життя? Надто ж ті благочестиві повягтя духу, в яких всі інші, відомі вам діяльності відтіснені чи майже подолані, і вся душа розчиняється в безпосередньому відчутті безмежного і вічного, і свого спілкування з ним? Адже в такі миттєвості безпосередньо і наочно проявляється той умоунастрій, який, за вашими словами, ви зневажаєте. Лише той, хто спостерігав й істинно пізнав людину в цих душевних порухах, може впізнати релігію і у згаданих зовнішніх її проявах; лише той побачить у них щось інше, ніж ви. Бо, звичайно ж, в останніх скрізь перебуває у зв'язаному стані щось від цього духовного змісту, без якого вони зовсім не могли б виникнути, але хто не вмів звільнити його, той — як би тонко не аналізував їх і як би точно не досліджував — матиме перед собою лише мертву, холодну масу. [...]

Отже, я вимагаю, щоб ви від всього, що називається релігією, навмисне спрямували свою увагу на ці окремі натяки і настрої, які ви знайдете у всіх висловлюваннях та благородних вчинках набожних людей. Якщо ж ви, незважаючи на вашу вченість і ваші знання, все ж не знайдете у цих окремих речах нічого нового чи влучного, хоча я по-доброму сподіваюсь на інше, і якщо ваше вузьке розуміння, що було сформоване лише недалекоглядним спостереженням, й тоді не розшириться й не зміниться, то можете ще й далі зневажати цю спрямованість душі до вічного, вбачати смішним усе, що є важливим для людини, а я подумую, що ваша зневага до релігії властива вашій природі й не буду мати що вам ще сказати. Не турбуйтеся, що вкінці я ще вдамся до звичайних засобів і вкажу вам, якою необхідною є релігія, аби підтримувати у світі право і порядок і думкою про Всебачаче Око і про безмежну могутність

А. Дюрер. із серії «Апокаліпсис»

приходити на допомогу короткозорості людського передбачення і тісним межам людської сили; або що вона є вірною подругою і рятівною підвалиною звичаєвості, оскільки своїми святими почуттями і блискучими горизонтами вона значно полегшує слабкій людині боротьбу з самою собою і здійснення добра. Так, щоправда, говорять ті, які видають себе за найліпших друзів і найбільш ревних захисників релігії; я ж не хочу вирішувати, що в такому поєднанні думок зневажається найбільше — право чи звичаєвість, які подаються як такі, що потребують підтримки, а чи ж релігія, яка повинна їх підтримувати, чи, нарешті, ви самі, до яких у такий спосіб говорять. [...]

Право не повинно потребувати звичаєвості, — яка й так перебуває до нього набагато ближче, ніж ми вважаємо, — щоб володіти необмеженою владою у своїй власній царині, воно мусить існувати само по собі. Той, хто є його управителем, повинен вміти проголосити його всюди, і кожен, хто стверджує, що це може відбутись лише тоді, коли проголошується релігія, — коли в іншому випадку воно дозволяє добровільно повідомити собі те, що існує лише тоді, коли воно походить з душі, — той водночас стверджує, що лише ті повинні бути управителями права, хто вміє влити в людську душу дух релігії: і в яке темне варварство це б нас завело! Так само мало релігія повинна розділяться із звичаєвістю; той, хто робить різницю між цим та іншим світом, той обманює сам себе, а всі, принаймні ті, що мають релігію, вірять лише в неї одну. Отже, якщо потреба доброго стану звичаєвості є чимось чужим, то нове не повинно важити більше за попереднє, а благоговіння перед вічним — бути більшим, ніж перед мудрецем. Коли звичаєвість втратить свій блиск і твердість через кожен додаток, тоді скільки вона втратить через такий, який ніколи не зможе позбутись своєї високої й чужоземної фарби. Та ви наслухались достатньо цього від тих, хто захищає незалежність і всевладдя моральних законів, я ж додаю, що бажання пересадити релігію в іншу галузь для того, щоб вона там слугувала

А. Дюрер. Апокаліпсис

і працювала, свідчить про найбільшу зневагу щодо неї. Релігія не хоче навіть і панувати в чужому царстві: бо вона не є настільки загарбницькою, щоб хотіти збільшити свої володіння. Їй вистачає влади, яка їй належить і якої вона щомиті добивається знову, та їй, яка утримує все святим, ще більше сьвяте те, що має з нею однакову вагу у людській природі. Але вони хочуть, щоб релігія прислуговувала безпосередньо, вона повинна мати ціль і довести свою корисність. Яке приниження! А її захисники повинні прагнути до того, щоб це приниження їй забезпечити? Але ті, для кого такою важливою є користь і які, врешті, й звичаєвість та право застосовують для іншої вигоди, краще б самі загинули в цьому вічному коловороті загальної користі, в якому вони знищили все добре і в якому жодна людина, яка хоче бути чимось для себе самої, не розуміє жодного здорового слова, аніж стати захисниками релігії, для ведення справ якої вони є найбільш непридатними. Було б чудесною славою для небожителя так терпляче сповняти земні справи людей! Як багато було б честі для неї, вільної та безтурботної, якби вона була дещо уважлишою і дійовішою, аніж совість! Для цього вона ще не сходила до вас з небес. Що любиться і цінується в інтересах чогось іншого, такого, що лежить поза ним, те може бути корисним, але не буває необхідним саме по собі; і розумна людина оцінює його лише у відповідності з метою, якій воно служить. І ця ціна виявилася б для релігії достатньо незначною; принаймні я не дав би багато за неї; бо я повинен зізнатися, я не можу надавати особливого значення тим несправедливим учинкам, яким вона нібито запобігає, і тим моральнісним діям, які вона повинна породжувати. І якщо це єдине, що могло б принести їй пошанування, то я не хочу брати в цьому участі. Це надто незначно, навіть аби тільки мимохідь рекомендувати її. Уявлювана слава, яка зникає при ближчому розгляді, не може допомогти релігії, яка виступає з більш високими претензіями. Що релігійність сама по собі з необхідністю випливає із глибини будь-якої найкращої душі, що їй належить самостійна

А. Дерео. Із серії «Алкалії».

сфера свідомості, в якій вона необмежено владарює, що вона гідна того, аби своєю внутрішньою силою оживляти найбагатіших і найліпших людей і бути сприйнятою й пізнаною ними у своїй якнайглибшій суті, — ось що стверджую і що я хотів би забезпечити за нею; тим часом вам слід тепер вирішити, чи варте клопоту вислухати мене, перш ніж ще більше укріпитись у своїй зневазі. [...]

Поставте себе на найвищий ступінь метафізики й моралі, і ви відкриєте, що вони обидві мають спільний предмет з релігією, а саме — усесвіт і відношення людини до нього. Ця близькість здавна була причиною різноманітних помилкових суджень. Тому метафізика і мораль, в значній мірі, проникли в релігію, а дещо приналежне релігії приховалось у хибній формі в метафізиці та моралі. Але чи повірите ви, через те, що вона поєдналась із однією з цих двох? Я знаю, що ваш інстинкт підказує вам протилежне, і це випливає з ваших думок, бо ви ніколи не визнаєте, що релігія крокує твердим поступом, властивим для метафізики, і ви ніколи не забуваєте старанно помічати, що в її історії є чимало огидних аморальних плям. Якщо вона хоче відрізнятись, то повинна, незважаючи на однакову з ними матерію, бути їм протиставленою у якийсь спосіб; вона повинна розглядати цю матерію зовсім по-іншому, виражати або виробляти інше ставлення людей до неї, мати інший спосіб дій або ж іншу мету: бо лише через те, що є наближенням до цієї матерії, може вона отримати особливу природу і властиве їй існування. Отже, я питаю вас: що робить ваша метафізика, або ж, якщо ви не хочете чути цього застарілого, надто історичного поняття, — ваша трансцендентальна філософія? Вона класифікує всесвіт, ділить його на ті чи інші істоти, досліджує причини того, що існує та дедукує необхідність дійсного, висновок з реального світу саму себе та його закони. Отже, релігія не може перенестись у цю галузь, вона не може мати в собі тенденції до створення істот і визначення натур, не може згубитись серед безмежності підстав та дедукцій, віднайти останні причини

А. Досер. Лицар, Смерть і Диявол

і промовляти вічні істини. А що робить ваша мораль? Вона виводить з природи людини та її стосунків з усесвітом систему обов'язків, вона кермує діями та забороняє їх з необмеженою силою. І на це релігія не повинна зважуватись, не може послужитись всесвітом для виведення обов'язків, вона не може вміщувати кодекс законів. Втім, незважаючи на це, здається, що те, що називають релігією, складається з уламків цих різних сфер. Це, звичайно, є поширеним розумінням. Я навіть вам сумнів щодо нього і зараз є час для того, щоб знищити його повністю. Теоретики релігії, що керуються знанням про природу всесвіту та вищої істоти, яка є його творцем, суть метафізики, втім, достатньо ввічливі, щоб не відкидати мораль. Практики, для яких головна воля Божа, є моралістами, втім трохи в стилі метафізики. Візьміть ідею добра та перенесіть її у метафізику як природний закон Необмеженої та Невибавливої Істоти, а ідею Первинної Істоти візьміть із метафізики й перенесіть її у мораль, щоб це велике творіння не залишилось анонімним й чітко вималювалось перед кодексом Законодавці. Змишуйте і перемішуйте на свій розсуд, але це ніколи не поєднається, ви марнуєте час із матеріями, що не пасують одна одній. Завжди залишаються лише метафізика і мораль. І цю суміш думок про Найвищу Істоту чи світ, а також — про заповіді для одного чи кількох людських життів ви називаєте релігією! А інстинкт, що шукає тих думок, поряд з темними передчуттями, які є санкцією цих заповідей, ви називаєте релігійністю! Але як вам спадає на думку вважати компіляцію, хрестоматію для початківців за власний твір, за індивідуум власного походження і власної сили? Як ви можете називати його, якщо це звучить лише для його спростування? Чому ви давніше не поділили його на складові частини і не викрили ганебний плагіат? Я мав бажання залякати вас деякими сократівськими запитаннями і підвести вас до визнання того, що ви у простих речах знаєте принципи, за якими співставляється подібне, а особливе підпорядковує загальному, й що ви хочете застосувати їх тут, аби мотти

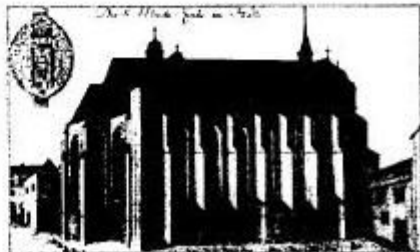
А. Дорер. Блудний син

жартувати зі світом про серйозні речі. Де ж у цьому всьому єдність? У чому полягає об'єднувачий принцип для цієї неоднорідної матерії! Якщо ж це власна притягальна сила, то ви повинні визнати, що релігія є вищим у філософії, а метафізика і мораль є лише підпорядкованими їй відгалуженнями; бо те, у чому поєднуються два різні, але протиставлені поняття, не може бути нічим іншим, аніж найвищим, чому вони обидва підпорядковані. Якщо об'єднувачий принцип полягає в метафізиці й ви визнаєте з основ, які до неї відносять Вищу Істоту як морального законодавця, тож знищьте практичну філософію і визнайте, що вона, а з нею і релігія, є лише малим розділом теоретичної філософії. Ви хочете вважати навпаки; тоді метафізика і релігія повинні бути поглинені мораллю, для якої ніщо не є неможливим після того, як вона навчилася вірити і колись приготувала собі затишне місце в найпотемнішій святині обійм двох люблячих світів. Чи ви хочете сказати, що метафізичне у релігії не залежить від морального і навпаки; існує чудовий паралелізм між теоретичним і практичним, саме сприйняття і уявлення його й називається релігією. Проте вирішення цього не може знаходитись ні у практичній філософії, бо вона не займається цим, ані у теоретичній, бо ця рівно прагне якомога більше його переслідувати та нищити, що і є її завданням. Але я гадаю, що ви, сповнені цією потребою, вже впродовж певного часу шукаєте найвищу філософію, у якій поєднуються обидва її види: релігія була б до неї такою близькою! І філософія повинна була б утекти до неї, як вважають її противники. Зверніть увагу на те, що ви кажете. Зі всім цим ви або отримаєте релігію, яка стоїть набагато вище філософії там, де вона зараз знаходиться, або, і ви повинні бути настільки чесними, щоб віддати обидвом частинам те, що їм належить, та визнати, що про релігію ви ще нічого не знаєте. Я не хочу привчати вас до першого, бо я не хочу займати місце, яке не в змозі відстояти, але в останньому ви розберетесь. Давайте поводитись щиро між собою. Ви не любите релігію, і з цього ми недавно виходили. Але коли

Ринкова площа Галле, 1795

ви ведете проти неї чесну війну, що проходить не без напруження, то ви ж не хочете битись з тінню, як та, з якою ми боролись. Вона повинна бути чимось особливим, що змогло проникнути в серця людей, чимось прийнятним, з чого виводяться поняття, про що можна говорити та сперечатись. І я гадаю, що несправедливо, коли ви самі зшиваєте з несумісних речей щось хистке, називаєте це релігією, а потім творите з цим багато непотрібних обставин. Ви зречетеся свого віроломного підходу до справи, змусите продемонструвати усі свідчення про релігію, — бо я вже відкинув системи, коментарі й апології, — від гарних віршувальників греків до святих писань християн, і чи тоді не знайду я всюди природу богів і їхню волю та всюди свято і блаженно хвалитиму того, хто впізнає першу і виконує останню. Але, власне, це і є тим, що я вам казав, що релігія ніколи не з'являється в чистому вигляді; все це є лише притаманними їй чужими частками, від яких ми повинні її звільнити. Якщо тілесний світ не показує вам жодної субстанції, як природний продукт, ви повинні були б тоді, як вам це вдалось в інтелектуальному світі, вважати дуже грубі речі чимось простим, втім це є лише недосяжною метою аналітичного мистецтва — бути здатним показати таку субстанцію; а в духовних справах ви не сягнете первісного іншим шляхом, ніж сотворите його в собі первісним творінням, і навіть тоді — лише на той момент, коли ви його створите. Я прошу вас, зрозумійте це самі, вам будуть постійно про це нагадувати. Проте, що стосується підтверджень та підписів релігії, то в них це втручання метафізики і моралі є не просто неминучою долею, а швидше — надуманим планом і високим наміром. Те, що подається як перше і останнє, не завжди є правдивим і найвищим. Якби ви могли читати між рядків! Всі священні писання є наче скромними книгами, які деякий час були уживані в нашій скромній батьківщині, у яких під убогим заголовком обговорювались важливі речі. Звичайно, вони проповідують лише мораль і метафізику та, наприкінці, охоче повертаються до того, що вони проповідували. Але ви здатні

Церква св. Ульріха в Галлі, 1794

розколоти що шкаралупу.⁴ Так і діамант лежить зовсім закритим поганою масою, втім — не для того, щоб бути назавжди схованим, а лише — надійніше віднайденим. Перетворити невіруючих у прозелітів — це лежить глибоко в характері релігії. Хто проголошує що мету своєю, той вже не може мати іншої. Таким чином, в дійсності це не є святою брехнею, а лише пристойним методом починати з того та видаватись стурбованим тим, у чому вже є сенс, щоб випадково і непомітно прокралося те, для чого він лише мав бути знайденим. Це є, оскільки кожне трактування релігії не може бути іншим, ніж риторичним, хитрим завоюванням слухачів, веденням їх у добром товаристві. Але цей допоміжний засіб не лише вже досяг мети, але й перевершив її, в той час як для вас, під цією оболонкою, залишилась прихованою власне сутність. А тому настав час взятись за справу з іншого боку і актуалізувати протиставлення, що все ж існує між релігією та мораллю з метафізикою. [...]

Споглядання універсуму, — я прошу вас звикнути до цього поняття, — є головним у моїй промові, є найбільш загальною і найвищою формулою релігії, виходячи з чого ви можете знайти будь-яке місце в ній, з якого найточніше визначається її сутність і межі. Все споглядання виходить з впливу оглянутого на оглядача, з первісних і незалежних дій першого, які потім підсумовуються і осягаються останнім відповідно до його природи. Якщо б промені світла — що відбувається без вашого втручання — не торкалися б ваших органів, якщо б найменші частинки тіл не впливали на кінчики ваших пальців механічно чи хімічно, якщо б сила тяжіння не чинила вам спротиву і не відкривала межі вашої сили, то ви ні на що б не дивились і нічого б не сприймали, а те, що ви споглядаєте та сприймаєте, є не природою речей, а її впливом на вас. Те, що ви про неї знаєте або у що вірите, лежить далеко поза галуззю споглядання. Так і релігія; універсум перебуває у безперервній діяльності та відкривається нам шомиті. Кожна форма, яку він породжує, кожна істота, якій він

⁴ Ми вже втретє, починаючи з тексту Гамана, зустрічавсь з метафорою горіха, яка постійно нагадує про одну з цілей романтики: знову звернути погляд до суті, призабутої в деякій мандрівці.

дає, залежно від повноти життя, відокремлене існування, кожна подія, яку він видає зі своїх багатих і плодovitих надр, є його дією на нас; і так сприймати все поодиноким як частину цілого, все обмежене як зображення безмежного, це є релігія; але те, що намагається вийти з цих меж і глибше поринути в природу та субстанцію цілого, вже не є релігією, і якщо воно все ж хоче бути сприйняте як остання, неминуче впаде в порожню мітологію. Такою була релігія, коли давні, долаючи обмеження часу і простору, кожен своєрідний вид життя у всьому світі розглядали як творіння і царство однієї всюдисущої Істоти. Вони розглядали своєрідний спосіб дій універсуму у його єдності і так позначали цей погляд; це було релігією, коли вони до кожної події, яка їм допомагала, називали бога, якому вона належала, своїм іменем і будували на його честь окрему святиню, причому вічні закони світу проявлялись у випадковому; вони сприйняли дію універсуму і таким чином позначили її індивідуальність і характер. Це було релігією, коли вони піднялись над ламкою залізною епохою світу, сповненою тріщин і нерівностей, і віднайшли золоту на Олімпі у веселому житті богів; так вони дивились на завжди поживлену, завжди живу і веселу діяльність світу та його духу, по той бік всіх змін і всіх негараздів, які виходять лише з суперечки обмежених форм. Але було порожньою мітологією, коли вони мали чудесну хроніку про походження цих богів, або ж коли пізніша віра наводить нам довгий ряд еманцій і творинь. Уявляти всі події у світі як дії бога — є релігією, це висловлює її відношення до безмежного цілого, але якщо роздуми про буття цього бога перед світом і поза світом є у метафізиці добрими і потрібними, у релігії це буде порожньою мітологією, подальшим розвитком того, що є лише допоміжним засобом зображення, наче воно і є найважливішим, повним виходом з власного ґрунту. Розглядання є і буде завжди чимось окремим, відділеним, безпосереднім сприйняттям, не більше; пов'язувати його і поєднувати в одне ціле є знову ж таки не справою чуттів, а абстрактного

Матеускерке, перша протестантська церква у Мюхлені

мислення. Так і релігія; при безпосередньому досвіді про існування і дію усесвіту, при окремих поглядах і почуттях вона залишається; кожен з них є самостійним твором без зв'язку з іншими і залежності від них; вона не знає нічого про походження від чогось іншого і посилення на щось, це, з-поміж всього, що їй зустрічається, є тим, що найбільше суперечить її природі. Не лише окремий факт чи дія, яку можна було б назвати первісною і першою, але все у ній безпосередньо і правдиво. Система поглядів, ви можете самі вгадати щось загадкове? Чи можна об'єднати погляди, або ж навіть погляди на усесвіт, в систему? Чи можете ви сказати, що потрібно так дивитись на це, бо потрібно було так дивитись на інше? Виритул з вами, безпосередньо поруч з вами, може стояти хтось, і все може здаватись йому по-іншому. Чи, може, можливі точки зору, які може мати дух, щоб розглядати всесвіт, відсуваються на відмірянні відстані, які ви вичерпнете і перелічете, та можете точно визначити характерне для кожної з них? Хіба їх не безмежно багато, і хіба кожна не є лише постійним переходом між двома іншими? Я говоритиму вашими словами в цьому питанні; це було б нескінченим заняттям, і ви не звикли посприяти поняття про щось нескінченне з висловом система, але лише поняття про щось обмежене і завершене в своїй обмеженості. Підніміться — це ж є для більшості з вас піднесенням — до того нескінченного смислового споглядання, до дивного і прославленого зоряного неба. Астрономічні теорії, які зводять тисячі сонць з їхніми системами довкола одного спільного, і для нього знову ж таки шукають вищу систему світу, яка могла би бути центром, і так далі у нескінченне, всередину і назовні, ви ж не хочете її назвати системою поглядів як таких? Єдине, що ви можете назвати цим іменем, так це прадавню роботу тих дитячих душ, яка поєднала нескінченну кількість цих проявів у визначені, але убогі та неприйнятні образи. Але ви знаєте, що в цьому немає і сліду системи, що між цими зображеннями все ще знаходять сузір'я, що навіть в їхніх межах все є невизначеним і нескінченим, і що власне вони залишаються чимось суто довільним і рухомих.⁵ [...]

⁵ Поніже Дільтей намагатиметься применити до неможливості «останньої тлумачні життя», що постійно віддається у нескінченність і деструктурне освітлене.

Цей нескінченний хаос, де точка вільно являє світ, є, власне, як такий найбільш прийнятним і найвищим символом релігії; у ній, як і в цьому, лише поодинокі є правдивим і необхідним, нічого не може чи не має права бути виведеним з іншого, і все загальне, серед якого повинно бути і поодинокі, всяке співставлення і пов'язування лежить або в іншій галузі, якщо воно має бути піднесене до внутрішнього і суттєвого, або є лише витвором грайливої фантазії і вільної сваволі. Коли тисячі з вас могли б мати ті ж самі релігійні погляди, то кожен інший налевно провів би інші контури, щоб зафіксувати, чи він побачив їх одночасно чи послідовно; тоді б це залежало не від його душі, а лише від випадкового стану, від дрібниць. Кожен хоче мати своє впорядкування і свої розділи, поодинокі не може від цього ані виграти, ні програти, і хто знає про свою релігію і її сутність, підпорядкує кожен уявний зв'язок поодинокі і не пожертвує йому ані найменшого від нього. Саме через цю самостійну деталь галузь споглядань така нескінченна. [...]

Любити дух світу і радісно спостерігати за його дією — це мета нашої релігії, а страху немає в любові.⁶ Так і з тими красотами земної кулі, які осягає дитяча людина з такою широкою любов'ю. Що є тією ніжною грою кольорів, яка дає насолоду для ока у всіх явищах фірпаменту і з таким задоволенням затримує погляд на найгарніших сотворіннях рослинної природи? Що ж, не присутнє не у вашому погляді, а у всесвітті? Бо ви повинні так спитати, якщо це щось повинно значити для вашої релігії. Воно зникає як випадкова ілюзія, як тільки ви подумаете про всюдисущу речовину, розвиток якої воно супроводжує. Подумайте, що ви можете позбавити рослину всіх цих красот у темному підвалі, без того, щоб знищувати природу; подумайте, що прекрасна ілюзія, у лозах якої живе ваша душа, є нічим іншим, ніж тим, що однакові промені світла лише по-різному переломлюються у великому морі земних випарів, що ті ж полудневі промені, засліплення яких ви не виносите, на сході видаються лише вечірньою

⁶ Вартія уваги фрагмент тексту, що заставляє ще раз повернутись до теми релігійної історії, поставивши запитання про те, що означає наголошення на страхі, з якими ми так часто зустрінаємось у релігійному досвіді.

зорею — ви повинні і про це подумати, якщо ви хочете розглядати ці речі в цілому — то ви відкриєте, що ці прояви, незалежно від того, наскільки вони вас зворушують, все ж є непридатними для розгляду світу. Може, що ми колись на вищому ступені знаходимо розповсюдженням і необхідним у цілому всесвіті те, що ми маємо підкорити собі тут на землі, і тоді, через єдність і всюдисущість тілесної сили, нас охоплює священний трепет; може, що ми колись з подивом знаходимо і у цій ілюзії той самий дух, який одухотворює сіле; але це буде чимось іншим, ніж цей страх і ця любов, і тепер героям розуму не потрібно насміхатись над тим, що через пониження до рівня мертвої матерії та через пусту поезію їх хочуть привести до релігії, а чутливі душі не повинні вірити, що до неї так легко дістатись. Звичайно, у матеріальній природі є щось суттєвіше для розглядання, ніж це. Її нескінченність, величезні маси, розсіяні у неосяжному просторі, скрізь безмежні шляхи. А чи при думці та погляді на світ це не принижує людину? Лише, прошу вас, не віднесіть те, що ви при цьому відчуваєте, до релігії. Не простір і маса утворюють світ і вони не є матерією релігії; шукати в цьому нескінченність є дитячим способом мислення. Коли не була відкрита і половина тих світів, навіть коли не було відомо, що тіла, які світяться, є небесними тілами, усесвіт виглядав не менш велично, ніж сьогодні, і не було більше, ніж сьогодні, вибачення для того, хто зневажав релігію. Чи не є, з цієї точки зору, найобмеженіше тіло таким же нескінченним, як і всі ті світи? Неспроможність ваших чуттів не може стати гордістю вашого духу, а що робить дух з чисел і величин, коли він всю їх нескінченність може зібрати у малі формули і оперувати ними, як чимось незначним?

Бюст Новалиса, якого почитувала глибока дружина Ф. Шлегель-матері

Релігія є для вас іноді способом думок, вірою, своєрідним способом розглядати світ і зв'язувати те, що ми в ньому зустрічаємо; іноді способом дії, своєрідною схильністю і любов'ю, особливий спосіб поводження і внутрішньої мотивації. Без цього поділу на теоретичне і практичне вам важко мислити, і хоч релігія належить одночасно

до обох сторін, ви, проте, звикли щоразу звертати більшу увагу на одну з них.

Чи є релігія тотожною з природознавством і моральним вченням? Ви так не вважаєте; бо ви не хочете допустити, що наша віра є такою ж обґрунтованою і міцною, що вона перебуває на тому ж щаблі достовірності, як і ваше наукове знання; навпаки, ви докоряєте їй у тому, що вона не вміє розрізняти між доводжуваним і вірогідним. Так само ви не забуваєте ретельно відзначити, що від релігії виходили часто вельми дивні приписи поведінки і життя; і, можливо, ви маєте цілковиту рацію; не забувайте лишень, що так само виглядає справа з тим, що ви називаєте наукою і що в обох її сферах ви вважаєте за необхідне багато що виправляти і бачите себе вищими за своїх батьків. І що ж ми повинні тепер сказати про сутність релігії? Знову визнати її мішаниною, складеною з поєднання теоретичного і практичного знання? Мої любі, віра повинна бути все ж чимось іншим, а не вказаною мішаниною думок про Бога та світ і про заповіді для того чи іншого життя; і благочестя повинно бути чимось іншим, а не інстинктом, який веде до цих метафізичних і моральних крихт і розмішує їх собі. Однак це і є якраз те, що релігія ніколи не з'являється в чистому вигляді, а що її зовнішній вигляд визначається, понад це, ще чимось іншим, що нашим завданням є саме явити звідси її сутність, а не прямолінійно прийняти цей зовнішній бік за внутрішній, як це ви, очевидячки, робите. Адже й тілесний світ не дає вам у чистому вигляді жодного свого первинного елемента в якості добровільного витвору природи — якщо тільки і тут, як це трапилось з вами в інтелектуальній сфері, ви не приймете за щось просте дуже грубі речі; навпаки, відкриття такого первинного елемента є лише безмежна мета аналітичного мистецтва. Так само і в духовній царині ви не зможете досягти первинного лише коли ви здійснисте в собі щось на кшталт другого штучного його творіння, та й те лише на момент його здійснення вами.

Якщо ви покажете мені, що природознавство веде вас ще вище — від законів природи

⁷ Такий несподіваний хід думки визначить усе подальшу філософію науки: якщо раціонально обґрунтовувати релігійні засади неможливо (а саме таку вимогу поставило Просвітництво), то варто зупинитись на цьому і поставити зустрічне запитання про раціональні підстави наукового знання, дати обґрунтовану відповідь на яке зиялоось не менш важко; тоді вони постають ідентичними революційними феноменами, досліджуваними в межах герменевтичної та феноменологічної традиції.

до найвищого і вселенського Управителя, в якому міститься єдність усього, і що ви не пізнаєте природи, не осягаючи разом з тим Бога, — то я все ж стверджую, що релігія не має жодного стосунку навіть і до цього знання, і що її сутність сприймається поза участю останнього. Бо міра знання не є мірою благочестя; навпаки, останнє може відкритися у всій своїй величч, з усією своєю первинністю й самобутністю, навіть у тому, хто первинно сам по собі не має цього знання, а лише, як будь-хто інший, запозичує окремі його частини через зв'язок з рештою. Щобільше, благочестива людина охоче погодиться, навіть якщо ви децю зверхньо поставитесь до неї за те, що як така — якщо вона не є одночасно і мудрецем — вона володіє знанням не так, як ви; і я хочу відкрито витлумачити вам, що більшість із них тільки відчують, але що — вони не пояснюють: що, коли ви ставите Бога на чолі Вашої науки, як основу всього пізнання чи також і всього пізнавального, вони це, щоправда, хвалять і шанують, але не бачать у цьому свого способу мати Бога і знати про нього — способу, з якого, як вони охоче зізнаються і як це досить добре видно на них самих, не впливає пізнання і наука. Авжеж, для релігії суттєвим є розмірковування, і хто живе із замкненою тупою чуттєвістю, чий дух не відкритий для життя світу, того ви ніколи не назвете благочестивим; проте це розмірковування не спрямоване, подібно до вашого природознавства, на сутність кінцевого у зв'язку з іншим кінцевим чи на протизагу до нього, чи, подібно до вашого богопізнання — якщо мені дозволяється вдатися мимохідь до старих висловлювань — на сутність вищої причини самої по собі чи в її стосунку до того, що одночасно є і причина, і наслідок; навпаки, релігійне розмірковування є лише безпосередня свідомість, що все кінцеве існує лише в безмежному і через нього, усе тимчасове — в вічному і через нього. Шукати і знаходити це вічне і безмежне у всьому, що живе і рухається у будь-якому рості і зміні, у будь-якій дії, стражданні, і мати і знати в безпосередньому відчутті саме життя лише як таке буття в безмежному і вічному — ось що є релігія. Вона

¹ ... необхідно прийняти існування чогось такого, що само собою є необхідністю і не має причини своєї необхідності у комусь іншому, але є причиною необхідності для інших; це називаємо Богом. Св. Тома з Аквіну, Сумма Теології, ч. 1, п'ят. 2 (переклад П. Содомир).

вдоволена, коли знаходить це буття; де останнє ховається, і там для неї перешкоди й тривоги, нужда і смерть. І тому вона, звичайно, є життя в безмежній природі цілого, у всединому, у Богові, — життя, що володіє Богом у всьому і всім у Богові. Але вона не є знанням і пізнанням — ні світу, ні Бога; таке знання вона лише визнає, не ототожнюючи себе з ним; воно є для неї також рухом і одкровенням безмежного в кінцевому, яке, подібно до всього іншого, вона бачить у Богові і в якому вона бачить Бога.

Прошу вас не давати моїй думці хибного тлумачення і не думати, начебто, на мій погляд, кожне з цих начал може існувати без іншого і начебто хто-небудь може володіти релігією і бути благочестивим, але при цьому бути неморальним. Це, звичайно ж, неможливо. Але, добре зауважте, так само неможливо, на мою думку, аби людина могла бути моральною без релігії чи науковою без неї. Істинна наука є завершене споглядання; істинна практика є саморозвиток і мистецтво; істинна релігія є чуття і смак до безмежного. Бажати мати одну з них і вважати, що маєш релігію, — це зухвалий, зверхній самообман, блюзнірська помилка, яка походить із нечестивого настрою, який надає перевагу тому, щоб блягузливо й зухвало красти і все ж лише позірно заволодівати тим, чого він міг би у вшваненому спокої вимагати й очікувати. Що може створити людина цінного в житті і мистецтві, як не те, що народилося у ній самій через пробудження релігійного почуття? І як може людина науково охопити світ або, якщо і пізнання дається їй через певний талант, здійснювати останній без цього почуття? Бо що ж таке вся наука, як не буття речей у вас, у вашому розумі? Що таке все мистецтво і творчість, як не ваше буття в речах, яким ви надаєте міру, образ і порядок? І хіба не тому лише може те й інше визріти в вас до життя, що у вас безпосередньо живе вічна єдність розуму й природи, всезагальне буття всього кінцевого у безмежному? Тому ви вважатимете, що будь-який істиннознаючий є водночас благочестивим і релігійним, і де ви побачите науку без релігії, там будьте певні, що вона або

⁴ Тут можна, врешті, згадати про не вельми шанованого романтиками Декарта, з якого Бог тлумачиться як остання підстава можливості осягнення достовірного знання.

запозичена й засвоєна через навчання, або ж внутрішньо хвора, якщо тільки вона не належить до тієї порожньої видимості, яка зовсім не є знанням, а лише служить потребі.¹⁰

Якщо ви хочете знехтувати релігією, якщо ви боїтесь віддатись потягові до первинного і благоговінню перед ним, то і наука не з'явиться на ваш поклик; бо вона повинна була б або стати такою ж низькою, як ваше життя, або ж відділитися від нього і залишитися на самотині; а в такому роздвоєнні вона не може процвітати. Коли людина не зливається з вічним у безпосередній єдності споглядання й почуття, вона у похідній єдності свідомості залишається завжди відділеною від нього (вічного). І тому, до чого призведе вищий прояв спекулятивності наших днів, завершений і всеохопний ідеалізм, якщо він не зануриться знову в цю єдність, щоб релігійна покірливість відкрила його гордості інший реалізм, ніж той, який він так само сміливо і з таким правом підпорядковує собі? Він зруйнує всесвіт, бажаючи, очевидно, створити його; він зведе його до значення простої алегорії, примарної тіні однобічної обмеженості своєї порожньої свідомості!

Лише в зміні знання і діяння може здійснюватися ваше життя. Бо спокійне буття, в якому одне не збуджувало б іншого, а те й інше, зв'язуючись, взаємно усувало б себе — таке буття було б не вашим життям, а тим, з чого воно розвивається і в чому воно знову зникає.

Отже, тут перед вами ті три начала, навколо яких досі оберталася моя мова — пізнання, почуття і діяння, — і ви можете збагнути, що я розумію, коли кажу, що вони не тотожні і все ж нерозривні. Здійтайте все однорідне й розгляньте його саме по собі — і ви знайдете, що всі ті моменти, в яких ви здійснюєте свою владу над речами і закарбовуєте себе в останніх, утворюють те, що ви називаєте вашим практичним або у вузькому сенсі моральним життям.

Ваше почуття, позаяк воно в наведений спосіб виражає ваше власне буття і життя, рівночасно, як і загальне буття і життя всесвіту — позаяк вам дані окремі його моменти, як дія у вас Бога через посередництво впливу на вас всесвіту, —

¹⁰ Позиція, десь близька до неотомістичного способу мислення.

ось ваша релігійність, і що окремо виступає як приналежне до цього ряду, — це не ваші пізнання чи предмети вашого пізнання, а також і не ваші справи й вчинки чи розмаїті сфери вашого діяння, а лише ваші почуття, так само, як зв'язані з ними або обумовлюючі їх впливи на вас усього живого й рухомого навколо вас. Такими є винятково елементи релігії. [...]

Нечестивими й далекими від будь-якого божественного життя я завжди називаю тих, хто гордо виступає і хизується своєю релігією. Той має поняття про порядок світу і формули, які повинні виражати його, інший має приписи, з допомогою яких він сам тримає себе в порядку, і внутрішній досвід, яким він документує ці приписи. Перший сплітає із своїх формул систему віри, останній вишиває із своїх приписів порядок спасіння; і позаяк обидва вони помічають, що це не має належної міцності без почуття, то виникає суперечка про те, скільки потрібно взяти понять і пояснень, і скільки приписів і вправ, і скільки й яких саме зворушливих і піднесених відчуттів потрібно до них приєднати, аби скласти релігію, яка не була б ні холодною, ні мрійливою, ні сухою, ні поверховою. О дурні з зашкарубленими серцями! Вони не знають, що все це — лише розкладання релігійної свідомості, які, аби мати хоч якесь значення, повинні бути її продуктом!

Всесвіт перебуває у невинній діяльності й відкриває себе нам шомиті. Кожна форма, яку він створює, кожна істота, якій він в міру повноти його життя дає відокремлене буття, кожна подія, яку він виливає із свого багатого, вічно плідного лона, є його дія на нас; і сприймати в наше життя і надихатися в цих впливах і в тому, що вони в нас пробуджують, усім одиничним не відокремлено, а у зв'язку з цілим, всім обмеженим не в його протилежності іншому, а як символом безмежного — ось що таке релігія; а що хоче вийти за ці межі та, приміром, глибше проникнути в природу і субстанцію речей, є вже не релігія, а до певної міри прагне бути наукою.¹¹ Якщо в цьому відношенні порівнювати з чимось релігію, то найліпше зіставити її з тим, що і в

¹¹ Знаю нагадування про помінені романтиками зміни в релігійному досвіді сучасної людини: замирання релігійного почуття (Новалис), а може швидше, — якщо взяти до уваги попередні зауваження Ф. Шлясрмахера, — його витончення і поглиблення аж до непомітності, витончення що уявляючись не до непомітності, парадоксальним чином, до майбутнього синтезу усіх людських здатностей?

інших відношеннях тісно з нею пов'язане, — я маю на увазі мистецтво звуків. Бо саме воно утворює, звичайно ж, велике ціле, особливе замкнене в собі одкровення світу,¹² і все ж музика кожного народу є самостійне ціле, яке у свою чергу розчленовується на своєрідні форми аж до генія і стилю окремого композитора; і кожний живий вихід назовні цього внутрішнього одкровення в окремій особі хоча і містить у собі всі вказані окремішності й можливо лише в них і через них, але водночас виливається в чарівність звуків із усією радістю і веселістю непритлумленого свавілля, саме так, як рухається його життя і як його торкається світ; достоту так само релігія, незважаючи на необхідність у її живому формуванні, все ж в окремих своїх проявах, як вона безпосередньо виступає в житті, є щонайбільше віддаленою від будь-якої видимості примусу й зв'язаності. Бо все необхідне сприйняте тут у життя, а отже і у свободу, кожний окремий рух виступає як свобідне самовизначення саме даної свідомості, в якій відображається проминальний момент світу.

Будь-яка релігія володіє своєрідною формою лише внаслідок певного способу й характеру почуття; але було б помилковим ставитися до такого почуття, як до того, що ви називаєте принципом і з чого можна виводити інше.

Безпосередньо в релігії все є істинним; бо ж як інакше могло б у ній щось виникнути? Безпосереднім же є лише те, що ще не пройшло крізь поняття, а виросло лише з почуття. Точнісінько так само все, що виливається у якусь релігійну форму, є добрим; бо воно набуває цього характеру лише тому, що висловлює спільне вище життя.

Релігія є безмежною у всіх напрямках. Це усвідомлення дається безпосередньо з самою релігією, як разом із знанням дано і знання його вічної істинності й достовірності; в цьому й полягає саме релігійне почуття, і воно повинно тому бути присутнім у кожного, хто дійсно має релігію. Кожен повинен усвідомлювати, що його релігія є лише частиною цілого, що стосовно тих начал, які пробуджують його релігійне почуття, повинні існувати погляди й відчуття, що такі ж

¹² Так Шопенгауер поставив мистецтво музики найближче до субстанції світу.

релігійні і все ж цілком відрізняються від його власних, і що іншим формам релігії повинні відповідати сприйняття й почуття, доступу до яких він, можливо, цілком позбавлений. Ви бачите, як безпосередньо впливає з сутності релігії ця прекрасна скромність, ця привітно доброзичлива терпимість, і як мало її можна відділити від релігії.

Все релігійне життя складається з двох елементів: людина, по-перше, повинна віддаватися всесвітові й відкривати себе для дії того його боку, який до неї звернений, і, по-друге, вона повинна спрямовувати всередину це дотикання, яке як таке і у своїй визначеності є окремим почуттям, і сприймати його у внутрішній єдності свого життя і буття; і релігійне життя є не що інше, як постійне відновлення цього процесу.

На нас діє лише живе, і що у зовнішньому світі дійсно приваблює релігійну свідомість, це — не його маси, а його вічні закони. Піднесіть свій погляд і подивіться, як ці закони рівномірно обіймають усе, найбільше і найменше, від світових систем до пилинки, яка неспокійно літає в повітрі, і скажіть тоді, чи не відкривається вам божественна єдність і вічна незмінність світу.

Подивіться, як скрізь невлипно діючі притягування і відштовхування визначають усе; як вся відмінність і протиріччя знову входять у вищу єдність, і щось кінцеве лише позірно може хизуватися цілком відокремленим буттям; подивіться, як усе рівне вміє ховатися і розділятися в тисячах найрозмаїтіших форм і як ви ніде не знаходите нічого простого, а, навпаки, все знаходите доладно складеним і силетеним.

Те ціле, яким тільки й може бути збуджено в нас це почуття — любов і боротьба,¹³ своєрідність і єдність у природі, через які вона стає цілим для нас — чи легко це знайти безпосередньо у природі? Ні, якраз у тому й річ, і саме тому трапляється так само істинно релігійної насолоди природою, що наша свідомість схиляється в зовсім інший бік, і ми безпосередньо сприймаємо що єдність у глибині душі, і лише пізніше, витлумачуючи її, переносимо її на тілесну природу. Тому душа є для нас як місцезнаходження, так і найближчий світ релігії:

¹³ Пізніше М. Шелер з феноменологічною достовірністю визначив принцип любові визначальним у його аксологічній конструкції самотворення.

у внутрішньому житті відображається уесвіт, і лише через духовну, внутрішню природу нам стає зрозумілою тілесна природа. Але й душа, аби створювати й жити релігію, повинна діяти на нас, як світ і у світі. [...]

Марним є все для того, хто сам себе усамітнює; бо, аби сприйняти в себе життя світового духу й мати релігію, людина повинна спочатку знайти людство, а знаходить вона його лише в любові і через любов. Тому те й інше настільки тісно й нерозривно з'єднано між собою; жадоба любові, яка завжди вдовольняється і знову пробуджується, разом із тим стає для неї релігією. Кожен гарячіше обійме того, в кому для нього якнайясніше й якнайчистіше відображається світ, кожен любить якнайніжніше того, в кому він гадає знайти з'єднанням усе, чого йому самому бракує, аби скласти людство; і точнісінько так само кожному є найсвятішими ті релігійні почуття, які виражають для нього буття в цілісному людстві — однаково, чи є воно блаженством, чи ж потребою.

Ви берете людей поодинокі, і тому у вас є і ідеал окремої людини, — ідеал, якому ніщо не відповідає. Все це, разом узятє, неправильне починання, і з допомогою релігії ви досягнете ліпшого стану. Спробуйте лише переміняти об'єкти вашої діяльності і вашого спостереження! Впливайте на окремих людей; але у вашому розмірковуванні підніміться на крилах релігії вище, до безмежного неподільного людства; тільки його шукайте в окремій людині; розглядайте буття кожної людини як одкровення людства для вас, — і від усього, що вас тепер обтяжує, не залишіть навіть сліду.¹⁴ Мільйони носять вбрання свого часу — вони вірні копії його потреб і його смаку; в інших виявляються спомини про минуле чи передчуття далекого майбутнього. Одні — найпіднесеніший і найвадліший відбиток найпрекраснішого й божественного; інші подібні на карикатури, створені найоригінальнішою та найпобіжнішою примхою майстра. Думка, що є посудини честі й посудини безчестя, в її звичайному розумінні містить радше нечестивий погляд і недостатне про-

¹⁴ Таким чином, Шлегельмаєр приєднується до андрогіного глумлення людини, з котрим ми вже зустрілися в тексті Баадера.

никнення в сенс священних слів, на яких її ґрунтують. Лише коли ви порівнюєте одиничне з одиничним, така протилежність може з'явитися вам: але ви нічого не повинні розглядати поодинокі, а повинні, навпаки, насолоджуватися всі на тому місці, де воно стоїть. Вічне людство невтомно прагне виступити до світла із свого внутрішнього тьмавичого буття, і на найрозмаїтіші лади втілюється в проминальному явищі кінцевого життя. Шукайте серед усіх подій, у яких відображається цей небесний порядок, — адже ж кожен із вас має свої улюблені місця в історії, — і подивіться, чи не відкриється вам у якійсь із них небесний знак, що допоможе вам збагнути, яким життєвим є у собі і яким важливим для цілого є навіть мале: і тоді вашу любов привабить те, що в іншому випадку ви оглядаєте з холодною зневагою. Або полюбіть якесь старе, відкинуте поняття і пошукайте серед усіх святих людей, у яких сповнилось прекрасне одкровення людства, когось, хто міг би бути посередником між вашим обмеженим способом думок і вічними законами світу; і коли ви знайдете таку людину, яка у зрозумілий для вас спосіб зміцнює слабке й оживляє мертва своїм зв'язуючим буттям, тоді огляньте все людство і освятіть відображенням цього нового світла все, що досі здавалося вам безплідним і вбогим. У так часто оплакуваному надмірі найбільш низькопробних форм людства, які незмінно повторюються в тисячах відтисків, зосереджена релігійна свідомість легко впізнає порожню видимість. Вічний розум наказує — і це може збагнути й кінцевий розум, — аби ті форми, в яких окремішність розрізнити найважче, якнайтісніше згуртувались між собою; але кожна форма має щось своєрідне; ніхто не рівний іншому, і в житті кожного є миттєвість, подібна до срібного блиску неблагородних металів, коли або через внутрішню близькість більш високої істоти, або внаслідок певного електричного удару людина ніби підноситься над самою собою і піднімається на найвищу вершину того, чим вона може бути.¹⁵ Для цієї миттєвості вона була створена, і в ній вона досягла свого призначення, і після неї висчерпана життєва сила знову падає.

¹⁵ Не менш вдало ця думка сформульована у Г. Сквароди, в його принципі «рівної нерівності».

Гідна заздрощів насолода — викликати цю миттєвість у бідних душах і спостерігати їх у такому стані; але кому це ніколи не вдавалося, тому, звичайно, всі їхні буття повинно здаватись зайвим і зневажуваним.

Лише пройшовши через такі і їм подібні почуття — з яких тут наведені лише деякі задля прикладу, — ви не тільки знаходите в собі самих задатки до вищої краси і найглибшої нікчемності, до найблагороднішого і найзневажанішого, що ви досі сприймали в інших як окремі грані людяності; ви не тільки знаходите в собі у різні часи всі багатоманітні щаблі людських сил; але й всі незліченні змішання розмаїтих задатків, які ви споглядали в характерах інших людей, уявляються вам — коли ви цілком розчините вашу самосвідомість у свідомості солідарності з іншими — лише затриманими моментами у вашому власному житті.¹⁶ Були миттєвості, коли ви так само мислили, так відчували, коли ви дійсно були тією чи іншою людиною, незважаючи на всі відмінності роду, освіти й зовнішніх умов. Ви дійсно пройшли через ці форми своїм власним порядком; ви самі — стислий виклад людства, ваше індивідуальне буття у певному сенсі обіймає всю людську природу, і ця природа, у всіх її проявах, є не що інше, як ваше власне я, тільки помножене, більш чітко виражене і ніби увічнене у всіх його найдрібніших і найпроминальніших змінах. Лише тоді ви можете любити себе самих чистою і бездоганною любов'ю, ви можете протиставити покірливості відчуття, що і у вас живе і діє цілісність людства, і всю гіркоту каяття ви можете заглушити радісною самовдоволеністю. У кого релігія в такий спосіб знову проникла всередину й відкрила і там безмежне, в тому вона є завершеною з цього боку, і він уже не потребує посередника для споглядання людства, а, навпаки, буде таким посередником для багатьох.

Коли, охоплений всезагальним зв'язком, ваш погляд так часто безпосередньо переноситься від найменшого до найбільшого і від останнього знову до першого, то, втрапивши стійкість, він уже не може відрізняти ні малого від великого, ні помини від її, ні збереження від овінчання:

¹⁶ Просто висловлені засади герменевтичного способу знання, що пізніше завдяки зусиллям В. Дільтая лягли в основу нової науки (часто герменевтика бачиться лише методом літературознавства), то принаймні — нової філософії. Дільтает, *Замітки до вступу*.

і коли вас обійме ця змішність, то вам з'являється знайомий образ вічної долі, риси якого цілковито позначаються впливом цього стану, — дивовижна суміш нескитної впертості й глибокої мудрості, грубої, нечутливої сили й ніжної любові; і на вас поперемінно діє то одна, то інша риса, викликаючи у вас то безсилу протидію, то дитячу відданість. Коли ви, проникаючи глибше, порівняєте відокремлене, утворене із цих протилежних поглядів прагнення окремішньої особи із спокійним і одноманітним ходом цілого, то ви бачите, як великий світовий дух з посмішкою переступає через усе, що шумно чинить йому опір; ви бачите, як велична Немезида¹⁷ слідом за ним невтомно крокує по землі, приборкуючи й караючи непокірних, — повсталих проти богів, і як вона залізною рукою підкошує навіть найміцнішу і найліпшу людину, яка, можливо, з похвальною і гідною подиву стійкістю відмовилась підкоритися легкому повиванню великого духу. І якщо ви нарешті захочете бути істинним характером усіх змін і всього прогресу людства, то ваше почуття, яке перебуває в історії, більш певно, ніж усе інше, покаже вам, як владарюють живі божества, які ненавидять саму лише смерть, і як ніщо не повинно переслідувати і руйнувати, крім смерті — цього першого і останнього ворога духу. Грубе, варварське, безформенне повинно поглинутись і перетворитись в органічні форми. Ніщо не повинно бути мертвою масою, яка рухається лише через зовнішній поштовх і протидіє лише через безсвідоме тертя; все повинно бути самобутнім, складним, розмаїто переплетеним і піднесеним життям. Сліпий інстинкт, бездумна звичка, мертва покора, все зашкарубле й пасивне, — всі ці сумні симптоми смертної дрімоти свободи й людяності повинні бути знищені. На це вказує справа миттєвості і справа століть: це є велика справа вічної любові, справа, яка завжди триває. Тут знаходиться кінець і вершина релігії для всіх, кому тотожні людство і всесвіт. [...]

Релігія — і в цьому, звичайно, позначається людська недосконалість — найчастіше з'явля-

¹⁷ Немезида — в старогрецькій мітології богиня-охоронниця правдивих мр, мстить за злочини, насамперед щодо святощів; її атрибутами були сова, кермо човна та грифон.

ється у відокремленій формі своєрідної сприйнятливості щодо мистецтва, філософії чи моралі, і саме тому часто не розуміють; досить рідко ми знаходимо її вільною від будь-якої однобічності, цілком завершеною й такою, що об'єднує все одиничне. Найвищою, втім, залишається ця остання форма, і лише через неї людина з повним і вдовольняючим успіхом протиставляє кінцевому, для якого вона переважно призначена, безмежне, звуженому прагненню до визначеного й завершеного — все більше ширяння в цілому й невичерпному; так людина відновлює рівновагу і гармонію свого ества, які безповоротно втрачаються, коли вона, не маючи релігії, віддається окремому напрямкові, навіть якщо він сам по собі прекрасний і розкішний. Певне покликання людини є ніби лише мелодія її життя, яка залишається простою й убогою низкою тонів, якщо релігія не супроводжує її безмежним розмаїттям гармонізуючих з нею звуків і не перетворює простий спів у багатоголосу і величаву гармонію.

Для мене все є чудом; у вашому ж сенсі для мене чудо, тобто щось непояснюване й чуже, лише те, що не чудо в могому сенсі. Чим релігійнішими б ви були, тим більше чудес ви бачили б скрізь, і будь-яка суперечка про окремі події, заслуговують вони цієї назви чи ні, справляє на мене болісне враження: я відчуваю, яким бідним і вбогим є релігійний дух сперечальників. Вони доводять цю вбогість тим, що скрізь протестують проти чудес, і ці протести свідчать лише, що вони не хочуть бачити безпосереднього зв'язку явищ з безмежним і Божеством; інші доводять ту саму вбогість тим, що їм особливо важлива та чи інша окрема риса і що явище повинно неодмінно бути чудесно влаштованим, аби бути для них чудом, — чим вони тільки доводять, що погано вміють підмічати. Хто не бачить своїх особливих чудес з точки зору свого світоспоглядання, у кому не піднімаються зсередини власні одкровення, коли його душа прагне ввібрати у себе красу світу й проникнутись її духом; хто у найзначніші миттєвості не відчуває живим переконанням, що його веде божественний дух і що він говорить і діє за священним натхненням згори; хто принаймні — бо ще менше було б тут дійсно

Портрет поета-мистика Й. К. Ф. Гельдерліна, творчість якого мала потужний вплив на німецьку філософію того часу

нічим — не усвідомлює своїх почуттів як безпосередніх впливів на себе усесвіту, разом із тим відчуваючи в них якийсь особистий набуток, який не може бути наслідкуванням, а говорить про своє чисте походження із найпотасмишості душі, — той не має релігії. Але усвідомлювати цей свій набуток означає мати істинну віру; навпаки, вірити у звичайному розумінні, допускати те, що сказав чи зробив хтось інший, прагнути наслідувати у думках і почуттях того, що мислив і відчував інший, — є важкий і недостойний тягар, і він не тільки не є чимось вищим у релігії, як гадає багато хто, але необхідно навіть прямо відмовитися від нього, якщо хочеш проникнути до святилища релігії. Мати й бажати зберегти таку віру, що ґрунтується на наслідуванні, означає бути нездатним до релігії; вимагати її від інших означає не розуміти релігії. Ви хочете скрізь стояти на своїх власних ногах і йти своїм власним шляхом; але це ваше гідне бажання не повинно навіювати вам страху перед релігією. Вона не є рабство і полон, і щонайменше уявлює вона ваш розум; навпаки, і тут ви повинні належати самим собі, і це є навіть необхідна умова, щоб прилучитися до релігії. Втім кожна людина, за винятком небагатьох обранців, потребує керівництва і впливу вихователя, який пробуджував би її релігійне почуття із першопочаткової дрімоти і давав би їй її перший напрямок; але це ж стосується всіх сил і функцій людської душі, і чому б цьому не мати місця і тут? Будь-яке святе письмо само по собі є дивним творінням, промовляючою пам'яткою героїчної епохи релігії; але через рабське вшанування воно стає мавзолеєм — пам'ятником тому, що був великий дух, якого більше немає; бо якщо б він ще жив і діяв, він дивився б радше з любов'ю і почуттям рівності на своє колишнє творіння, яке все ж може бути лише слабким відбитком його самого. Не кожен має релігію, хто вірить у якесь святе письмо, а лише той, хто розуміє його живо і безпосередньо, і хто, відтак, сам по собі найлегше міг би обійтись без нього.

А, може, хтось скаже, що я зобразив вам релігію без Бога? Та я якраз робив не що інше, як являв безпосереднє усвідомлення Божества,

Титульна сторінка першого видання роману в листах Й. К. Ф. Гельдерліна «Гіперіон, або ереміт в Греції».

— як ми знаходимо Його — і у нас самих, і у світі. Точнісінько так само мета й характер релігійного життя є не безсмертя у тій формі, в якій багато хто хоче його і вірить у нього, або принаймні говорить про свою віру в нього, — бо їхнє бажання якнайбільше дізнатись про нього дає підстави засумніватися в їхній вірі; це є не те безсмертя поза часом і позаду часу, або, точніше, лише після цього часу, але все ж у часі, — а безсмертя, яке ми можемо безпосередньо мати вже в цьому тимчасовому житті і яке є завданням, що постійно вимагає нашого розв'язання. Серед кінцевого зливатися з безмежним і бути вічним щомиті — в цьому безсмертя релігії. [...]

МОНОЛОГИ: РІЗДВЯНИЙ ДАР

З німецької переклав Юрій Прохасько за виданням: Schlegelmacher, Fr. Monologen. Weihnachtsfeier/ Hrsg. Prof. Dr. Martin Rade. — Leipzig: Deutsche Bibliothek in Berlin, 1947

Цей текст був написаний Шлегельмахером протягом чотирьох тижнів, навприкінці 1799 — на початку 1800 років, під впливом утворів в його житті відчуженого небажання померти. Тут він, на основі своїх релігійних переконань, намагається показати своє ідеальне «Я», говорить про те, яким він хоче бути, яким є зміст його поклонання; з приводу чого накликав на себе звинувачення в «нарцисизмі». Сучасний читач, віддалений від цього часу на два століття, сам може визначити, наскільки хорисним для нього буде цей текст і наскільки мали підстави такі звинувачення.

Привесення

Серед дарів, які може запропонувати людина людині, нема коштовнішого від того, що в найсокровенніших глибинах душі говорилося самому собі. Він-бо відкриває перед тобою найвище, що тільки може бути: у вільну істоту відвертий, безперешкодний погляд. Жоден дар не тривкіший: бо ніщо не здатне знищити тої насолоди, яку хоч раз дало тобі споглядання, а внутрішня істина забезпечить йому твою любов, отож ти з присмістю оглянеш його знову. Жоден дар не вбережеш ти надійніше перед чужими зазіханнями й підступами — бо ж оточений він не якоюсь абищцею, яку мож би було вжити і якою зловжити, або яка будила б чуттєву хіть. Коли хто, стоячи збоку й оглядаючи скося коштовний клейнод, вишукує в нім сміховинні недоліки, яких твій рівний погляд не бачить, то хай його порожнє глузування не відбере в тебе радості, як і я не буду шкодувати за тим, що поділився з тобою, чим мав. Прийми цей дар, ти, що захочеш зрозуміти розмисли

мого духа! Хай спів твій супроводжує голосні переливи моїх почуттів, а струс, що пронизає тебе при доторкові до моєї душі, — хай буде твоєї життєвої силі свіжим імпульсом.

I

Рефлексія

I зовнішній світ з його одвічними законами, рівно ж і з його найскороминущішими виявами, тисячами ніжних і величних алегорій, неначе магічне дзеркало, відбиває на нас все найвище і найсокровенніше, що містить наша істота. Проте ті, хто не дослухаються до голосних вимог своїх щонайглибших почуттів, які не чують тихих зітхань погвалтованого духа, на таких марнуються навіть добродійні образи, чия лагідна принадливість мала б вигострювати притушене чуття і заіграшки наставляти. Ба навіть з того, що вигадала їхня власна сваволя і що вона знову й знову змушена витворювати, вони не годні второпати правдивого тлумачення і сокровенного наміру. Рівномірними відрізками перетинаємо ми безконечну лінію часу, в точках, довільно визначених щонайменшою подобизною, які для життя цілковито байдужі, якими не хоче керуватися ніщо — бо все зневажає відміряні кроки — ні споруда наших діл, ні вінець наших відчуттів, ні гра наших дол; і все ж в ці відрізки ми вкладаємо щось більше, ніж полегшу для страхів чисел чи свято для митців мірил; бо з кожним з них неминуче пов'язується поважна думка про те, що поділ життя можливий.¹ Та лишень нечисленні проникають у священну алегорію і розуміють сенс цієї пов'язаности, до якої спонукає їх природа.

Людині не відоме нічого, крім її буття в часі та його (буття) переливчасті коливання зі соняшних вершин у жаску ніч нищення.² Поперемінно розгортаючи і сплітаючи між собою уявлення і сприйняття, якась невидима рука, — так влажає людина, — плете нитку її життя, скручуючи її то вільніш, то міцніше, а поза тим, далі нема нічого. Чим швидший її біг, чим багатша вона на перебіги, чим гармонійніша і глибша її внутрішня пов'язаність, тим прекрасніше вивершується значний мистецький витвір; і якби вони

¹ Один з пунктів критики суботизму в традиції, що тисів до Романтизму. Поніше, спочатку у В. Дільтса, було визначено методичний принцип означення цього (тобто — живого) цілих (усім життям).

² Ф. Шляєрмахер, очевидно, відшукав наблизення ситуації абсурду, та все ще зберігає можливість виходу з неї; виявлення того, що «бог помер», відкриває глибину провалля поніше. Й тоді філософія припадає для того, аби намітити жити, значимо про буттєву абсурдність, промайина — в шариці початку (як от — А. Камю чи ж то феноменологічна традиція).

могли пояснити цю взаємопов'язаність механічно, вони опинилися б на вершечку людськості та свого самоусвідомлення. Отаким-то робом відбитий промінь власних діянь вони сприймають за всю діяльність, зовнішні точки зіткнення власної сили з тим, що ними не є, — за свою внутрішню сутність, а атмосферу — за сам світ, довкола якого вона сформувалася. Якби вони лишень могли збагнути вимогу, закладену в діяннях, що до них вони тільки бездумно приглядаються. Точка, що розділяє лінію, не є її складовою частиною: вона стосується безконечності так само властиво і безпосередньо, як і до лінії, і скрізь на ній ти можеш нанести таку точку. Момент, у якому ти ділиш і перетинаєш шлях життя, не повинен бути частиною часового життя: по-іншому ти повинен побачити його і усвідомити твої безпосередні стосунки з вічним і безконечним; і тоді скрізь, де тобі лишень заманеться, ти матимеш такий момент. Я радію з твоєї присутності, возвишений натяку Божественного в мені, тобі радію, прекрасне запрошення до безсмертного буття поза сферою часу і вільного від його жорстких законів! Та ті, що нічого не видають про покликання до цього вищого життя, стоячи посеред потоку швидкоплинних почуттів і думок, не знайдуть його навіть тоді, коли, не видаючи, що чинять, вимірюють час, подрібнюючи тим земське життя. Ліпше б вони взагалі не збагнули нічого з того, що має їм бути сказане, щоб їхні марнославні діяння і їхня метушня не так боляче переймали мою душу, коли вона прагне відгукнутися на цей священний поклик. Адже вони також хочуть мати таку точку, яку б вони не розглядали як швидкоплинну теперішність, от тільки що вони не вміють обходитися з нею як із вічністю. Часто лишень на мить, іноді на годину, часом навіть на днину вони зрікаються зобов'язання діяти так наполегливо, прагнути до насолоди й пізнання так завзято, як цього від них вимагає навіть найдрібніша часточка їхнього життя, коли вона нагадує шій миті, що й вона зараз так само стане минулим, як щойно була майбутнім. І тоді їм стає гидко пізнавати нове, насолоджуватися ним, діяти

Різдво. Малюнок Л. Ріхтера

і вершити; вони сідають на березі річки, але не годні нічого робити, окрім як, усміхаючись, ронити сльози в колихкі хвилі. Точнісінько, як дикі варвари, що забивають на могилі батька жінок, дітей і рабів, так само вбивають вони на могилі року день, що минає в порожніх фантазіях, — марна офіра.

Не повинно бути розмислів і споглядання для того, хто не знає внутрішньої істоти духу; той навіть не повинен прагнути вирватися з часу, хто і в собі не знає, в якості кого він йому належить: бо куди ж йому вийти з плину часу і що здобути, як не безплідне страждання і почуття нищення? Порівнюючи, один зважає втіхи й турботи минулого і хоче скупчити все світло, що ще єє йому навздогін, до одного-єдиного невеличкого образу під фокусом спогаду. Інший споглядає, що він досягнув, й відгукується радо на важку боротьбу зі світом й долею, і радий, що ще й так обійшлося, там і сям на нейтральній землі байдужої дійсності бачить пам'ятник, що він його сотворив собі з негідного матеріалу, хоча все й виявилось далеко нижчим від його заміру. Третій, знову, досліджує те, чого навчився, гордо крокує він розширеним і наповненим складом знань, втішений, що в ньому все так щільно напхано. О, дитинне починання марнославного уросення! Бракує клопоту, створеного фантазією, і зберігати який пам'ять соромиться; бракує помочі, що їй давали світ і доля, і яких вони тепер лишень вороже вітають; старе, що витіснене новим, думки, загублені під думанням, уявлення, поховані під навчанням, не залучаються до розрахунків, а сам рахунок ніяк не складається. А якщо б навіть і складався, як глибоко мене дивує, що люди можуть думати, оце, мовляв, є самоспоглядання, а от це зовється самопізнанням. Та як жалюгідно закінчується ця хвалена затія! Фантазія схоплює вірний образ минулого часу, малює його, не шкодуючи гарних краєвидів, у порожньому просторі найближчого майбутнього, та ще й, зігхаючи, озирється. Отож останнім плодом виявляється лиш марнославне сподівання, що настане щось ліпше, і порожнє нарікання на проминання того, що було таким гарним, і що матерія життя, день

Сцена із тогочасного міського життя

за днем усе втікаючи, скоро догорить, край поклавши подум'ю прекрасному. Отак час порожніми бажаннями й марнословними наріканнями болісно таврує своїх рабів, що хотіли б вирватися від нього, і зрівнює найгірших із найкращими, яких знову заповує з такою легкістю. Той, хто замість діяльності духу, що приховано ворухиться в його глибинах, знає і бачить тільки її зовнішній вияв, хто, замість поглянути на самого себе, лишень то здалека, то зблизька ліпить мінкий образ життя, той залишається і часу, й необхідности рабом; і все, що він міркує і про що думає, носить на собі їхнє тавро, є їхньою власністю, і ніколи, навіть якщо він намагатиметься поглянути на себе, ніколи йому не буде дано ступити в простір свободи; бо в образі, що він його сам про себе сотворив, він залишатиметься для себе тільки зовнішнім предметом, як і все інше є для нього предметами, все в ньому буде визначатися зовнішніми умовами. І яким воно буде йому здаватися, що він при цьому думатиме й відчуватиме, — все залежатиме від вмісту часу і тих властивостей, які його діткнули. Тим тваринним душам, які шукали тільки втіх, тим життя здається бідним чи багатим, залежно від того, як багато чи мало присмних митей проминуло за однаковий час, а цей образ вони розглядатимуть з утіхою чи ні, залежно від того, чи добро було з ним першим, чи останнім. Той, хто хотів творити красу і насолоджуватися нею, той залежить від думки про себе, про ґрунт, на якому стояв, і про матеріал, що його доля вділила його праці. Так само й той, хто прагнув чинити добро. Всі вгинаються під скипетром необхідности і зітхають під прокляттям часу, який нічому не дозволяє існувати вічно.

Як ім в житті, так само мені на душі, коли пролинають повз вуха й завмирають звуки кунштовної гармонії, фантазія карається вбогим відлунням, а душа зітхає за тим, що вже не вернеться. Воістину, життя — лишень нетривка гармонія, що постає зі стичности дочасного та вічного: але сама людина є твором, що перетриває, непромінальним предметом споглядання. Лиш її найскровенніші діяння, що в них полягає

Сцена із тогочасного міського життя

її істинна сутність, є вільними, і, споглядаючи її, я чуваю на священному ґрунті свободи, далеко від негідних обмежень. На мене самого хай буде скероване моє око, щоби давати проминати кожному моментові не тільки яко частці часу, а як елементові вічності, вихоплювати його і перетворювати на вище, вільне життя.

Лиш для тих існують свобода й безконечність, хто знає, чим є світ, а чим — людина, хто для себе ясно вирішив загадку, як їх поміж собою розділити, і як вони одне в одному ділають; загадку, в прадавній темряві якої пропадуть ще тисячі, що будуть змушені по-рабському, позаяк власне світло згасло, йти за хибним маревом. Те, що вони зовуть світом — для мене є людина, а що для них людина, — те для мене світ. Світ для них завше на першому місці, а дух — лишень мізерний гість у світі, не певний ані свого місця, ні своїх сил. Для мене ж дух — найперше і єдине: бо те, що я пізнаю яко світ, є його найпрекраснішим творінням, його самоствореним люстром. Поштивим острахом, та й просто страхом їх пригнічують безмежно важкі маси тілесних речовин, серед яких вони здаються собі такими малими, такими незначними; для мене ж все це — тільки велике спільне тіло людства; як кожному належить його власна плоть, людству належачи, так тільки завдяки йому вона можлива і дана йому для того, щоби воно нею опанувало, щоби воно крізь неї оприявилося. Людства вільні діяння скеровані на це тіло, щоби відчувати всі його пульси, формувати його, все перетворювати на органи і позначати, оживляти всі його частини присутністю королівського духа. Чи ж існує плоть без духу? Чи не буває плоть тільки тоді, коли і позаяк її потребує дух, її свідомий? Мої вільні вчинки — це будь-яке почуття, що, як здається, винонюється з тілесного світу; ніщо не є його вплив на мене, вплив відбувається лише від мене на нього, він не є чимось відмінним від мене, чимось мені протиставленим. Тим-то я й не зову його іменем «світ», шим високим словом, що містить в собі Всеприсутність і Всемогутність. Те, що я єдино величаю словом «світ», — є тільки вічною спільнотою духовних душ, їхнім взаємодопомогом,

Сцена із тогочасного м'ського життя

взасмтворенням, високою гармонією свободи. Лиш безмежну вселенну духовних душ протиставляю я конечному й окремому. Й одній дозволено перетворювати і витворювати поверхню моєї істоти, щоби чинити вплив на мене. Тут і тільки тут царина необхідности. Мої діяння вільні, але не мої дії у світі, — вони підкоряються вічним законам. Свобода нашоухується на свободу, а те, що відбувається, позначене печаттю обмеження та спільноти. Так, ти повсюдно найперша, священна свободо! Ти мешкаєш в мені, в усіх; необхідність встановлена поза нами, це голосний звук від прекрасного зіткнення свободи, який проголошує її існування. Себе я можу розглядати лиш як свободу, те, що необхідне, — це не моє діяння, це його відгомін, це споглядання світу, що його я помагаю витворювати в священній спільноті з усіма. Це їй належать ті витвори, що їх я вибудував на ґрунті спільноти з іншими: вони є моєю часткою в Творінні, яке являє собою наші внутрішні помисли. Їй належать почуття, які то наростають, то опадають; їй належать образи, які то з'являються, то зникають, а також все інше, мінливе, що час вносить і забирає з наших душ: вони є знаком, що світ і дух приязно зустрічаються, дружній поцілунок між ними обидвома, що по-різному повторюється безконечно.³ Цей танець, танець молитовних часів,⁴ мелодійно й гармонійно кориться мірилові часу; і все ж свобода грає мелодію і вибирає тональність, і всі ніжні передиви — то її робота. Вони беруться з внутрішнього чину і зі самого власного сенсу людини.

Тим-то ти, свободо, є для мене в усьому тим первинним, тим найпершим і найщирішим. Коли я повертаюся до себе, щоби поглянути на тебе, то погляд мій тоді полишає царину часу і є вільним від обмежень необхідности; будь-яке гнітюче відчуття рабства відступає, дух набуває своєї творчої суті, для мене сходить світло Божественного і геть розганяє туман, в якому ті раби блукають, як сновиди. І як я, споглядаючи, маю пізнавати і дивитися на себе, вже не залежить від долі чи щасливого випадку, ані від того, скільки радісних годин пожав я, чи від того,

³ Тут Шлегеллер вживає термін латинського походження «Noten», що означає в католицькій традиції молитви, призначені до певного часу дня, що до реформи 1971 року були обов'язковими для кліриків та членів орденів; їх було вісім (Matutin, Laudes, Prim, Terz, Sext, Non, Vesper, Komplet), а після реформи — шість (Laudes, Terz, Sext, Non, Vesper, Komplet); у православній церкві — вони є обов'язковими лише в монастирях, а серед протестантських церков — у Братстві Михаїла.

що вдалося здійснити і закріпити моїми діями, і як волі вдалося зовнішнє зображення; все це є тільки світом — не мною. Нехай же чин, який я споглядаю, буде скерований на присвоєння людству його великого тіла, на живлення його, вигострювання йому органів, чи — мімічно або мистецьки — кшталтування його до відбитку розуму й душі: так, як воно мені в діяні прислужилось, як же ж легко сформувати й опанувати сирю масу владою духа, вже це є знаком самого панування, яке вже мала свобода Всіх над ним, погляд на те, що ще слід зробити, а не масштаб моїх діянь. Споглядання моїх вчинків не міняє образу всього мого буття; через це не чуюся ні ліпшим я, ні гіршим, і не бачу себе рабом, якому світ, виказуючи свою залізну необхідність, вказує, чим той сміє бути. Так само, як біль не відразу відбирає владу над своєю плоттю в міцного духа: так і я чуюся вільно окрилений і правителем сирої матерії, незалежно від того, що надійде — біль чи радість. Бо й те, і те свідчить про внутрішнє життя, а внутрішнє життя є ділом духу і вільним чином. І якщо мої діяння були скеровані на те, щоби заповнити у собі людство, подати його в якійсь остаточній постаті й надійних обриси і таким чином, самому стаючи, формувати водночас світ, долучаючи до спільноти вільних душ свої власні й вільні діяння: то те ж залишиться й скерованому на це поглядові, чи з цього негайно щось постане, що зустрінеться мені само яко світ, чи мої діяння одразу пов'яжуться з діями іншого, чи ні. Втім мої вчинки не були порожніми, бо якщо в собі самім я став визначеним і властивішим, то моїми вчинками я формував теж світ, навіть якщо раніше чи пізніше діяння іншого по-іншому та по-новому накладуться на мої і в заручинах нових започаткують видимий учинок. Засмученим ніколи я не повернуся від споглядання себе самого, ніколи не проспіваю я скарги зламаної волі й подоланому рішенню, мов ті, котрі не проникають всередину, а сподіваються віднайти себе тільки в окремому та зовнішньому.

Ясно, подібно, як різниця поміж внутрішнім і зовнішнім стоїть переді мною, так само й знаю

Д. Дідро, яскравий представник французького Просвітництва: вістря романтичної критики було спрямоване насамперед супроти дегізму, властивого його філософії; не менш критично сприймався і найбільше досягнення його життя — Енциклопедія

я, хто я такий, себе знаходжу тільки в внутрішніх діяннях, а в зовнішньому — тільки світ, а духові відомо, як розрізнити те і те, і не невпевнено, як ті, котрі вагаються у спантеличливому морозі поміж одним та іншим. Отож мені відомо й те, де волю слід шукати і її священне відчуття, котре не відкривається тому, чий погляд ковзас по самій лиш поверхні вчинків і життя людей. Як би він не заглиблювався в тисячі манівців споглядання, міркуючи і роздумуючи і так, і сяк, і чого б він не досягнув: у понятті мислення йому відмовляє. Він кориться не тільки знакові необхідності: в забобонних мудрошах, в покорі рабській він змушений її шукати і в неї вірить навіть там, де її не бачить, а свобода здається йому лишень паволокою, омацливо накинутою на приховану і незагагнену необхідність.⁴ Так само й чоловік чуттів своїм зовнішнім діянням і зовнішнім мисленням бачить все лишень поодиноким і минушим. Він-бо не годен збагнути себе чимсь іншим, аніж утіленням минутих виявів, бо невпинно один змінюється іншим і розчиняється в іншому, і не їх спосіб мислити укупі, а повний образ самого себе розливається у морі суперечностей. Це й справді так, либонь, у зовнішньому враженні окреме суперечить окремому, чин згладжує страждання, мислення руйнує відчуття, а споглядання забирає у волі бездіяльний спокій. Зате у внутрішньому все єдине, і кожне окреме діяння є доповненням до іншого, і кожне містить усе інше. Тим-то самоспоглядання мене здійснює високо понад усім кінечним, що в певній послідовності й у строгих рямцях можна переглянути. Немає в мені жодного вчинку, що його я смів би споглядати відокремлено, як і жодного, про який я міг би сказати, нібито він — ціле. Бо кожен чин розкриває мені всю мою суть, ніщо не поділене, і кожна діяльність супроводжує іншу; споглядання не знаходить меж, воно повинно назавжди залишатися недовершеним, якщо воно хоче залишатися живим. І навпаки: не можу я збагнути повну мою суть, не споглядаючи на людство і не визначивши в його царстві мого місця і становища; а людство, хто спроможеться помислити його, не заблукавши думкою в безмірну царину й істоту чистого духа?

⁴ Врешті романтична думка виявляється з-під магії пантеїзму Б. Спінози, що повертається ще слабким реалізмом у язотичному думанні Г. Гайне, та й то швидко як месока.

Отож це воно, високе самоспоглядання, і лиш воно мене спроможним робить сповнити високу вимогу того, що людина не тільки смертна у царині часу, але й безсмертна в вічності полях й життя своє покликана провадити не тільки по-земному, а й по-божеськи. Мої земні діяння течуть в потоці часу, міняються пізнання і почуття, і я не годен втримати жодного; попри мене пролітає сцена, що я її заіграшки створив, і хвилею надійною потік несе мене назустріч чомусь весь час новому: та тільки-но я звертаю погляд до внутрішнього «я», одразу ж опиняюся у царстві вічності; я споглядаю за діянням духа, діянням, що його не може ані перетворити світ, ні знищити час, і яке саме витворює цей світ і час. Також, скажімо, не потрібно години, що відділяла би роки від років, щоб захопити мене до насолоди вічним і пробудити око духа, яке може спати, коли б'ється серце і ворухиться тіло. Хто бодай раз скуштував божественного життя, той захоче провадити його завжди: кожне діяння повинен супроводжувати погляд в містерії духа, щомиті людина може жити поза часом, водночас у світі горньому.

Хоча навіть і мудреці кажуть, що слід помірковано вдовольнятися одним; життя — це одне, а губитися в первинному й найвищому мисленні — щось інше; коли тебе заклопотано несе у світі час, ти не можеш водночас спокійно споглядати свої найпотаємніші глибини. Митці кажуть, коли ти твориш чи віршуєш, твоя душа мусить повністю розчинитися в творінні і не сміє знати, що вона чинить.⁴ Але зважся все ж на це, мій духу, попри зрозумілу пересторогу! Поспішиєся назустріч твоїй меті, яка, можливо, відрізняється від їхньої. На більше здатна людина, ніж їй здається; але навіть прагнучи до найвищого, вона досягає тільки чогось. І якщо найсокровенніше священне мислення мудреця може бути водночас зовнішнім діянням, назовні, в світ, для сповіщення і напучування: то чому ж зовнішнє діяння в світі, чим би воно не було, не може бути водночас внутрішнім мисленням чину? І якщо споглядання духа в собі самому є божественним джерелом кожної творчості і поезії, і тільки в собі дух знаходить те, що зображає у безсмертному творінні: то чому ж у усьому цьому

⁴ Ця ідея більш розгорнено поставлена у А. Шопенгауера: естетичне споглядання стане першим кроком до звільнення з-під влади мирської іскої.

творив і в цій поезії, що і так його самого завжди зображають — чому ж у них не може споглядати він себе самого знову? Не розділяй того, що з'єднано навіки. — твою суть, яка не може обійтись ні чином без знання, ні навпаки, не зруйнувавшись! Порушай усім у світі і звершуй, що заманеться; віддавайся почуттю твоїх вроджених меж, опрацювай кожен засіб спільноти духу, покажи твою своєрідність і познач своїм духом усе, що тебе оточує; працюй над священними творами людства, покликайся на споріднені душі: та завжди дивись у себе, знай, що чиниш і в якій постаті супроводжують тебе твої діяння. Адже думка, що нею вони, як їм здається, мислять Божество, якого вони ніколи не досягнуть, містить для тебе істину гарної алегорії того, чим повинна бути людина. Силою самого свого існування дух утримує собі світ, а свободою він завдає собі діяльність, яка витворює весь час одне й те ж змінне діяння: та незворушно він водночас споглядає і ту діяльність в цьому діянні, все по-новому і все одну й ту ж, і це споглядання — безсмертя й вічне життя, бо ж дух нічого не потребує, крім себе самого, і споглядання не минає на проминальних предметах, ані не вмирає предмет від споглядання, яке перетриває. Отож вони вигадали й безсмертя, що його вони надто впокорено шукають щойно після часу, замість поряд із часом, а їхні байки мудріші від них самих. Адже людині чуттів внутрішній чин видається лиш тінню зовнішніх дій, і в царство тіней вони душу назавжди заточили, ще й плачуть, що там, під сподом, на них чигає лиш бліда подоба їхньої колишньої діяльності: та яскравішим за Олімп є те, що куций змісл у темнь підземельну запроторив, а царство тіней вже буцїмго тут є для мене прообразом дійсності.⁶ Адже потойбіч часового світу перебуває для них Божество, а для споглядання і хвали Божества вони навічно звільнили людину після смерти від обмежень часу: та вже тепер витає дух понад дочасним світом, а споглядання його — це вічність і безсмертних співів райська насолода. Тож вже тепер почни твоє вічне життя в постійному самоспогляданні: не дбай про те, що буде,

⁶ Ф. Шлегельмар черговий раз підтверджує свою приналежність до традиції німецького іdealізму, що утримується в цілості виразним платонізом.

не оплакуй того, що промине: але дбай про те, щоби не втратити себе самого, і плач, якщо тебе несе в потоці часу, коли у собі неба не несеш.

II

Випробування

Боятися люди зазирнути в себе, по-рабському тремтять багато з них, коли врешті вже не можуть ухилитися від питання, ким вони стали, хто вони такі. Лячним здається їм цей захід і непевним його кінець. Вони вважають, що людині легше пізнати іншого, аніж себе самого. Їм здається, що вони чинять з гідною скромністю, в той час, коли після прискіпливішого розгляду вони навіть помилки зараховують до своїх чеснот. Втім тим, що приховує людину від неї самої, є лишень воля; присуд не може помилятися, якщо б вона тільки захотіла по-іншому поглянути на себе. Та це — саме те, чого вони ані не вміють, ані не хочуть. Життя і світ тримають їх в міцній вуздекці і навмисне обмежують їм погляд; і для того, щоб не сприймати нічого іншого, вони вбачають в них тільки незв'язний в собі, штукарський відбиток самих себе. Іншого я можу знати тільки з його вчинків, бо ж я ніколи не споглядаю його внутрішніх діянь. Те, чого саме він хотів, я ніколи не можу знати безпосередньо; і тільки вчинки я порівнюю між собою і непевно висновую з цього, на що був спрямований цей його вчинок і який дух його спонукав. О, ганьба тому, хто розглядає себе лишень як чужинець чужинця! хто нічого не знає про своє внутрішнє діяння і вважає себе бозна-яким розумним, в той час, як йому вдається підловити лиш останнє, скероване на зовнішнє діяння, рішення, і поєднати почуття, що його супроводжує, з прийттям, яке безпосередньо йому передувало! Як же йому колись пізнати іншого чи себе самого? Що може скерувати нетривке припущення при висновкові за зовнішнім про внутрішнє в того, хто не спирається на жоден рішучий випадок, ні на що безпосередньо певне? Непомилльне передчуття похибки викликає ляк; глухе передчуття того, що в цьому завинив ти сам, стискає серце; непостійно блукають думки зі страху перед бодай малою часточкою само-

³ Таку позицію явно чужого в казці та мистецтві пізніше намагалися подолати феноменологи.

⁴ Дві проблеми, що конституують філософську герменевтику на початках її становлення, принаймні — десь до В. Дільтса.

свідомості, що її вони — понижену до ролі наглядача — змушені носити зі собою, а верідко ще й неохоче вислуховувати.

Вони ще й як мали би підстави для занепокоєння, коли б щиро захотіли дослідити внутрішнє діяння, що є підвалиною їхнього життя; часто вони не хочуть визнавати в ньому людство, а свідомість людства — тяжко скаліченою: бо хто не споглядав своїх останніх діянь, той не може поручитися за те, чи при наступному він ще візьме до уваги, що він належить до людства і виявляє себе гідним його. Хто якось обірвав нитку самосвідомості, хто хоч раз віддався хоч би увяденню чи почуттю, яке він поділяє зі звіром: звідки ж йому відати, чи не опустився він до грубої тваринності? Споглядати людство в собі і, одного разу його знайшовши, ніколи більше не відводити від нього погляду — ось єдиний надійний засіб не зблудити з його священного ґрунту. Ось де те сокровенне й необхідне, незбагненне і таємниче лишень для дурнів і людей кволого розуму посидання між діянням і спогляданням. Істинно людське діяння викликає в мені ясну свідомість людства, і ця свідомість не допускає жодного іншого діяння, аніж такого, яке є гідним людства. Того, хто ніколи не піднісся до цієї ясності, марно носить туди й сюди темне передчуття; даремно його виховували і привчали, і даремно він вигадує тисячі вивертів і приймає рішення для того, щоб насильно накинути їх людству: священні заборона не відкриваються, він залишається на неосвяченому ґрунті і не годен уникнути переслідувань розлюченого Божества і ганебного відчуття вигнання з батьківщини. Марнославними позліткам і пустоворожнім починанням залишаються назавжди спроби накидати правила в царстві свободи. Для того, щоби бути людиною, вистачає одного-єдиного вільного рішення: хто один раз його прийняв, залишиться людиною назавше; а хто перестав нею бути, той так ніколи нею і не був.

З радісними гордощами згадую той час, коли знайшов я людство і зрозумів, що більш ніколи я його не втрачу. Зісередини мені прийшло високе одкровення, а не було принесене жодним

⁸ Тут знову знаходимо паралель із Новалисовим мисленням, однак тема втрачає більшість свого наскрізною для німецької романтики а цілком Ф. Ніцше та М. Гайдеггером пізніше інтенсифікують її, заговоривши про бездомність сучасної людини.

вченням про чесноти, ані жодною системою мудреців: довгі пошуки, котрим не хоче піддатися то той, то інший, увінчалися ясною миттю; темні сумніви розвіяла свобода своїм чином. Наважусь сказати, що відтоді я вже себе ніколи не полишав. Те, що вони називають сумлінням, мені вже більше не відоме; мене не карає жодне почуття, і жодному не слід мене застерігати. Відтоді я теж не прагну більше до тієї чи іншої чесноти і особливо тішусь тому чи іншому вчинкові, як ті, кому лиш у скороминущому житті являлося єдине й часами сумнівне свідчення розуму. В тихому спокої, в монотонній одноманітності я невпинно підтримую в собі свідомість всього людства. Охоче й з легким серцем бачу я часто мої діяння у зв'язку, певний того, що я ніколи не знайду чогось, що людство мусило би заперечувати. О, якби ж це було єдине, чого від себе вимагаю: як давно міг би я вже віддатися спокоєві і бачити досконале завершення! Бо непорушно міцно стоїть певність; і каригідним боягузством, що його не відає мій розум, здається мені чекати від тривалого життя повнішого підтвердження і сумніватись з острахом, чи не трапиться, однак, щось таке, що було би у змозі скинути мене з вершини розуму у звірство. Втім сумніви відомі і мені: мені з'явилась інша, вища мета, коли оця була досягнута, а самоспоглядання — то сильніше, то слабше маючи її на оці, не завжди знає, якими шляхами я до неї зближаюся і в якій точці я стою, і вагається в своєму судженні. Проте воно стає певнішим і стверджується в мені, чим частіше я повертаюся до давніх пошуків. Втім навіть якщо б до певності мені було далеко, я б тільки мовчки шукав, не нарікаючи: бо сильнішою за сумнів є радість віднаходження того, що слід шукати, і свідомість того, що ти уник того загального шаленства, яке усе життя в оману вводить багатьох навіть з-поміж найкращих і перецькоджає їм здійснитись до правдивих вершин людства. Довгий час вистачало й мені жити лишень з віднайденим розумом, і, молячись на рівність кожного окремого буття як на єдине і найвище, я вважав, що є лиш одне праведне для кожного випадку, а діяння в усіх мусить бути однаковим, і тільки

Ш. Л. Барон де Монтесс'є, представник французького Просвітництва: видається, що інтерес до його ідей з боку німецьких романтиків був пов'язаний із властивим йому, певною мірою, етнографізмом

позаяк кожному дане його власне становище, його власне місце, один відрізняється від іншого. Буцімто лиш в розмаїтті зовнішніх вчинків проявляється по-різному людство; людина, окрема, начебто не є свосрідно створеною істотою, а тільки елементом, до того ж скрізь однаковим.

Ось що виробляє людина! Навіть присоромивши негідну окремішність чуттєвого, тваринного життя, здобувши свідомість загального людства і скинувши її перед обов'язком, вона не годна так одразу пробитись до вищої єдності самокшталтування і моральності, і природу, яка сама собі свободу обирає, споглядати та пізнавати. Вагаючись в непевній середині, більшість зупиняється і відтворює людство насправду тільки в сирій стихії, тільки через те, що вона не досягнула думки про власне вище буття. А мене вона захопила. Мене не заспокоювало почуття самої лишень свободи; непотрібно здавалася мені особистість і єдність текучої дочасної свідомості в мені, спонукаючи мене шукати чогось вищого, морального, чим значенням ця єдність була б. Мені б не вистачало споглядати людство в безформних, грубих масах, котрі, всередині цілком уподібнені, лиш назовні внаслідок тертя і доторку витворюють скороминущі феномени.

Отак явилось мені те, що є тепер моїм найвищим переконанням; мені стало зрозуміло, що кожна людина повинна відтворювати людство у свій власний спосіб, у власній суміші своїх елементів, для того, щоб воно оприявнювало і справджувало у кожен спосіб у повноті безконечності все, що може постати з її лона.¹⁶ Вже сама ця думка підносила мене і вирізняла з-поміж того посполитого і неосвіченого, що мене оточує, до чину Божества, який повинен тішитися особливим кшталтом і формою; а вільний чин, що цю думку супроводжував, зібрав навколо себе та кровно пов'язав у свосрідному бутті стихії людської природи. І як би ненастанно я відтоді не розглядав свосрідність моїх діянь, навіть бачачи в них постійно людське, — я усвідомив би кожен дію і кожне обмеження зокрема, що є наслідком того вільного вчинку,

¹⁶ Парадоксальне утвердження єдності особи, її діянь, що висновується із заперечення і розмицнення у буттєвому потоці. В германській традиції такай спосіб думання повториться в діалектиці несамитенного скорєєння до неосокної істини.

і якщо б я незворушно й далі як слід споглядав би подальше формування і кожен вияв природи: то я не мав би жодного сумніву і щодо того, яка ділянка людства належить мені і де слід шукати спільного підложжя мого поширення і моїх обмежень; увесь зміст моєї суті мусив би я тоді ретельно злибити, у кожній точці свої межі знати і могли пророчо передбачити, чим я ще можу бути й стати. Насамоті-бо важко й пізно дістається чоловік до повної свідомості своєї своєрідності; не завжди зважається він поглянути туди і радше скерує свій погляд на спільну власність людства, якої тримається так любляче і так вліячно; часто людина сумнівається, чи не слід їй як окремій істоті знову виокремитися з цієї власності, зі страху знов поринути в стару каригідну обмеженість, замкнутися у вузькому колі зовнішньої особистості, плутаючи чуттєве з духовним, допіру запізнило вчиться чоловік посправжньому цінити й користати зі свого найвищого права. Відтак перервана свідомість змушена надовго перебувати в стані вагання; щонайсокровенніші запотребування природи залишаються нерідко непоміченими, а коли її межі виявляються найвиразніше, око надто легко проминає гострі кути і тільки там хапається загального, де в запереченні показується власне. Я смію бути задоволеним з того, як воля вже приборкала закованість і як вправлення вигострили погляд, від котрого тепер вже мало що сховається. І там, де я тепер, чим би воно не було, чиню згідно з моїм духом і чуттями, там подає фантазія найвиразніше взірці вільного вибору ще тисячі гатунків, де, не порушуючи законів людства, можна було би по-іншому чинити, в іншому дусі й сенсі; я мислю себе в тисячах інших форм, щоб тим виразніш збагнути мою власну.

Втім через те, що не завершений ще в усіх рисах стоїть образ переді мною і позаяк завжди безперервний зв'язок ясної самосвідомості ще не звіряє мені своєї істини, то й самоспоглядання ще не може йти з однаково рівномірною й спокійною поставою, умисне повинно воно час від часу пригадувати всі мої діяння і поривання, а також історію мого «я», не сміє злегковажити

М. Робесп'єр, маторошна і радночас заворожена тасмична постать, що викликала зашквденість й у німецькох романтиках: тут міг прислужитись як виразний її трагізм, так і його ороба оживити релігійне почуття через запровадженні нового культу

думкою друзів, яким охоче я дозволюю зазирнути всередину, коли їх голос відрізняється від мого судження. Хоча мені здається, що я такий самий, як був, коли почалося моє ліше життя, лиш визначеніший і міцніший. Бо ж як людині після того, як вона вже одного разу досягла незалежного і власного буття, посеред становлення і формування, прийняти раптом іншу природу, збагнути інший бік людства, не довівши першої до найвищої досконалості? Як же йому цього хотіти? Як він може з цим зустрітись, не підозрюючи про це? Або я ніколи сам себе не розумів, або ж я ще й досі той, ким я себе вважав, і кожна позірна суперечність, коли споглядання її розв'яже, повинна мені тим виразніше показати, де і як приховані і прив'язані рештки решт мого сства.

Все це, як здається, двоїсте покликання людини на землі вказує на лінію поділу різних природ. Надто двоїстим завданням було б формувати людство в собі у якусь становчу постать і подавати його в різноманітній діяльності, або ж, виготовляючи кунштovní твори, зовні зображати її так, щоби кожен повинен був убачати, що хтось хотів показати. І лиш той, хто перебуває в найнижчому обширі, лиш в передпокої власності і зі страху перед обмеженнями не може чітко визначитися, тільки той може хотіти поєднати одне та інше, щоби і в тому, і в іншому досягти малого: хто дійсно хоче досягти одного, той мусить відмовитися від іншого, і тільки в кінці шляху є перехід, доступний тільки для досконалості, що її людина рідко осягає. І як мені могло здаватися сумнівним, що з цього я оберу? Як же рішуче я уникав шукати того, що робить митець, з якою ж тугою я хапався за все, що сприяє власному формуванню і пришвидшує та зміцнює його призначення.² Митець чатує на усе, що символом чи знаком людства може стати; він порпається в скарбах мов, а хаос звуків перетворює на світ; шукає він гармонії та сенсу в чудовних ігрищах природних барв; в кожному творинні, котре являється йому, він добачає всіх частин печать, злагодженість цілого й закону і з кунштovní посудини радіє дужче, ніж з цілюшого вмісту. Тоді нові думки

² Такий патос становлення може бути прирівняним лише до Ніцшевого розуміння подорожі як перехідного стану, що водичас провокує залітання як про інтерпретацію християнства Ф. Шлегельмахером, так і про позірний християнізм Ф. Ніцше.

вкладаються в нього в нові твори, підсудно живляться вони в душі і проростають, викохані в тихій сокритості. Ніколи не зраджує старанність, проект і виконання змінюють одне одного, а вправління поступово, але невтомно, вдосконалює, зріліше судження впокоряє і стримує фантазію: отак природа, що формує, назустріч йде до досконалости мети.

Проте мені розкрив на все це очі сенс, моїм думкам-бо все оце чуже. З кожного витвору мистецтва променить мені людство, зображене в ньому, набагато яскравіше, ніж мистецтво скульптора; лишень мені важко його збагнути в пізнішій спогляданні, і пізнаю лише дешицу його істоти. Я звільняю вільну природу, і так, як вона простягає мені свої гарні промовисті знаки, так і вони будять в мені відчуття й думки, не назираючи на мене насилу з тим, щоби ухиталувати їх по-іншому і визначеніше у власному твориві. Я не прагну до того, щоби змусити укластися аж до довершеності матеріал, якому надаю мого сенсу; тому я остерігаюся вправління і, одного разу подавши в діянні те, що в мені замешкує, мені не залежить на тому, щоби вчинок поновлювався все гарніше і сприйнятніше. Вільна муза — моя улюблена богиня, тут вчиться чоловік себе самого розуміти й визначати, тут думка засновує свою владу і відтак легко панує над усім, коли світ вимагає від неї ще й дії. Тим-то і я не смію — як це чинять митці — творити насамоті; насамоті мені пересихають соки душі, а біг думок затинається; я мушу вирватися назовні, в якусь спільноту, щоби разом з іншими душами поглянути, що то за таке людство і що з нього мені чуже, а що може стати моїм власним і — даванням і прийманням — все міцніше визначати власне єство. Непогомована прага постійно формувати її далі не дозволяє вчинкові — цьому зовнішньому повідомленню внутрішнього життя — дати бодай навіть зовнішню довершеність; я виставляю вчинок і слово в світ, мене не бентежить, чи споглядачі проникнуть своїми чуттями крізь грубу оболонку і чи здаватиметься їм найсокровенніша думка, найвластивісний дух в недосконалій постаті. Ні часу, ні охоти

А. фон Коцебу, німецький драматург та чиновник на російській службі, стає предметом критики з боку романтиків через невідповідність своїх драматичних персонажів.

не лишається в мене, аби спитати; я мушу прич із того місця, де я був, для того, щоб новим діянням і мисленням в короткому житті, коли можливо, довершити бодай власну суть. Вже навіть двічі повторювати ненавиджу я, немистецька душа.¹² Тому я хотів би все робити у спільноті: при внутрішньому мисленні, при спогляданні, при призвичаєнні до чужого я потребує присутності якоїсь любові істоти, так, щоб на внутрішній вчинок одразу нанизувалось повідомлення і щоб завдяки солодкому й легкому дару дружби я легше міг би примиритися зі світом. Так воно було, так є, а я ще так далеко від мети моєї, що я вже й кинув сподіватися. Либонь я маю право, що кажуть і мої приятелі, виключити себе зі священного обширу митців. Я з радістю відмовлюся від усього, що вони мені позичили, як тільки почуюся в полі, куди себе поставив, менш недосконалим, ніж вони гадають.

Відкрися-но мені ще раз, ти, споглядання великого обширу людства, замешкуваного тими, що кшатують лиш себе самих і, не полишаючи по собі вічних творів, намагаються відобразити себе в різноманітному діянні! Відкрися ще раз і дозволь мені поглянути, чи й мені належить там власне місце, чи ні; чи є в мені те, що складеться в цілість, чи внутрішня суперечність перешкоджає, щоби образ уклався, і тоді моє власне сство, замість досягти досконалости, розчиниться в порожньому ніщо. О ні, мені й не слід боятися, в сокровенних глибинах моєї свідомости не зрине почуття сумне! Я пізнаю, як усе проникає одне в одне, щоби витворити правдиву цілість, я не відчуваю жодної чужої частки, яка б мене гнітила, мені не бракує жодного органу, жодного благородного члена для власного життя. Хто хоче витворитися до певної істоти, тому мусить бути відкритий сенс для всього, чим він не є. Бо й тут, в царині вищої моральности, править те саме докладно поєднання між діянням і спогляданням. Тільки тоді, коли людина в своїй теперішній діяльності свідомо своєї властивісности, вона може бути певна, що не скривдить її і в ближньому своєму; і тільки ненастанно вимагаючи від себе споглядати ціле людство і протиставляючи кожному

¹² На менш важливий аспект романтичного бачення мистецтва: креслі Г. Гегель означає, Романтизм як останню фазу історії мистецтва, що відтоді стане приреченим на постійне марніння у манірності.

образів про нього когось іншого своєму власному, людина може здобути свідомість своєї властивості: бо тільки внаслідок протиставлення пізнається окреме. Найвищою передумовою для власного довершення в певному колі є загальний сенс. А він, як би він міг існувати без любові? Жахливо порушене співвідношення між даванням і прийманням мусило б дуже скоро розтрошити душу в першій же спробі витворитися в такий спосіб, винісши її далеко поза орбіту, а того, хто хотів стати власним еством, розтовкти повністю, або кинути його в підлоту. Так, любове, ти, всесвітня сила притягання! Жодне власне життя і жодне творіння неможливі без тебе, без тебе все розтеклося би в одноманітній сирій масі! Ті, хто не прагнуть стати нічим більше, не потребують тебе; їм вистачає закону й обов'язку, одноманітної діяльності і справедливості. Непотрібною коштовністю було б для них це святе почуття: тим-то навіть те мале, що їм звідти дано, вони занепацають без ужитку; і, не розпізнаючи священного, безтурботно викидають його в один спільний казан загального блага людства, що керуватися має Єдиним Законом.¹³ Для нас, однак, ти — перше і останнє: жодного творення без любові, а без власного творення жодної досконалості в любові; доповнюючи одне одного, вони обидвоє нерозривно проростають. Єдиним чуюсь я з цими обидвома найвищими передумовами моральності! Сенс і любов я привласнив собі, і те, й інше надалі здійснюється в мені все вище, до певного свідчення, що життя є свіже і здорове, а власне творення іще зміцніє. Що ж це таке, на що мій сенс закритий? Ті, хто залюбки возвели би будь-кого до рівня віртуоза і мистця науки, достатньо нарікають, що від мене не доб'ється жодного обмеження, що кожне сподівання обманює, коли здається, що я поважно хотів би рушити до чогось: бо тількино здобуду якийсь переконання, як тут же звичним чином непостійний дух уже спішиться далі, до предметів інших. О, хай би вони хоч на хвилинку дали мені спокій і збагнули, що має призначення ні в чому іншому, як в тому, що я не маю права творити науку, бо я маю намір

¹³ Ще одна наскрізна для Романтизму тема, що постає як в холоді абстракції (б. Ф. К. фон Беккер), так і особистістю, з натяком на еротизм (Новаліс). Слідом такого мислення можна помітити і в феноменологічній космології М. Шелера.

творити самого себе! Якби вони дозволили мені тримати мої чуття відкритими для всього, що вони затято і завзято роблять, і якщо б вони схотіли, аби від споглядання їхніх вчинків я витворив у собі щось, що було би вартим їхніх теж зусиль! Вони свідчать на мою користь своїми наріканнями: та супроти них вже нарікають інші, котрі, хоч за природою інакші, все ж так само, як і я, проникнути прагнуть в сутність людства, хай в ґрунті речі обмежений мій змисл; я спроможуся пройти незворушно перед багатьма священними речами і не зіпсувати собі безтурботно-глибокий погляд марнославною тягою до суперечок. Так, я все ще проходжу повз багато чого; та не байдуже; я сперечаюся, так: та лиш тому, щоб зберегти мій погляд безтурботним. Так, а не інакше, я маю чинити у свій власний спосіб, прагнучи рівномірно наповнювати і поширювати мій змисл. Там, де мені вперто накидається відчуття чогось, що в царині людства мені ще не відоме, то тоді моїм першим пориванням є сперечатися, не чи воно є, а тільки чи не є воно тим, і тільки тим, за що його мені той подає, у кому вперше я оце помітив. Дух, що пізно прокинувся, боїться, пригадуючи, як довго він носив чуже ярмо, знову й знову панування чужої думки; а там, де новий предмет показує йому нове життя, там він шойно готується, зі зброєю в руках, здобути собі свободу, щоб не підпасти знову, як колись, під рабство виховання. Та тільки-но я здобуду власний погляд, як час на суперечку вже минув, і я охоче допускаю інші поряд зі своїм власним, а змисл мирно довершує справу тлумачення кожного з них і проникнення в кожную точку зору.¹⁴ Отим-то те, що часто могло б здаватися обмеженням змислу, є в мені тільки першим його порухом. Втім часто йому теж доводилося виявлятися в той чудовий період життя, коли дещо з'являлося мені в ясному світлі, що досі я лиш темно відчував, і для чого я лиш тримав в собі порожнє місце! Нерідко їм доводилось неприязно торкатись тих, хто був мені джерелом нових одкровень. Незворушно я споглядав це, довіряючись тому, що вони зрозуміють, коли їхній змисл проникне шойно глибше в мене. Отож

¹⁴ Таким чином особиста свобода, володіння власною точкою зору стає необхідною передумовою «проникнення в кожну точку зору»?

творити самого себе! Якби вони дозволили мені тримати мої чуття відкритими для всього, що вони затято і завзято роблять, і якщо б вони схотіли, аби від споглядання їхніх вчинків я витворив у собі щось, що було би вартим їхніх теж зусиль! Вони свідчать на мою користь своїми наріканнями: та супроти них вже нарікають інші, котрі, хоч за природою інакші, все ж так само, як і я, проникнути прагнуть в сутність людства, хай в ґрунті речі обмежений мій змісл; я спроможуся пройти незворушно перед багатьма священними речами і не зісுவати собі безтурботно-глибокий погляд марнославною тягою до суперечок. Так, я все ще проходжу повз багато чого; та не байдуже; я сперечаюсь, так: та лиш тому, щоб зберегти мій погляд безтурботним. Так, а не інакше, я маю чинити у свій власний спосіб, прагнучи рівномірно наповнювати і поширювати мій змісл. Там, де мені вперто накидається відчуття чогось, що в царині людства мені ще не відоме, то тоді моїм першим пориванням є сперечатися, не чи воно є, а тільки чи не є воно тим, і тільки тим, за що його мені той подає, у кому вперше я оце помітив. Дух, що пізно прокинувся, боїться, пригадуючи, як довго він носив чуже ярмо, знову й знову панування чужої думки; а там, де новий предмет показує йому нове життя, там він щойно готується, зі зброєю в руках, здобути собі свободу, щоб не підпасти знову, як колись, під рабство виховання. Та тільки-но я здобуду власний погляд, як час на суперечку вже минув, і я охоче допускаю інші поряд зі своїм власним, а змісл мирно довершує справу тлумачення кожного з них і проникнення в кожную точку зору.¹⁴ Отим-то те, що часто могло б здаватися обмеженням зміслу, є в мені тільки першим його порухом. Втім часто йому теж доводилося виявлятися в той чудовий період життя, коли дещо з'являлося мені в ясному світлі, що досі я лиш темно відчував, і для чого я лиш тримав в собі порожнє місце! Нерідко їм доводилось неприємно торкатись тих, хто був мені джерелом нових одкровень. Незворушно я споглядав це, довіряючись тому, що вони зрозуміють, коли їхній змісл проникне щойно глибше в мене. Отож

¹⁴ Таким чином особиста свобода, володіння власною точкою зору стає необхідною передумовою «проникнення в кожну точку зору»!

і друзі часто мене не розуміли, коли я не затято, а незворушно проходив повз те, що вони схоплювали з теплом і бистрим запалом. Не все відразу може охопити змісл, і марно хотіти в одному-єдиному вчинкові довершити усю його діяльність; вона-бо в подвійному русі йде нескінченно далі, і кожен мусить знайти свій спосіб їх обидвох поєднати, щоби таким-от чином здійснити Цілість. Мені не дано, коли нове торкається душі, з вогненным запалом одразу проникати в саме осердя речі і пізнавати її аж до довершення. Такий підхід не влокорує зрівноважености, яка є тонікою для гармонії мого ества. Отак обмежуватись чимсь одним — мене би викинуло із осердя мого життя, і, заглиблюючися в одному, я б тим відчужував від себе інше, не зробивши, втім, це одне моєю правдивою власністю. Я мушу спершу вкласти це нове надбання в глибинах душі, а відтак продовжувати звиклу гру життя з його багатограниними діяннями, щоб зі старим оце нове змішалось і точки зіткнення знайшло з усім, що в мені вже було. Бо тільки так, через діяння, мені вдається наготувати глибше й сокровенніше переконання; а споглядання і вживання повинні достатньо часто приходити одне одному на зміну, перш ніж я спроможуся тішитися з того, що я відчуватиму повністю зглибленим і дослідженим.¹⁵ Тільки так, і не інакше, я можу братися до діла, коли не має бути порушене моє внутрішнє ество, бо в мені самотворення і діяльність зміслу кожної миті повинні дотримуватись рівноваги. Отож я повільно простую отак, мені може судитися довге життя, перш ніж я все збагну однаковою мірою: проте все, що збагну, носитиме мою печать, і все те з безконечної царини людства, яке опанувало моїми зміслами, все це рівною мірою витвориться і в мені і перейде в моє ество.

О, наскільки збагатилося воно! Що за гарна свідомість внутрішньої вартости, що за піднесене відчуття власного життя і буття увінчує мені самоспоглядання при погляді на здобутки стількох добрих днів! Не марною була тиха діяльність, що назовні здавалася байдюкуванням:¹⁶ добре вона посприяла внутрішньому формуванню.

¹⁵ А що, коли усі підвалини певної культури означтимуть світ, єдину місдину, де можа бути розгорнена гра дієння, як негативно? Тоді якою буде вартість усіх місличних одкровень того світу?

¹⁶ Чи не прислужуєся тут гадка Сквороди про незмінний розвіяний стан душі?

щоправда, я не беру такої участі у тому, що він робить і що з ним діється, як більшість тих, що друзями зовуться. Його зовнішні вчинки, коли те внутрішнє, що з нього вони плінуть, я знаю й розумію, що воно таким повинно бути, бо є таким, як є, залишають мене незворушним і спокійним. Мої любові не дають вони ні живлення, ні поштовху, і з нею нічого спільного не мають. Світові належать вони і під необхідності законом вони повинні узгоджуватися з усім, що з цього випливає; а те, що випливає, те, що діється із другом, він вже знатиме, як вільно обійтись з ним так, щоб це було гідне його; все інше мене не обходить, я споглядаю на його долю так само спокійно, як і на свою. Хто ж повважає це холодною байдужістю? Ясне усвідомлення протилежності світу і людини¹¹ — ось причина, на якій ґрунтується повага до мене і почуття свободи: чи друга цим вшановувати я повинен менше, ніж себе?

Ось воно, чим я найвище пишаюся, це те, що любов і дружба в мені завше такого шляхетного походження, ніколи змішані не були з нищим відчуттям, ніколи не були витвором звички, ні нетвердих змислів, а лиш свободи найчистішим чином, скерованим лише на властиве буття людства. Недоступний був я завжди для тих нищих почуттів: та коли добродичність не відволікала мене від дружби, а краса — від любові, ніколи співчуття не огортало мене настільки, що прислужилося нещастю і змусило сприймати страждущого іншим і кращим, ніж насправді. Отак душі для вільної любові й дружби завше залишений простір вільний, і ніколи не уникає туга нагоди виповнювати його все досконаліше й різноманітніш. Там, де я помічаю завдатки неповторності, бо змисл і любов — високі твердині, там для мене предмет любові. Кожну окрему істоту жадаю я від ранньої юности самої любов'ю огорнути, що в ній містяться паростки свободи, аж до найзрілішого довершення людства; і кожну, тільки-но вгледівши, я вітаю в мені привітанням любові, навіть якщо сам вчинок був не більш, ніж натяк, бо нам не суджено нічого більш од швидкоплинного спіткання. Я теж не міряю світським

¹¹ А пізніше М. Шелер означить ладину як велике «Ні» світові.

мірилом, за зовнішніми поглядами, мою до неї дружбу. Світ і час мій погляд проминає, дошукуючись внутрішньої величі людини. Чи мало, чи багато вже тепер її змісл охопив, як далеко він просунувся у самоформуванні, як багато справ він вже зробив чи витворив, це не повинно керувати мною, і легко я знайду розраду, коли цього всього нема. Його неповторного буття й стосунку цього буття до людства — ось те, чого шукаю: і від того, наскільки я його знайду, від цього залежить й сила моєї любови; — однак лише настільки, наскільки людина мене розуміє, я можу їй це довести. Ой, як часто незрозумілою до мене поверталася любов! Серця мова лишалася без сприйняття, так ніби я нічим був, а Ти вважали, що і справді я німий.

Близькими орбітами рухаються часто люди і попри те не зближаються одне з одним; марно закликає свідоміший до дружніх зустрічей: його не чує інший. Часто протилежні притягуються; інший думає, що це назавжди, в той час, коли це лиш на мить: бо протилежні рухи знову розривають їх, і жоден не розуміє, куди подівся інший. Так часто діялося з мою тугою любови; ніби ж би не було ганебним, якби вона урешті-решт не сформувалась, розвіялася би легка надія і не прийшла свідома мудрість? «Один зрозуміє тебе настільки, а інший — інакше; одного досягнувши любов'ю, тримайся, однак, від іншого остороно», — так часто мені волає здоровий глузд, даремно часто. Бо серця внутрішній порив не залишає місця мудрості; багато менше, ніж потрібно для гордого наміру встановлювати межі в собі для людини і її до мене почуттів. Я радше маю наміри, пробую знову й знову і одразу буваю покараний за мою захланність, часто втрачаючи у намірі, який я мав. Втім по-іншому й не може вестися людині, що самостійно формується, і те, що мені так ведеться, є доказом, що я формуюся по-своєму. Тільки така людина поєднує в собі — у свій властивий спосіб — різноманітні елементи людства; він належить не Одному Світу: як же йому, подорожуючи в рівномірній орбіті, постійно зберігати близькість до іншого, що теж мандрує? Подібно до комет, сформований

Аристотель, на естатичках принципів якого, як вважалося, був побудований французький театр та уся естетика класицизму

посидне в собі численні веселі, що обертаються докола того ж сонця. Тепер його радісно зауважує сузір'я, воно стримить його пізнати, а він, зближаючися приязно, схиляється до нього; відтак його вже видко вдалині, здається зміненою його постать, сузір'я сумнівається, чи він — це той самий. Але той знов бистрим бігом повертається, і знову зустрічає його любов'ю й приязно. Де ж той прекрасний ідеал єднання досконалого, де та дружба, однаково довершена з обох боків? Вони тоді лиш є, коли обидвом однаковою мірою змисл і любов переростуть над всяку міру. Та тоді, враз із любов'ю, довершуються, й вибиває — о, для всіх вона вже вибила раніше! — година безконечности, потреби віддатись безконечності і в її лоні знов повернутися зі світу.

III

Світопогляд

Лиш похмура старість, вони вважають, має право дати місце наріканням на світ: натомість можна вибачити, коли погляд радше скеровується до найкращих часів свого життя у повній силі. Радісна юнь повинна весело всміхатись світові і, незважаючи на недоліки, користати з того, що є, й охоче довіряти оманам солодких надій. Та істину нехай побачить лиш той, лиш той нехай зуміє керувати світом, хто шасливо тримається в надійній середині між одним та іншим, не сумуючи марнославно, але й не сподіваючись намарно. Втім цей спокій — лиш дурнуватий перехід від сподівання до зневаги, а мудрість ця — глухе відлуння притлумлених кроків, якими вони рухаються з юності у старість; ця вдовolenість — то лиш перекручена, ввічлива омана, що, як здається, не хоче посоромити ні світ, що незабаром і його покине, ні визнати свою неправоту; ця похвала є марнослаством, яке соромиться своєї хиби, забуття, яке не знає, чого жадало іще мить тому, змисл-боязгу, якому, коли дійде до потреби зусилля, миліша вбогість. Я не лестив собі замолоду; отож і тепер не маю наміру лестити світові. Він би не міг скривдити того, хто не сподівається; тож і я не буду кривдити його із

Натомість надлений претинним даром вчитель Арістотеля Платон став символом нової (романтичної) естетики та метафізики; з перспективи цього враздкого протистояння пропонується й романтичне тлумачення Вартобузького поетичного змагання

помсти. Я доклався мало до його витворення: отож моя потреба бачити його більш вдалим — невелика. І тільки від зверхньої похвали мене нудить, якою розкидаються зусібіч для того, щоби через витвір похвалити майстрів. Про поліпшення світу заблудлий рід говорить так охоче, щоби самому кращим виглядати і над праотцями вивищуватись. О, якби чудовний людства цвіт й насправді випромінював перші солодкі пахощі, якби на спільному ґрунті в необмеженій кількості — попри всі кривди — проростали паростки власного самотворення, якби все жило й дихало священною свободою, все огорталося любовію і давало все нові і чудовні плоди: тоді у них була б підстава прославляти блискучий людства стан. Так, ніби громові голоси їхнім потужним умам вже розірвали пута незнання; так, наче з людської природи, яка є тільки темним і невиразним відбитком, нарешті вдалося укласти куншттовний образ, де тасмичне світло згори усе чарівно освітляє, так що жодне здорове око не може не помітити обрисів цілості або її окремих рис; так, ніби музика їхньої мудрости приборкала безжальну і розбійницьку сваволю на приязну свійську тваринку, та ще й навчила її всіх мистецтв: так вони говорять про сьогоднішній світ і запевняють, що кожен невеликий проміжок часу ряснів новими благами. О, як глибоко я зневажаю рід людський, котрий настільки безсоромно, так ніби і нічого не було, себе самого вихваляє, не годен витримати віри в краще майбуття і зверхньо лас кожного, хто до нього належить, і все тому, що правдива мета людства, до якої він не зважився ступити ані кроку, йому не znana і лежить у темній далечині!

Так, кому вистачає, що людина опанує тільки тілесний світ, його усі закони дослідивши, щоби поставити собі на службу їх, щоби не стримував потуги духу простір, а нетайно, за першою вказівкою волі будь-де дію викликав, якої вимагав, — що все підтвердиться яко таке, що перебуває під думки владою, і скрізь виявляється присутність духу, — що кожна сира речовина здається одухотвореною, а людство тішиться життям із почуття такого панування над тілами:

¹⁴ Один із принципів просвітницького світогляду.

кому оце найвищою метою, — хай приєднається до голосної похвали. З цілковитим правом людина може пишатися цим пануванням, досі не баченим; і скільки зроблено, ще стільки ж залишилось, щоби вона почувалася господарем землі, і що не сміє залишатися нічого невипробуваного в її прикметній царині, а неможливого поняття все зменшується. Ось тут я відчуваю спільність, яка мене пов'язує з усім, у кожному мить життя яко доповнення власної сили. Кожен займається своєю окремою справою, вивершує Єдиного витвір, що його не знає, працює поперед іншого, який і не підозрює про його заслуги. Так понад цілим земним колом поширюється витвір людський і дію кожної чужої сили відчуває як власне життя, і, неначе електричний вогонь, кунштовна машина цієї спільноти провадить кожен тихий порух, підсилений ланцюгом тисяч, до мети, немов вони усі її ланки, а все, що вони роблять, миттєво зроби́ть її справу. Либонь жвавіше і гарніше живе в мені оце чуття спільної піднесеної любови, ніж в тих, хто так голосно його прославляють. Мене не може обдурити їхнє похмуре урочіння, буцімто ним веріано насолоджуються ті, хто помагав його творити й зберігати: внаслідок порожнечі думки й закостенілості у спогляданні втрачають всі, а звичка вимагає від усіх відступитися, і де б я, порівнюючи, не обраховував обмеження і силу, скрізь я знаходжу ту ж формулу, тільки по-іншому висловлену, і однакова міра життя розповсюджується на всіх. Та навіть я такої низької думки про ціле це почуття; не набагато ліпше в цьому дусі я побажав би світові, аби він вимучив мене до решти, якщо це все, на що спроможне людство, яке нешанобливо розтринькує свою священну силу. А моя вимога не зупиниться скромно при цьому найкращому стосункові людини до зовнішнього світу, навіть якщо б він уже був возведений на найвищу вершину досконалості! Чи ж людина є лише чуттєвою істотою, що найвище відчуття життя, здоров'я й сили є її найвищим надбанням? Чи досить духові, що він замінкує лиш тіло, продовжуючи і побільшуючи його форми

Представник французької класичної драматургії
Мольєр

і, пануючи над ним, себе самого усвідомлює? На це скеровані усі їх прагнення, на цьому ґрунтуються їх безмірні гордощі. Лишень настільки піднялись вони в свідомості людства, що від турботи про власне тілесне життя і благо вони підіймаються до турботи про таке саме благо для всіх. Ось чим для них є чеснота, справедливість і любов; ось їхній голосний вигук триумфу над низьким самолюбством; ось де для них закінчується їхня мудрість; лишень такі кола вони здатні розбити в ланцюгові несвідомості; ось в чому кожен має помагати, ось для чого лиш твориться будь-яка спільнота. О, спотвореної істоти, що її всі сили дух повинен присвячувати іншим в тому, що він в собі за ліпшу ціну ганить! О, перекрученого зміслу, що йому в такому нищому схиланні перед бовваном здається чесною пожертвувати Найвищим!

Схились, душе моя, перед гіркою долею побачити світло в цей недобрий і сумний час. Для твоїх прагнень, для твоїх сокровених діянь від такого світу не слід нічого сподіватись! Не як піднесення, а завше лиш як обмеження твоєї сили ти сприйматимеш твою із ним спільноту. Так стається з усіма, хто знають й хочуть краще. Любови спрагне не одне людське серце, йому чітко бачиться, яким повинен бути той, з яким воно могло би поєднатися почерез обмін думкою і сприйняттям задля взаємного формування і піднесення свідомості. Та якщо воно випадково само не знайде у вузькому оточенні свого зовнішнього життя свого щастя, то зітхатиме, як інші, намарно з тим самим бажанням усе своє життя недовге. Те, що тут і там породжує земля, описано тисячами; де знайти якусь річ, що я її потребую, я можу довідатися в будь-яку мить, а наступної миті вже можу нею володіти: проте нема жодного засобу дізнатися, де шукати такий стан душі, який необхідний мені для живлення внутрішнього життя; ось для цього немає жодної спільноти в світі, і нічого справою не є зближення людей, що потребують одне одного. І навіть якби знав той, з чийого серця надаремне тужливо струменить любов наусібіч, де мешкає його приятель, де кохана: то все ж він skutий

Ж. Расін, французький драматург епохи Просвітництва

своїм станом, отим місцем, яке займає він в отій спільноті вбогій; і цими зв'язками міцніш людина пов'язана, ніж з каменем і наростком від матері-землі. Жалюгідну долю чорних, відірваних від люблячих сердець з батьківської землі, для нищих служб у далечинь незнану хода світу накидає щоднини й тим кращим, яким не дано вирушити до незнаних друзів у далеку вітчизну, і змушені марнувати своє сокровенне життя в пустці вічно чужої близькості, в недобрій службі. Без сумніву, котромусь розкривається змісл для пізнання сокровенного життя людства, з розумінням споглядати його різноманітні постаті, знаходячи те, що спільне: та в пустельну луцу чи в неродочу обильність він вмішений, де вічна одноманітність духу не дає поживи пожаданням; скривджена, фантазія скеровується на себе саму, і в мрійливих блудах змушений самопожиратися дух, бо світ йому не стоїть на підмозі; нічим завданням не є дбати про харч для вбогого або ж любляче перенести його в сприятливіший клімат.¹⁹ Безперечно, в комусь прокидається бажання творити кунштвнні твори, та йому відмовлено в перегляді матеріалу чи в тому, щоб обережно і без шкоди відділати невдале, або ж, якщо проєкт постав в прекрасній єдності і величі, надати кожній його частині останнього доверщення і полиску: чи дасть йому хто те, чого йому бракує? чи хтось запропонує зі свободою свою комору, чи увінчає дією своєю недовершене? Самотньо приречений стояти кожен і робити те, що йому не вдається! Зображенню людства, творенню прекрасних творів бракує спільноти талантів, вже давно задученої до зовнішнього служіння людству! Лиш з болем відчуває мистець буття інших, коли їхній присуд ганить те, що було чуже його геневі, коли чуже і недостатне прекрасного і власного сковують творчість! Отож намарно шукає людина полетіти й помочі для того, що для неї є найвеличнішим, у спільноті з людьми; ба вимагати цього — це притичина і дурість улюблених синів нашого часу, а вичувати ширшої спільноти духу і наперекір обмеженому зміслові й дріб'язковим упередженням хотіти їй сприяти — це марнославне мрійництво.

¹⁹ Реакція на знекоренення, прискорене модернізацією, є однією з інструментів романтичної творчості смт. В значній мірі, це стає підставою критичного наставлення щодо Просвітництва, репрезентованого здебільшого французькою культурою.

Незграбне пожадання, а не вбогість — ось що дозволяє відчути обмеження, які так тиснуть нас, — каригідна заспаність, а не брак спільноти помічної, — ось що робить людину не вдоволеною світом й дозволяє її пустим бажанням витати широкими полями неможливостей. Неможливостей лише для тих, чий погляд на нижчій поверхні сучасності охоплює лишень вузький обрій. О, з яким сумним одчасем я мав би питати, чи колись наблизиться людство таки до своєї мети, якби я дурнуватою фантазією смів загрузнути лиш в дійсності та її безпосередніх наслідках.

Зітхає те, що світу кращому належить, у похмурім рабстві! Те, що в ньому є з духової спільноти, зневажено до служби на благо земного; якщо корисною виявляється тільки вона, то це означає обмеження духа і кінець сокровенного життя. Коли приятель приятелеві простягає руку для укладення союзу: із цього мають поставати вчинки, величніші за кожного зокрема; вільно повинен кожен кожному те дозволяти, до чого його пориває дух, і виявлятися помічно лише там, де цього іншому бракує, а не підпихаючи йому своїх думок. Отож хай кожен в іншому знайде життя й підживлення, а тим, чим може стати, хай стане повністю. Як, натомість, живуть вони у світі? Для земського слугування кожен кожному постійно тут як тут, готовий жертвувати власним благом; а ділитися пізнанням, співпереживати почуття і співчувати, — ось що найвище. Втім у кожній дружбі міститься ворожість проти сокровенної природи; а вони хотіли би мати за приятеля помилку від власної природи, а що помилка в них самих, то їм здається теж у ньому. Тож кожен змушений принести в жертву іншому частку своєї неповторності, аж поки обидвоє — неоднакові — не уподібняться до себе, якщо лиш сильна воля не зуміє зупинити занепад і довго ранилиме дружбу між суперечкою та злагодою або ж зненацька обірве її. Смерть тому, в кого дух м'який, коли йому на шиї друг повіснє! Про нове й потужне життя мріє бідолаха, він тішиться з гарних годин, що проминають у солодкім спілкуванні та не помічає, як у благоді цієї перекрученій

Тогочасна побутова сцена

розтрачується й влізати в борг його дух, аж поки, skute зусібіч й угиснене, затратиться його сокровенне життя.²⁰ Отак бродять багато з-поміж найкращих, не знаючи навіть обрисів свого власного ества, обрізані рукою друга і заліплені чужим додатком. Солодке кохання поєднує чоловіка й жінку, й вони заходяться зводити своє власне вогнище. Як з лона їхньої любови постає ество окреме, так і з гармонії їхніх натур повинна би зродитись спільна воля; тихий дім зі своїми справами, своїм порядком й радощами яко вільний вчинок повинен свідчити про своє існування. О сльози, що завжди й скрізь найкращий зв'язок людства так профанується! Тасмницею для них є те, що чинять, зв'язок цей укладаючи; кожен має й користує зі своєї волі й далі, поперемінно панує то один, то другий, і кожен сумовито в тиші вираховує, чи вартий вигравш того, що йому свобода коштувала; долею одного назавжди стає інший, і в спогляданні необхідності холодної згасає полум'я кохання. Отак усіх вкінці однаковий рахунок виводить на однакові нулі. Кожен дім мав би бути прекрасним тілом, прекрасним витвором власної душі, носити власну форму й власні риси, патомість у пустім одноманітті всі є могилією свободи й справжнього життя. Чи ошасливає його вона, чи він усе для неї робить? Хіба ж ніщо не ошасливає обидвох більше, ніж можливість принести себе в жертву одне одному? О, не муч мене, образ розпачу, що замешкує глибоко за їхніми радощами, образ близької смерти, що перед ними лиш вдає оцей останній життя позір, свою звичайну вигівку! Де ті старі казки мудреців про державу? Де та сила, яку дає людині цей найвищий ступінь буття, свідомість того, що кожен повинен мати, бути часткою свого розуму, фантазії та сили? Де ж любов до цього нового, самоствореного буття, що готова радше пожертвувати власною старою свідомістю, ніж втратити його, що радше зважується на життя, ніж на вбивство батьківщини? Де обережність, що прискіпливо пильнує, щоби спокуса не підбралась надто близько і не зіпсувала душу? Де власний характер кожної держави і де ті діяння, що ними вона про себе засвідчує? Цей

²⁰ У Ніцше друг стане корком, що закриватиме словенну змістом посудину душі.

рід такий далекий від будь-якого поняття, що може означати цей бік людства, що вони про кращий державний організм мріють, наче про ідеал людини, що хто живе в такій державі, чи то одна зі старих, чи з нових, той хотів би залюбки влити в свою форму всіх, те, що мудрець в своїх творах подає взіреть на майбутнє і сподівається, що колись усе людство буде для власного ж блага схилитись перед ним, мов перед символом; і те, що всі вважають, нібито та держава найкраща, яку ми найменше відчуваємо, і найменше дає відчути наше в ній запотребування. Хто отак найчудовніший витвір людини, за допомогою якого вона покликана вознести свою суть на найвищий ступінь, розглядає лишень як необхідне зло, як невід'ємну машинерію для приховування і знешкодження людських вад, той мусить відчувати як обмеження те, що призначене було забезпечувати йому найвищий ступінь життя.

О, зверху джерело таких великих нещасть, що змісл у людей можна знайти лише для зовнішньої спільноти чуттєвого світу, і що вони бажать все вимірювати й проєктувати саме згідно з ним. У спільноті чуттєвого світу за необхідністю мусить завжди бути обмеження; бо ж людина, котра намагається продовжити і збільшити своє тіло унаслідок зовнішнього володіння, повинна й іншому дати простір для того ж самого; там, де стоїть один, там пролягає й межа для іншого, і вони тільки через те терплять це незворушно, що не можуть самі володіти світом, бо ж їм можуть стати в пригоді тіло й володіння іншого. І на це скероване й все інше: помноження зовнішнього посідання власности й знання, захисту й допомоги перед долею та лихом, помножена сила в спілці для обмеження іншого, — це і тільки це шукає та вітчизні; не допомогу й доповнення сили для власного формування, не прирощення нового внутрішнього життя. В оцьому їй перешкоджає будь-яка спільнота, до якої вона долучається, вже від найперших пов'язань виховання, коли юний дух, замість того, щоби здобувати нові простори і зобачити світ та людство в їхньому

Тогочасна побутова сцена

повному обсязі, обмежують чужими думками і змалечку привчають до тривалого рабства життя. О, ганебна вбогосте посеред багатства! Безломічна боротьба кращого, який шукає моральності й формування цим світом, що визнає тільки право, замість життя пропонує лише мертві формули, замість вільних вчинків знає лише правила й звичаї, та ще й чваниться високою мудрістю, коли йому вдасться щасливо усунути якусь застарілу формулу і породити щось нове, що здається життям, а незабаром теж перетвориться на формулу і мертву звичку.²¹ Що би мене порятувало, якби не ти, божественна фантазіє, ти, що даєш мені тверде уявлення про краще майбуття!

Так, із варварства постане просвіта і життя — з мертвого сну! Ось елементи кращого життя. Не завжди приховано клеткатиме їхня вища сила; її-бо дух розбудить раніше чи пізніше, що людство надихає. Так, як тепер формування землі для людини перевищує те дике природи панування, перед кожним виявом якої людина колись лякливо кидалася навтьоки: адже ж блаженний час правдивої спільноти духу не може більше бути віддалений від цих дитячих років людства. Нічому дикий раб природи не йняв би віри про своє над нею майбутнє панування, ані не зрозумів би він, що підносило душу яснovidця, котрий про це пророкував, при цім передчутті; бо рабові бракувало уяви навіть про такий стан, що за ним він не відчував жодної туги: отак й людині сьогодення не втямки, коли їй хтось віщує інші цілі, про інші пов'язаності й про іншу спільноту людей говорить; вона-бо не збагне, чого ще кращого та вищого хотіти можна, і не боїться, що колись надійде щось таке, що так глибоко присоромить її гординю та її самовдоволення закореніле. Якби з тих злиднів, що не являють навіть перших паростків кращого стану навіть вигостреному успіхом окові, все ж показалося хвалене благо нинішнього дня: хіба ж може з нашої спантеличеної неосвіченості, що в ній око, яке туман усе густіше огортає, углядіти перші елементи світу кращого, і чи не виникне воно, нарешті, величне царство просвіти та моралі. Воно гріє! Чого я маю сторожку

²¹ Англісмі романтичного думання, що арешт обернувся антицивілізаційними настроями та очікуванням нових варварських часів.

години рахувати і покоління, що зміняться?
Що мене обходить час, який не огортає нас
внутрішнє життя?

Людина світові належить, що вона його сама
співстворила, а він охоплює всю цілість її
бажання й мислення, і тільки поза цими межами
вона — чужинець. Хто в згоді зі сучасністю живе
й нічого не жадає, той тому напівварварові
сучасник, що світ цей започаткував; таке життя
— продовження життя варвара, воно вдоволено
живе зі сповнення того, що він заклад; а кращого,
яке вони збагнути не могли, він теж не вичуває.
Отак і я чужак життю і мисленню теперішнього
покоління, пророчий громадянин грядущого
світу, до якого мене жива фантазія та сильна віра
поривають, це йому належить кожна думка
і кожен вчинок. І байдуже мені, що в світі,
сьогоднішньому, діється; глибоко під мною він
мені малим здається, і без зусиль ковзає погляд
повз його покручені орбіти. З усіх потрясінь
у царині життя і науки повертаючись постійно
в ту саму точку і ту саму поставу, він виразно
показує свої обмеження і невеликий засяг
власних поривань. Те, що з нього постає, він
не може розвинути далі, а обертається лише
в старому колі; а це мене не тішить, мене
не злудить порожнім сподіванням будь-яка
приваблива мана. Та там, де я уздрю бодай іскру
вогню прихованого, що рано чи пізніше старе
поглине і оновить світ, туди я тілом і надією
відчую потяг до принадливого знаку далекої
вітчизни. І там, де я стою, там у чужому світі
вбачати слід священне полум'я, для свідушого
свідомство духа, що там панує. Зближається
в любові та надії кожен, хто, як і я, майбутньому
належить, і кожним вчинком, кожним словом
ущільнюється і поширюється прекрасний
вільний союз присяжних кращих часів.

Та й навіть це ускладнює, наскільки може, світ,
перешкоджаючи знайомству дружніх душ,
і намагається витолочити засів кращого
майбуття. Діло, яке зродилося з найсвятіших
ідей, дає підставу найрізноманітнішим тлума-
ченням; так мусить бути, що часто найчистіші
діяння в душі моральності плутають зі зміслом
світу. Надто багато прикрашаються підробним

Йозеф II Габсбург, один із «просвічених»
монархів тогочасної Європи.

позором крапцю, щоби можна було довіряти кожному, в кого це краще вгадується, маловірно — і не без підстави — опирається першій омані той, хто шукає братів за духом;²² отак вони проходять часто невпізнано один для одного, бо сміливості відвагу пригнічують і світ, і час. Тож наберися мужності і сподівайся! Не ти один стоїш, наміщо укорінений в глибокім ґрунті, що лиш пізніше виявляється поверхнею, скрізь проростуть майбутнього засіви! Не припиняй глядіти, де лиш можеш, ще когось знайдеш, іще когось впізнаєш, кого так довго ти не впізнавав. Тож і тебе най хтось впізнає: і світові наперекір нарешті зникнуть недовіра і недоброзичливість, коли знову й знов повертатимуться ті ж дивиння, а побожне серце сприйматиме ті ж передчуття. Лиш відважно клади тавро ти духа на кожен вчинок, щоби ближні тебе розізнали; відважно промовляй у світ переконання серця, щоби тебе почули і далекі!

Щоправда, мови чар, він служить теж лиш світові, не нам. Вона виробила щонайточніші знаки і плавні переходи на все, що в змислі світу думається й відчувається; вона — щонайчистіше часу дзеркало, шедевр, в якому дух її себе дає пізнати. Для нас вона сира, ще й безформна, незграбний засіб спільноти. Як довго вона перешкоджає духові передусім, що він не може здобути до споглядання себе самого! Через неї він вже належить світові, перш ніж знайде себе, і лиш з трудом й поволі змушений вивільнятися з її пасток; а трапляється йому, попри усі помилки й перекручену істоту, які вона накинула йому, таки пробитися до істини: як же оманливо вона війну міняє, тримаючи його в своїх міцних обіймах, так що він ані не може з кимось поділитись, ані від когось чимось підживитись. Довго в цілковитій надмірності він намагався знайти якийсь знак, щоби під його захистом послати якнайширші думки: як тут же його вороги нападають, вкладаючи чужі тлумачення, і обережно вагається отой, кому це початково посилалося. Безперечно, самотньому надходить з далечині часом відповідь, та він приречений на сумніви, що має означати те, що він дістав, яка рука його писала, дружня чи ворожа.

²² Така туга за «братями за духом» досі вразно проступить у текстах Новалиса, але в цілому є характерною для романтичного світовідчуття. І, як було вже зауважено, пошук духовно близьких не обмежується сучасниками: до них залпуються Гомер і В. Шекспір, Т. Тассо і Дж. Мільтон, Анакреон та А. Дюрен.

О, мово, невже ти дійсно спільне надбання синів духу і для дітей світу! Невже вони, так спрагли пізнання, стремлять до істини високої! Та ні, не вдасться їм нас ні спантеличити, ні залакати! Це велика боротьба за освячені знамена людства, що ми їх задля кращого майбутнього грядущих поколінь здобути мусимо; боротьба, що вирішить усе, та теж певна гра, що, здійнявшись понад випадковістю та щастям, лиш духа силою і мистецтвом справжнім виграна може бути.

Мораль повинна бути вбранням та оболонкою внутрішньої свосвідності, ніжно і значуще огортаючи кожную шляхетну постать, надаючи їй членам міри, гарно супроводжувати кожен рух. Тільки святобливо обходячись із цим прекрасним витвором мистецтва, лиш все прозоріше й тонше зіткавши його і все тісніше вбираючи його на себе: в такий спосіб мусить прийти кінець штучній омані, і дуже скоро оприявниться, якщо якась нечестива простацька природа захоче явитися в шляхетній і високій постаті. Знавець у кожнім порусі побачить сокриту гру паскудних членів, нещільно огортатиме облачення магичне підступно порожній простір, виразно задиратиметься воно при кожнім швидкім кроці, огодюючи внутрішній обман. Отак постійність і розміреність моралі повинна — й стане — несхибною ознакою внутрішнього ества духу і таємним привітанням вибраних. Мова покликана відображати найсокровенніші думки духа, його найвище споглядання; вона покликана передавати найпотемніше спостереження за власними діяннями, а чудовна музика її повинна вказувати на те значення, що дух його вьому надає, власні східці його любови. Без сумніву, тими знаками, які ми посвятили Найвищому, вони можуть зловжити, а Священному, що на нього ці знаки вказують, підпихати свої дріб'язкові думки і свій обмежений спосіб розмислу: та все ж різниться інтонація профана від утаємниченого; інакше, ніж мудрецеві, вкладаються рабові часу знаки мислі — на іншу лягають мелодію; що іншого він возведе до рангу первинного і з нього виводитиме для себе незрозуміле і чуже. Тож хай сформує кожен свою

Дж. Мільтон, англійський поет пізньоренесансної доби, творчість якого присвячена змалюванню драматичних стосунків людини з Богом

мову, як свою власність, до єдності кунштовної, котра достеменно відповідає відтворенню і переходу, цілості та наслідку його будови духа, і віддати зможе гармонію мови, тоніку способу мислення, наголос серця. Тоді посеред посполитої поставне ще одна мова, священна і таємна, яку невтасмичений не зможе ні витлумачити, ні наслідувати, бо ключ до її характеру лежатиме в самій серцевині наставлення; лишень короткий пасаж із гри думок, кілька акордів із її вимови для них будуть доступні.

О, якби лиш захотіли мудрі й добрі розпізнаватися за мовою й мораллю, тоді б розвіялися непорозуміння, возведений роздільний мур, ото б тоді вибухнула внутрішній розбрат: але б і звитяга наблизилась, зійшло би краще сонце, бо на крашій бік мусили б схилитися свобідне судження і неупереджений змісл молодших поколінь. Якби тільки значущий рух проголосив присутність духа, а диво засвідчило початок божественного образу. І в такий спосіб повинно б виявитися, що брак свідомости внутрішніх діянь, або ж вона присутня лиш у холодному спотворенні, як замальована безформність; що той не відає нічого про власне формування, не зазирає ще в сокровенні глибини людства в собі, кому міцна підвалина мови, викликана із глибин на світ Божий, розлетілась на дрібні друзки, кому промови сила, що до глибин зворушувати має внутрішнє ество, перетворилась на порожню незначущість і пласку красу, а її музика висока — на музикування на дозвіллі, що не годне відобразити духа власну суть. Гармонійно, в простій і гарній звичаєвості не може жити жоден, хто, ненавидячи мертві формули, своєї форми не шукає, належачи в такий спосіб до грядущого світу; правдивим мистцем мови не може стати жоден інший, аніж той, хто вільним поглядом себе самого споглядає і здобує на людства внутрішнє ество.

Із цієї повноти почуття тихого всевладдя, не з блюзнірської шарпанини марних спроб, повинен врешті-решт зродитись побожний острах перед Найвищим, початок ліпшої доби. Йому сприяти — хай буде моїм завданням в світі, яким провину мою перед ним я зменшу,

Еллісидий воїн і поет Анакреон, стивель кохання і повноти життя

відповідаючи призначенню моєму. Отак моя сила об'єднується з діями всіх обраних, а моя вільна діяльність допомагає людству рухатись вперед, на правильній дорозі, до мети.

IV

Погляд у майбутнє

Чи правда те, що всі ми на землі в залежності блукаємо, не відаючи свого майбуття? Що цільна пелена ховає від людини те, що з нею буде, і що сліпа влада долі, хай навіть чужа сваволя вищого провидіння — тут для мене справджується і те, і інше — бавиться нашими рішеннями, як і нашими бажаннями? О, звісно, якщо рішення — це тільки наші бажання, тоді людина — гра випадку! Якби у зміні швидкоплинних вражень і окремих думок, що їх породжує реальність, людина вміла відняти себе; а що, коли в непевнім володінні зовнішніми речами, в запаморочливому спогляданні вічного виру, в якому обертається і сама вона з усім буттям своїм і володінням, вона поглинута всім цим ціле своє життя та ніколи не проникає глибше у своє ество; що коли вона, ведена тим чи іншим окремим почуттям, дивиться і бачить лише окреме й зовнішнє, жадаючи ним володіти так, як це підносить мить сприйняття: тоді доля може зловороже в неї відібрати те, чого людина ця хотіла, і бавиться своїми рішеннями, що заслуговують на те, щоб бути грою; тоді хоч бери й нарікай на непевність, бо для такої людини вже ніщо не певне; тоді товстезною заслоною їй здається власна сліпота, і звісно, темно там, де світло свободи не сяє; тоді для неї, звісно, найвищою метою буде пошук відповіді на питання, чи та зміна, що нею опановує, залежить від Одної Волі понад волями усіма, чи є просто наслідком збігу багатьох сил. Бо жахливо мусить бути для людини, коли їй ніколи не вдається себе саму збагнути; коли кожен промінь світла, що падає в безодню спантеличення, показує їй ще ясніше, що вільною істотою вона не є, а просто коліщатком в колесі великим, яке, непинно обертаючись, її і все навколо урухомлює, а надія, знову й знову, наперекір усьому досвіду, всій свідомості, надія на милосердя вище — це либонь її єдине оперття.

В. А. Моцарт, поряд з Л. ван Бетховеном, є найяскравішим представником Романтизму в музиці

Привітання тобі, щомиті, коли я бачу, як тремтять раби, привітання тобі, знову й знову, кохана свідомосте свободи! Прекрасний спокій ясного зміслу, що з ним я радісно вітаю майбуття, вельми добре знаючи, чим воно є і що воно несе зі собою, вітаю мою вільну власність — не мого володаря. Від мене воно не приховує нічого, воно зближається до мене без жодних насильницьких намірів. Над тими лиш панує доля богами, що в собі не мають діян, і над найгіршими зі смертних, що в собі діяти не хочуть; та не над людиною, яка свої діяння скеровує сама на себе, як це їй належить. Де ж межа моєї сили? Де ж починається жаский чужий терен? Неможливість закладена мені тільки в обмеженні моєї природи моєї ж свободи першим вчинком, лиш того, що я покинув, визначаючи, ким я хотів стати, лиш цього я не можу; нічого неможливого нема мені, окрім чогось, що змусило би звернути зі шляху ту волю, що якось промовила. Кому таке обмеження здається чужим насиллям, те, що є передумовою й істотою його буття, його свободи, його волі, той для мене дивовижно помішаний. Чи ж чуюсь я відтак обмеженим в цих межах? Так, якщо в терені звичаєвості й освіти цього й того виразно прагну, якщо б колись якийсь окремий вчинок метою був мого хотіння; тоді б оця мета, якщо б її схотів я досягнути, з-під мого вислизнула б погляду; тоді під пануванням чужинецьким знайшов би я й себе. Та навіть нарікаючи на долю, я б оминав єдиний предмет вини — то себе. Та ніколи зі мною так не станеться! Адже живу я у свідомості цілості моєї природи. Все більш ставати тим, чим я є, — ось моя єдина воля; а кожен вчинок — лиш особливий крок до здійснення цієї волі; як би певно я не діяв, я можу діяти лишень у цей єдиний спосіб, нічого іншого не вийде в низку моїх вчинків, хіба що так призначено. Отож зустрінься з тим, чого ти хочеш! Доки я вес скеровую на цю мету єдиною, а кожен зовнішній стосунок, кожна зовнішня постать життя мене лишає незворушним,²⁵ та всіх мені однаково шкода, котрі висловлюють природу лиш мого ества і для його внутрішнього формування, його зростання достарчають мені нового матеріалу;

²⁵ Своєрідна форма портрету, властива романікам, спровокована несприйняттям домінуючих тенденцій у тогочасному суспільстві.

допоки духа око на все невпинно скероване, я бачу це окреме лиш в цілості, і в ній я добачаю все окреме; ніколи не випускаю зі свідомості того, що я перериваю, і завше хочу ще й того, чого не роблю, а все, що роблю, я достосовую до того, чого хочу: доти моя воля над долею панує, обертаючи все, що та приносить, на користь тій меті — свобідно. Ніколи в отакого-от хотіння не відібрати його предмета, а при мисленні такої волі зникає і поняття долі.²⁴ Звідки ж береться та переміна в людському, що так вони її тягар гнітючий чують, як не зі спільноти такої свободи? Огож це справа свободи і моя. Як би міг я допомагати готувати його для інших моїм діянням, якби не вимагав його я для себе і від інших? Так, я вимагаю його вголос! Хай прийде час і принесе — наскільки зможе — для діяння, для вислову і формування мені різноманітний матеріал. Я не боюсь нічого; мені байдужі лад і все, що є зовнішніми умовами. Все, що може постати зі спільної діяльності людей, зачепить хай мене, хай зворушить й розрухає, щоби розрухав я відтак його, і в спосіб, як я його сприйматиму і що робитиму, я хочу завше знаходити і мою свободу і, висловлюючи, формувати мою свосвідність. Невже це все — то лиш пуста омана? Чи ж не ховається за цим почуттям свободи безсилля? Так простацькі душі тлумачать те, чого не розуміють! Та порожні балачки самопририження давно для мене віддунали, межі мною й ними щомиті править вчинок. Вони нарікають завжди, бачачи, що минає час, і лякаються, коли він надходить, залишаючись й надалі несформованими, при змінах всіх такими ж нищими натурами. Де хоч єдиний приклад того, де вони посміли б заперечити, що змогли обійтися по-іншому з тим, з чим вони зустрілися? Та мені було б легко серед болю їх іще гірш змолоти і з розчавленого зміслу витиснути зізнання, що те, на що вони як на зовнішню силу нарікали, було лиш внутрішньою інертністю, або що вони не хотіли того, що вдавали, ніби хочуть, і так, показуючи їм нищу обмеженість їхньої власної свідомості і волі, саме цим навчити їх віри у волю і свідомість.

²⁴ Така настановка складає структуру цілої значної частини романтичних текстів: однак, на відміну від Шлегель-Харсові чи Шлегель-Левсові свобода свестості, більшість романтичних персонажів проходить надто драматичний шлях, іноді — навіть трагічний (яскравим прикладом може послужити трагічна постать Френкенштайна).

Однак навчатися вони цього чи не навчатися, все ж ніщо, з чим я зустрінуся, не спроможне завадити зростанню власного формування і збити мене з мети діяння, — віра живе в мені завдяки чину. Отож я, відколи моїм єством заволодів розум і відколи свобода і самосвідомість замешкали в мені, пройшов найрізноманітнішими шляхами життя. Серед прекрасної насолоди юнацької приємності я здійснив великий чин — відкинув маску фальші, цей плід тривалих старань блюзнірського виховання, я навчився сумувати з короткого життя більшості тих, що знов дали себе закути новими ланцями, зневажати навчився я зверхнє прагнення безсило віджилих, що втратили навіть останній спогад про коротку мрію свободи, не відаючи, що спіткає юність, в якій вони оце якраз прокинулись, залюбки її віддавши на розсуд старій мудрості. В чужому домі визріло моє розуміння вишнього суспільного буття, я уздрів, як свобода спочатку облагороджує й кшталтує криккі таємниці людства, що для несповняченого назавжди залишається темними, який вишановує в них лиш природи сув'язь. В щонайстрокатішому плетиві всіх світських відмінностей я навчився, нищачи позірність, розпізнавати в різних шатах однакову природу і перекладати ті мови, що ними вона в різних колах послуговується. В спогляданні великих броднів, гучних і тихих, вчився я розуміти сенс людей, приліплених завжди ніби до шкаралупи; а в тихій самотності, що випала на мою долю, я споглядав внутрішню природу, всі цілі, завдані людству його істотою, і вглядався в усі пристосування духу в їхній вічній єдності, і в живому цьому спогляданні навчився належно цінувати мертво слово шкіль. Радість відчував я і біль, я знаю кожне лихо і кожен усміх, а що міститься ніло всім, що мене спіткало, відколи я на правду живу, з чого я не здобув би для мого єства нічого нового і тієї сили, що живить внутрішнє життя?

Тож хай моє минуле поручником мого майбутнього буде; воно ж бо те саме, що ж іншого воно може мені зробити, коли і я той самий? Визначено й ясно я бачу зміст мого життя перед собою. Я знаю, в чому моє єство

Титульна сторінка «Книги німецької поетике» М. Опіца, яка присвячена визначенню ролі поета у суспільстві

вже міцно сформувалося в його свосвідності і вже завершене; рівномірним діянням вусібіч з цілою єдністю і повнотою моєї сили я втримаю його. Як же не тішитися мені з нового і багатоманітного, чим знову й знов, щораз по-іншому, мені підтверджується істина моєї свідомості. Чи певний я себе настільки аж, що не потребую, щоби ані біда, ні радість, і все, що світ стражданням й благом називас, мені були однаково догідні, бо кожне у свій спосіб виконує оцю мету і вочевидноє мені стосунки моєї суті? Якби я досягнув хоча б цього, що би обходило мене, чи я щасливий! Я знаю теж, що я не перетворив ще на моє власне, я знаю ті місця, де я, ще ширляючи в неозначеній загальності, вже довгий час із болем відчуваю брак власного погляду. Всьому цьому вже тривалий час протидіє сила, і колись я охоплю це діяльністю і спогляданням і внутрішньо з усім пов'язу, що вже у мені є. Науки, без знання яких ніколи не буде довершеним мій світогляд, мені ж належить ще здолати. Незнаними мені є ще багато постатей людства, існують епохи й народи, що їх я знаю не ліпше від будь-кого, у спосіб мислення і суть яких переносяться не належним чином фантазія, які не посідають якогось визначеного місця в моїх поглядах на розвій роду людського. Деякі види діяльності, що не належать моїй власній суті, я не збагну, а про їх зв'язки з усім, що в людстві величного і гарного, мені нерідко бракує власного судження. Все це я здобуватиму одне з одним, одне по одному; найпрекрасніша перспектива розгортається переді мною. Скільки шляхетних вдач, які зовсім відмінно від мене витворюють в собі людство, могу я споглядати поблизу! Скільки багатих знаннями людей оточує мене, котрі гостинно чи марнославно пропонують мені в гарних посудинах золоті плоди свого життя, пересаджені їхньою вірністю з віддалених часів і зон на батьківщину. Чи може зв'язати мене доля за те, що я не змію наблизитися до цієї мети? Чи може відмовити мені у засобі до витворення, усунути мене з легкої спільноти діяннями теперішнього роду людського і монументами світу попереднього? Викинути мене геть з прекрасного світу, в якому

²⁸ Створення окремого постаті як шлях задоволення підміняє: таким чином Романтизм повертає увагу на існування індивідуального та суспільного розмаїття, ставленні водночас під сумнів усталені моделі історії

я живу, в пустельні пуші, де марно сподіватися звістки від іншого людства, де у вічній байдужості мене зусібіч тісно обвиває нида природа, а в задушливому, зіпсутому, нею породженому повітрі око не знаходить нічого гарного, нічого певного? Либонь таке спіткало багатьох; та зі мною таке трапитися не може: я-бо противлюся тому, що зігнуло тисячі. Тільки продавши саму себе, потрапляє людина в рабство, і лиш той, хто сам собі встановлює ціну і хто сам себе пропонує, наважиться йти наперекір долі. Що невпинно пориває людину з того місця, де добре її духові? Що ж спонукає її з боягузливою глупотою відкидати прекрасні багатства, немов боєць зброю при втечі? Це зверхній зовнішній прибуток, це заваба чуттєвої хіті, що її, вже випаруваний, більш не вдовольняє старий трунок. Як могло б таке трапитися такою тінню моєї зневази! Сумлінням і старанням я виборюю собі місце, що на ньому я стою, свідомо і не без зусиль створив собі власний світ, в якому дух мій може процвітати: як же побіжний знаді ляку чи надії розірвати цю міцну сув'язь? Як марнословний зовнішній подобі звабити мене з рідної домівки і з кола любих друзів?

Втім підтримувати і все докладніше пов'язувати світ цей — то не єдине, чого я вимагаю: я тужу за світом новим. Ще треба укласти декілька нових союзів, ще не одній незнаній любові новий закон повинен урухомити серце, щоб виявилось, як це в моїй істоті поєднується з іншим. Я жив у приязні будь-якого гатунку; любови солодке щастя я пив священними устами, я знаю, що мені належить і в одному, і в іншому, я знаю спритності моєї закон: проте ще мусить вознести мене зв'язок якнайсвятіший на новий шабель життя, я мушу злитися во єдину істоту з коханою душею, щоби в найкращий спосіб людяність моя ділала на людство; щоби я знав, як формується в мені просвітлене вище життя після свободи воскресіння, як стара людина зачинає новий світ. В права батьківські та обов'язки заглибитись я мушу, щоби не шумувала в мені навіть найвища сила, що всупереч істоті вільній творить свободу, щоби я показав, як, коли хто вірує в свободу, деліє

Й. К. Лоддер, відомий на той час протестантський теолог

й береже юний розум і як ясному духові вдається в цій значній проблемі розв'язати найпрекрасніше змішання свого й чужого. Чи ж не бере мене саме туг, при найлюбішому бажанні серця, доля у полон? Чи не зімститься світ за впертість свободи, за гордовиту зневагу своєї влади? Де ж вона мешкає, з якою мені лиш випадає з'єднати сув'язь життя? Хто скаже мені, куди мені мандрувати, щоби її шукати? Бо для того, щоби здобути такий скарб, не шкода жодної жертви, і жодне зусилля не буде завеликим! А коли її знайду серед закону чужого, що мені противиться, чи зможу я її звільнити? А здобувши, від моєї волі залежить, чи з подружнім правом узгоджуватиметься теж солодке батьківське ім'я? Тут стою я на межі моєї сваволі внаслідок чужої свободи, бігу світу, містерій природи. Я сподіваюся, людина спроможна на багато чого, і багато чого важкого здолають сила волі і непохитний намір. Та коли сподівання і наміри виявляються даремними, коли все опирається мені: чи я тоді звитяжений долею? Чи й справді вона тоді спротивилася піднесенню мого внутрішнього життя і власною сваволею спроможеться обмежити моє формування? Неможливість зовнішньої дії не перешкодить дії внутрішній; і більш від себе і від неї я шкодував би світу, світу, який тоді би втратив гарний і рідкісний приклад, якби заблукала сюди з'ява з ліпшого майбутнього, в якому вона б могла зірвати і оживляти свої мертві поняття. Нас, так само певно, як і те, що ми належим одне одному, несе ж іще незвано фантазія в прекрасний рай. Недаремно я уздрів ті кілька постатей з жіночою душею і послухав прекрасні пісні їхнього тихого життя. Чим далі я сам стояв від його границь, тим старанніше вивчав я священні терени шлюбу: я знаю, що в них є правом, а що ні; і в собі виробив я всі можливі постаті даностей, як їх покаже згодом пізнє вільне майбутнє, і ті з-посеред них, котрі мені пасують, я знаю твердо.¹ Я знаю — невідомим чином — також ті, з якими я щонайширше на все життя міг би поєднатися, і в прекрасному житті, яке би ми провадили, я вже обжитий. Як би я тепер, сумуючи в пустельній самоті, не мусив би чогось

¹ Видіється, що тема шлюбу у Ф. Шлегельмера може бути витлумачена швидше метафорично, в сенсі індивідуального становлення, що потім знайде своє подовження у К. Юнга.

впоряджувати або починати, замовчувати, відмовляти чи замикати в собі, у великому й малому: при цьому я постійно жваво перед собою бачу, яким інакшим й кращим буде воно в отім житті. Так само, з певністю, ведеться й їй, де б вона не була, як створена такою, що я їм любий, що їй я міг би бути достатнім; та ж туга, котра чимсь більшим є, аніж порожнім пожаданням, вириває і її, як і мене, з одоманітної дійсності, для якої вона не створена, і якби якась чарівна паличка звела нас воєдино, нам би нічого не видалося незнайомим, так ніби ми получені давньою солодкою звичкою, так хвацько й легко вирушили б ми в новому способі життя. Отож ніколи не бракує нам, ба навіть без помаху чарівної палички, в нас цього вишого буття; адже для цього власне життя, і саме ним ми створені, і тільки зовнішнє зображення від світу вислизає.

О, коли би люди тільки вмiли користати з цієї божественної сили фантазії, яка одна виводить дух на свободу, проносить його високо над будь-яким насильством і обмеженням і без якої людське коло таке вузьке й лякливе! Як же багато чого торкається кожного з нас за короткий час життя? Зі скількох боків людина повинна була б залишатися невизначеною й несформованою, якби її внутрішнє діяння йшло лиш на дрібку того, що дійсно її ззовні спонукає? Та вони навіть в моралі є настільки чуттєвими, що й самі лиш там звикаються як слід, де ними, для істини їхньої свідомости, орієнтуються зовнішнє зображення діяння. Даремно стоїть у великій спільноті людей той, хто сам себе обмежує! Йому не помагає те, що йому дано споглядати її життя й діяльність; намарно змушений він нарікати на закостенілу повільність світу та його кволі рухи. Він вимагає все нових й нових обставин, іззовні все нових спонук до дії і нової радості, після того, як старі, зробивши все, що могли, перестали впливати на його душу, і скрізь потік життя йому здається заповільним. А навіть якщо б в прищвидшеному перебігові воно пішло би тисячами нових шляхів, чи ж безконечність змогла би вичерпатися в короткім відрізку життя? Те, чого інші ніколи навіть зажадати не могли, я здобуваю внутрішньою грою фантазії. Вона заступає мені

Фреска Ботічеллі «Св. Августин за роботою» у гитанні свободи особи августиніам знову став актуальним у протестантському вiрвiженнi

те, чого бракує дійсності; кожен стосунок, в якому іншого вбачаю, привласню я собі з її допомогою; внутрішньо рухається дух, формує і творить згідно з природою своєю і готує в судженні те, як би він діяв. Звісно, що не можна покладатися на просте судження людей про чуже буття й чуже діяння, що обчислюються мертвими літерами за порожніми формулами, і зовсім інакше, ніж перед тим присудили, діють вони відтак. Однак коли — як і повинно бути там, де є істинне життя, — внутрішня діяльність супроводила витворення фантазії, а судження про цей внутрішній вчинок було цілком усвідомленим: тоді те чуже, яке ми споглядали, спричинилося до формування духа, саме так, ніби й насправді він був свій власний, так ніби діяв він назовні. Отож я й далі, як і досі, привласнюватиму собі весь світ силою цієї внутрішньої діяльності, і краще я скористаюся з усього в тихому спогляданні, ніж якби кожен образ мусив би в стрімкому русі супроводжувати зовнішній учинок. Так глибше вкарбовується кожен стосунок, певніше захоплює дух він і чистішим є відбиток власної суті у вільному, невимушеному судженні. А те, що відтак приносить насправді зовнішнє життя, є лиш підтвердженням і випробуванням більш раннього й багатого внутрішнього, а формування духу не обмежується вбогою зовнішньою міркою. На закостенілість долі нарікаю я не більше, ніж на його стрімкий і звивистий перебіг. Я свідомий того, що ніколи зовнішнє моє життя не в змозі буде зусібіч подати і довершити те внутрішнє. Ніколи не запропонує воно мені великого стосунку там, де мої вчинки вирішують про благо й страждання тисяч, і там, де ззовні може підтвердитися, наскільки нікчемним для мене є усе проти одного-єдиного з-поміж високих і священних ідеалів розуму. Можливо, я ніколи не вступлю у відверту ворожнечу зі світом і не зможу показати, як мало все, що дарувати й відбирати відлучено йому, бентежить мій внутрішній спокій і тиху самотність мого ества. Та знаю я в самому собі, як я обходився б і з тим, як вже давно моя душа до цього всього налаштована й готова. Отож

М. Мендельсон, філософ, ідеї якого мали відчутний вплив на формування релігійних поглядів Лессінга

у тихім сховку я все ж живу на людній і діяльній сцені світу. Отак зв'язок з коханою душею дається і самотньому, прекрасна спільнота існує і є найкращою часткою життя. Отож я, звісно, збережу любов приятельську, цей єдиний коштовний дар, що бу майбутньому не ситало мене чи їх.

Люди либонь бояться, що недовго потриває дружба; мінкою здається їм душа, і друг зміниться може, разом із давнім настрогом втече стара любов, а вірність — скарб рідкісний. І мають рацію: бо коли знати щось поза користю, тоді один ув одним любить лиш легку ману, що душу огортає, ту чи ту чесноту, а ту, чим вона дійсно є, вони ніколи не пізнають; й коли в життєвих колотнечах воно розчиниться, тоді ще довгі роки вони соромляться зізнатися, що помилилися вони в людині. Мені не дано гарної подоби, ні нічого з того, що полонить людині серце на перший погляд: все ж і той, хто не збагнув мого ества, плете собі таку подобу. Тоді хтось любить добре серце, чого б я не хотів, істота скромна, якою я не є, а також розум, що я його щосили зневажаю.²⁶ Так, така любов мене вже часто полишала; та й не належить вона до тих чеснот, які б я цінував. Для мене володінням є лиш те, що я здобув і що я знову й знову здобуваю: якби я міг зараховувати до свого те, що постає лиш з видива, заприміченого хибним оком. Я впевнений, що їх не дурю; але на правду, хай хибна любов не переслідує мене довше, ніж можу я стерпіти. Лиш вияву внутрішнього ества, що вони його не можуть не розуміти, це мені коштує; лиш раз попровадити їх просто до того, що я в душі зберігаю як найкоштовніший скарб, і чого вони не хочуть стерпіти: отож, я вільний від тієї муки, що вони мене матимуть за свого, що мене люблять ті, хто мав би дати мені спокій. Охоче віддаю я їм свободу, ув'язнену в позірному мареві. Лиш ті для мене мають певність, хто хоче любити на правду мене, мою внутрішню сутність, і міцно огортає їх душа, й ніколи не відпустить. Вони мене впізнали, вони уздріли дух; і ті, хто любить його таким, яким він є, мусять любити його знову й знову, все глибше, мірою того, як він розвивається і формується.

²⁶ В цьому місці хочеться уточнити, запитавши, чи варто віддаватися слідувати, чи дійсно визріти і чи таке слідування буде саме результатом зрілої відваги?

Цього скарбу я так само певен, як і мого буття; я не втратив ще жодного, хто вірний був мені в любові. Ти, що в ніжному цвітінні юні, посеред бистрого радісного життя, був змушений полишити наше коло — так, звертаєшся до образу коханого, що в серці мешкає моїм, що жне і далі у житті, любові та в скорботі,— ніколи не полишало мене твоє серце; моя думка продовжувала витворювати тебе, як би ти сам себе творив, якщо б дожив до полум'я нового, що розігрівало світ; твоя думка поєдналася з моєю, а любови розмова, взаємне споглядання душ не припиняється ніколи і ділає й далі на мене, так ніби й далі поряд ти живеш. Ви, улюблені, ви, що живете лиш вдалині на правду й часто посилаете мені свіжий образ вашого життя і духа, що нам простір? Ми довго були поряд, будучи менш присутніми одне для одного, аніж тепер: бо чим є присутність, як не спільнотою споріднених душ? Чого не бачу я у вашому житті, те сам витворюю; близькі мені ви у усьому в мені, довкола мене, що живлює мало б торкатись духу вашого, і ті небагато слів підтверджують для мене це або виводять на правильну дорогу, де ще можливо похибка була. Ви, що мене тепер оточуєте солодкою любов'ю, ви знаєте, як мало мучить мене бажання промацувати землю вздовж і впоперек; міцно вкорінений я в своєму місці і не полишу це прекрасне володіння — в будь-яку мить мати змогу обмінюватися з вами думками і життям; де є така спільнота — там мій рай. Якщо ж вами заволдіє інша думка — ну що ж, відстані для нас не існує. — А смерть? Чим же є смерть, як не більшою відстанню?

Похмура думка, що невблаганно переслідують будь-яку думку про життя й майбутнє! Звісно, можу я сказати, що друзі для мене не вмирають; я вбираю їхнє життя у себе, не припиняється ніколи їх вплив на мене: однак мене вбиває їх вмирання. Життя дружби — це прекрасний ряд акордів, в якому, коли друг відходить, змовкає тоніка.³⁷ І хоч всередині його відхід супроводжує невпинне ехо, а музика триває далі: все ж вмирає в ньому супровідна гармонія, тонікою якої я був і яка була моєю остійки, оскільки й він такою

³⁷ Відомо, що надання музиці метафоричних характеристик є однією з ознак романтичного способу думання.

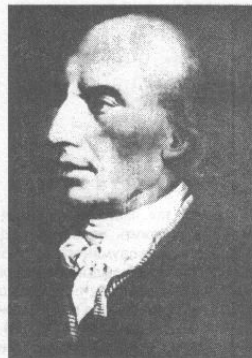
для мене був. Мій вплив на нього скінчився, втрапилася частка життя. Вмираючи, кожна любляча істота вбиває інших, і кому багато друзів відійшло, той врешті смерть приймас з їхніх рук, коли, відрізаний від впливу на тих, хто були його світом, дух, полишений на себе, сам себе пожирає. Двічі наступає людині неминучий кінець. Відійти змушений той, кому так незворотно зруйнована рівновага між внутрішнім і зовнішнім життям. Вмерти повинен би і той, кому вона зруйнована була інакше, хто, наблизившись до мети довершення своєї неповторності, оточений щонайбагатшим світом, вже не має зі собою нічого спільного; Бог є зовсім досконалою сутністю, а вона б не годна була знести тягара життя, тому нема їй місця в світі людства. Отож смерть є необхідною, і до цієї необхідності наблизитись — хай буде звершенням свободи, а вміти захотіти вмерти — може заповітною метою!²⁰ До решти й сокровенно хочу я обняти друзів й охопити всю їхню суть, щоб кожен помагав мене вбивати солодким болем, покидаючи мене, все більш готовим хочу формуватись я, щоби в такий-от спосіб душа зближалась до бажання вмерти. З двох стихій складається завжди смерть людини, отож не всі мене покинуть друзі, коли ще я повністю досягну досконалості мету. В розміреності лесьській до природи моєї істоти я наблизатимуся зусібіч; це щастя мені запевнять мій прекрасний спокій і тихе, повне розмислів життя. Найвищим для таких істот, як моя, є те, що внутрішнє формування переходить у вияв зовнішній, бо через вдосконалення кожна вдача зближається до своєї протилежності. А думка про те, щоби в чині мистецтва відкинути мою внутрішню істоту, а з нею і усі переконання, що їх дало людство, є для мене передчуттям смерті. Відколи почав я усвідомлювати найвищий розквіт життя, вона у мені проросла і тепер вона росте в мені щоденно, наближаючись до визначеності. Незріло — знаю — я вилучатиму її вільним рішенням з мого ества, перш ніж вигорить вогонь життя; якщо б однак я дав їй вирітати і дійти чинові до досконалості — тоді б, як вірний відбиток з'являється у світі,

²⁰ А добре померти — значить охоче померти (Сенека, Моральні листи до Луциля в перекл. Андрія Содомори).

тепер вже повільніше плине, має швидше бігти каналами вузькими? Чи сила волі залежить від моці м'язів, від щирця кісток, а мужність — від почуття здоров'я? Воно ж бо дурить тих, хто його має; в закутках чаїться десь там смерть й вистрибує зненацька, захоплюючи все з глузливым сміхом. Що ж шкодить, коли я знаю, де вона живе? Або чи невідступний біль, а чи страждання в змозі згнітити дух настільки, що він стає нездатним до сокровенної діяльності? Бо опиратись їм — це теж його діяння, і то вони в свідомість викликають думки величні для застосування. Не може бути для духу лихом те, що лиш змінює його діяння.

Так, неослабним я хочу зберегти його до пізніх літ, ніколи хай мене не полишає свіжа жага життя; що тішить мене нині, хай тішить і повік мене; хай сильною лишається воля і жвавою — фантазія, і хай ніщо не відбере в мене чарівного ключа, що відкриває мені таємничі ворота вищого світу, і хай ніколи не згасне в мені вогонь любови. Я не хочу бачити жаских слабкостей старости; сильна зневага хай розповсюдиться на все, що не вціляє в мету мого буття, а вічну юність я забезпечу собі сам.

Та чи разом зі злом я не відшттовхую й благо? Чи ж старість, протиставлена юні, є тільки слабкістю? Що ж тоді вшановують люди в старечих главах, навіть в тих, де не лишилося й сліду вічної юні, найкращого плоду свободи? Ох, часто це є нічим, окрім повітря, яке вони вдихають, а життя, що вони його провадять, було ніби пивниця, де довго зберігається труп, не виказуючи тліну, і тоді люд їх вшановує яко священні тіла. Ніби ростом лози виноградної є для них дух: навіть недобра вдача цінується вище, як постаріється. Та ні, — вони навіть багато говорять про власні чесноти пізніх літ, про мудрість тверезу, про холодне смирення, про багатство досвіду і про відсторонену довершеність, що, знаючи строкатість світу, вже не дивується. Нібито юність — лиш скороминущий людства цвіт; а старість й те, що вона приносить духові, — достиглий плід. Щойно тут постає, повітрям і сонцем найвищою мірою просвітлене і довершене в прекрасній значущій поставі для

Й. Г. Фосс, перекладач «Одіссеї» та «Іліади» німецькою мовою

повинна була б відійти і суть моя; вона була б довершена.

V

Юність і старість

Неначе бій годинника хвилини, колообіг сонця роки мені долічує, так само — знаю — я живу назустріч смерті. Але ж і старості, слабкій та кволій старості, на яку всі так гірко нарікають, коли їм непомітно промине охота радісної юні і внутрішнього здоров'я та п'янке почуття повноти? Чому дають вони минути золотим часам й, зітхаючи, вгинаються під ярмом добровільним? І я також колись вважав, що не личать мужеві права юнацькі; тихіше й обережніше збирався я ступати, готуючи²⁹ відмови мудрим рішенням до часів похмурих.

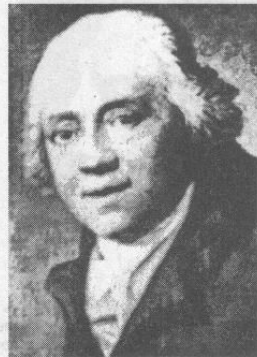
Та не хотіли духові бути достатніми тісні границі, і вже скоро я шкодував про скорчене тверезе життя. Ось тут повернулась на перший же поклик радісна юність і відтоді постійно мене огортає рукою хоронительки. Якби я тепер знав, що вона утече від мене, як утікають часи, я ліпше би здався незабаром на смерть добровільну, щоб страх перед неминучим злом не затруїв мені всіх дібр, аж доки нарешті нездарним буттям я все ж не заслужу лихого кінця.

Що ж, знаю, так бути не може: бо не повинно. Як, невже життя духу, вільне, незмірне, сміє збігти хутчіш, ніж земне, що при першим серця ударі містить вже паростки смерті? Чи ж не повік на прекрасне мала би бути скерована моя звична до повної сили фантазія? Не назавжди таким легким є радісний ум і такою бистрою, до добра скерованою й люблячою — душа? Боязко мав би я дослухатись до хвиль часу і споглядати, як вони мене обтесують і вимивають, аж поки я врешті не розпадусь? Скажи-но, серце, скільки мені залишається ще відлічити, заки все не прийде час, що оце проминув мені при цім наріканні? Однаково мало було б мені, якби міг зраховати, що один, а що тисяча. Якби ти був брамою для віщування з часу про силу духу, чия міра ніколи не зможе вже бути тією! Адже ж не проходять сузір'я за той самий час того самого на своїх орбітах, а вищої міри ти мусиш шукати,

²⁹ Так на зміну цінності мудрої старості та зрілості Просвітництва Романтика знову повертає цінність юності, переобтяжений дух перетворюється в дитину.

щоби зрозуміти їх рух: невже мізернішим законам мав би коритися дух, ніж вони? І не кориться. Рано спустошує декотрих старість, похмура, вбога й безнадійна, а дух ворожий обламає юности цвіт, тільки-но той розкриється; іншим же мужність лишається довго, а біла глава тільки підкреслює і прикрашає вогонь очей і привітну посмішку уст. Чом би й мені, як тому, хто найдовше стояв у повноті життя, в борні щасливій не опиратися пришиклій смерті? Чом, не рахуючи літ і не дивлячись на в'янення тіла, силою волі не втримати аж до останнього подиху кохану богиню? В чому ж повинна тоді полягати різниця, як не у волі? Хіба ж призначені духові певне мірило і розмір, так що він може розтратитися або вичерпатись? Чи ж витрачається сила його через дію і втрачає часточку в кожному русі? Чи ті, що втішаються довго життям, чи не є вони скупцями, котрі замало ділали? Хай тоді сором й зневага спіткають кожен свіжий і радісний вік: бо зневаги заслуговує той, хто скупцем був замолоду.

Якби такими були людська доля й міра, я б ліпше увіпхав, наскільки дух спроможний, все своє життя в тісний простір: коротко волів би жити, щоб юним бути й свіжим, заки це триває! Що ж pomoже розливати ріденько світла промінь на площину велику? Не виявиться сила і нічого не спричинить. Що ж дасть утримуватися в діяльності й розтягування в довжину, коли приречений ти слабнути у внутрішньому вмісті, коли вкінці не лишиться нічого з того, чим володів колись? Вже ліпше в кілька років розтратити життя в блискучім марнотратстві, так щоб потішитися міг ти своєю силою і не помітити, чим був ти. Та не такими є наша доля й наша міра; таке чуттєве поняття не спроможне утримати в своєму колі дух. Об що ж розіб'ється його влада? Що тратить він в своїй істоті, коли діє і спілкується, і що такого є, що його пожире? Яснішим і багатшим чуюся тепер по кожнім вчинку, міцнішим й здоровішим: бо при кожнім вчинкові засвоюю я щось від спільної поживи людства, і, ростучи, чіткіше визначається мій кшталт. Чи то так тому, що я наразі ще здіймаюся на життя вершини? Либонь

К. Ф. Ніколаї, німецький книготорговець, видавець і письменник

що так, — але тоді коли ж зненацька зміниться такий стан речей? Коли почну я дією вже не ставати, а проминати? І як мені явиться ця велика переміна? Якщо вона прийде, я мушу її впізнати, а пізнавши, я ліпше обираю смерть, ніж тривале споглядання ницости людської в мені самому.

Зникання мужности і сили — це лихо, в якому самі ми завинили; порожнім упередженням є старість, зверхнім плодом божевільного переконання, ніби дух залежний від тіла! Але мені відоме це божевілля, і його зіпсутий плід не сміє затруїти мені здорового життя. Чи дух замешкує лиш тканину плоти, чи вони єдині, так що й він стане незграбною мумією, тільки-но охолодне плоть? Тілові лишається тілове. Коли чуття згасають, слабнуть теж образи картини світу: отож згасати мусять і спогади і слабнути вдоволення і деякі бажання. Та чи є це тим життям духа, юности, вічність яких я обожаю? Як давно я був би старости рабом, якщо би вона спромоглася ослабити дух?³⁰ Як давно я вигукнув би юності оте останнє «Прощавай!» Але те, що в міцному житті ще ніколи мені не докучало, хай ніколи не зможе цього зробити воно. Для чого тоді інші поряд зі мною мають кращі тіла і гостріші змисли? Чи ж вони не завжди будуть мені вірними на службі, як тепер? Якби я мав сумувати над плоти моєї занепадом — це б для мене було найостаннішим! Що він мені? І що то за лихо, як раптом забуду, що було вчора? Чи будуть якогось дня моїм світом мізерні події, чи уявлення єдиного й правдивого з вузького кола присутности мого тіла — усією сферою мого внутрішнього життя? То ж хто в низьких змислах не добачає признання вищого, кому юність люба була лиш через те, що вона зберігає це краще, той справедливо нарікає на лихо старости! Та хто наважиться твердити, що й свідомість величних і святих думок, котрі дух породжує зі себе самого, залежить від тіла, а розуміння праведного світу — від вжитку зовнішніх членів? Чи ж я, щоб споглядати людство, потребую око, чії нерви вже тепер, всередині життя, німіють? А чи для того, щоб я міг любити те, що того заслуговує, кров, яка

³⁰ З цією ж темою ми зустрінемося у передмові до «Книги пісень» Г. Гайне, але антиномія «юність—старість» складає у романтичному способі думання структуру опису як індивідуально-психологічних, так і соціальних чи політичних феноменів.

Кому дозволено порожнім пожаданням задивлятися на неможливе, а оком загребуцим — на чуже добро?³⁴

Так вільно і так радісно живе моє внутрішнє життя! Коли та як часові і долі завгодно буде навчити мене мудрості нової? За світом залишаю його право: порядку й мудрості, умиротворення і міри прагну я в діянні зовнішньому. Навіщо мені з того кепкувати, що постає так легко, так охоче, так слухняно з моєї внутрішньої суті і з моїх діянь? Без труду все це пригорщами повними черпає той, хто споглядає світ; та спогляданням своєї суті людина усвідомлює, що боягузтво й слабкість не сміють наближатися до неї: бо зі свідомості внутрішньої свободи та її діянь беруться вічна юність й радість. Я їх впіймав і вже не відпущу ніколи, отож із усміхом дивлюсь, як в очах згасає світ, а сивина пронизує білявими пасмами. Ніщо з того, що може трапитися, не спроможне мені скувати серце; свіжим залишатиметься пульс сокровенного життя внутрішнього — аж до смерті.

³⁴ Очевидно, що значна частина українських читачів важко сприйме цю частину тексту та, напевно, витлумачить її як результат протестантського гріхопадіння.

Одна з подій політики секуляризації: руйнування францисканського монастиря у Мюнхені

найвищої насолоди, внутрішнє людське життя. О, варвари Півночі, що не відають підсоння чудного, де водночас зближує плід й розпускається цвіт, поєднуючись у змаганні прекрасному! Чи ж настільки холодний світ і неприязний, що до цієї вищої краси й досконалості дух підністися не сміє? Звісно, не кожен може всім володіти, що тільки є гарного й доброго; та дари ці розподілені межі людьми, не між часами. Кожен є паростю іншою, та вона завжди може цвісти й плодоносити. Те, що спроможне в однім поєднатися, все це він може утримати вкупі, може й повинен.

Як приходить людині смиренна мудрість і зрілий досвід? Чи вони їй посилаються зверху, а вище призначення в тім полягає, що людина їх дістає не раніше, аніж спроможна довести, що юности цвіт відійшов?³¹ Та я відчуваю, що маю її здобути; те, що вона приносить, — це діяльність юні і свіже життя духа. Озиратися вусібіч, все всотувати в найсокровенніший розмисл, долати владу окремих почуттів, так щоби жодна сльоза, чи то радости, чи печалі, не скаламутила око духа і не затемнила його образи, стрімко рухатися від одного до іншого і не виситимо в діяльності внутрішньо наслідувати навіть чужі діяння — ось відважне життя юности, в цьому становленні мудрости й досвіду. Чим рухливіша фантазія, чим бистріша духа діяльність, тим скоріше вони виростають і дозрівають. А коли вони визріли, хіба тоді вже людині не має личити відважне життя, що їх породило? Чи ж бувають вони колись досконалі, ці вищі чесноти? І якщо вони визріли завдяки юності і в ній, чи ж не потрібно їм більше тієї ж сили, щоб вирости й визріти ще більше? Та порожнім святенництвом надурюють самих себе люди на свій найкоштовніший скарб, а це блюзнірство зведене на найглибшому дні найобмеженішого невігластва. Рухливість юні, вважають вони, тим притаманна, хто ще шукає, а шукати вже не випадає тим, хто зближається до кінця життя; він мав би прикраситися закростенілим спокоєм, цим шанованим символом досконалости, порожнею серця, знаком наповнення розуму; отож людина мусить в старості поводитися так,

³¹ Чомусь так часто забувається істина, що мудрість залежить не стільки від прожитого, скільки від продуманого. В протилежному випадку ми були б свідками помудріння людства. Але парадоксальність романтичного думання, здається, може бути до певної міри вирішеною. Конфлікт між цінностями юності та традиції виглядатиме лише позірним, якщо врахувати, що повнота архаїчного життя майже однозначно свідчить про мудрість того, кому вдалось довго виживати.

щоби вона, якщо виглядає на таку, що шукає, не була змушена в смерть відійти під глузлиний сміх з такого марнославного наміру. І тільки тому, хто шукає зле й підле, випадає слава того, що знайшов геть усе! Безмежним є те, чим я хочу володіти і що хочу пізнати, і тільки в безконечній вервиці дій можу повністю себе визначати. Хай ніколи не відлине від мене дух, який змушує людей рухатись допереду, і жадоба, не насичена ніколи тим, що було, хай поривається завше далі вперед. Слава людини полягає в тому, щоб знати, що безконечною є її мета, і все ж ніколи не зупинятися в своїй ході; знати, що на шляху трапиться місце, яке її поглине, і все ж ані в собі, ні довкола себе нічого не міняти,³² бачачи його, і навіть не сповільнювати крок. Тому людині завжди випадає впадати в безтурботну радісність юности. Я ніколи себе не вважатиму старим, заки не докінчу, бо я знаю і хочу те, що повинен. Неможливо також і те, що краса старости й юности одна одній суперечать: бо в юності виростає не тільки те, через що вони вихваляють старість; але й старість живить юности свіже життя. Як твердять усі, ліпше процвітає юний дух, коли ним заопікується зріла старість: тож і тим прикрашається власна внутрішня юність, хто пізнав уже, що приносить духові старість. Швидше углядить, що в цьому є, вишколений погляд, легше збагне кожен, хто вже знає багато подібного, і теплішою буде любов, що виходить з вищого ступеня власного кшталтування. Тож юности сила і насолода хай залишаються в мені аж до самого кінця. Аж до кінця хочу ставати сильнішим й живішим почерез кожен вчинок і бути здатним на більшу любов внаслідок кожної праці над самим собою. Юність хочу заручити зі старістю я, щоби і ця повноти запізнала і пронизалася всеживлющим теплом. Що ж це таке, на що вони нарікають в старості? Чи не неминучі наслідки це досвіду, мудрости і кшталтування. Чи отуплює розум людині скарб збережених думок, так що його вже не вабить ні нове, ні старе? Чи мудрість з її твердим словом не перетворюється врешті-решт на сумнів, що стримує людину від будь-якої дії? Чи освіта

³² Потім ми почуємо заклик Ф. Ніцше до при- швидшення ходи назустріч смерті.

не є самоспаленням, що дух перетворює в мертву масу? Те, на що вони нарікають, то тільки відсутність юности. А юність, чому їм її бракує? Бо в юності їм бракувало старости. Нехай подвійним буде шлюб цей. Хай в міцній душі вже тепер заіснує старости сила, щоб зберегла вона юність тобі, щоб пізніше ця юність тебе берегла перед слабістю старости. Так як вони це поділять, зовсім не мусить ділитись життя. Той принижує самого себе, хто спершу хоче бути молодим, а потім старим, хто спочатку беззастережно дозволяє тому владарювати, що вони називають змислом юности, а потім — прийти тому, що їм здається духом старости; та життя не зносить такого поділу своїх стихій. Подвійним-бо чином духа є те, що поєднанням повинно бути щомиті; кшталтування і досконалість — ось те, що людина повинна все сокровенніше усвідомлювати нерозривно, та в їхній відмінності, і в ясності розділила власне призначення того та іншого.

Для рослини найвищим є цвіт, прекрасне довершення своєрідного буття; а для світу найвищим є плід, оболонка для паростка майбутнього роду, дар, що його кожна істота принести повинна, щоб інша природа захотіла з нею воз'єднатися. Так і для людини відважне життя юности є найвищим, і лихо їй, якщо воно її оміне: та світ хоче, аби людина постарілася, щоби дозріли плоди, чим скорше, тим ліпше. Отож упорядкуй собі життя раз і назавжди. Те, що надто пізно людей навчає допіру старість, куди насилу в своїх кайданах їх загання час, хай вже тепер, внаслідок вільного вибору волі, стане твоєю потужною мудрістю в усьому, що світу належить. Там, де цвіт життя з вільної волі зав'яже плід, хай перетвориться він у солодку втіху для світу, і хай вглибині в ньому чаїться запліднений зародок, що колись розвинеться до нового життя. Тим, що ти пропонуєш світові, хай буде плід. Не жертвуй в хибній великодушності навіть часточки свого ества! Не дозволяй виссати зі себе ані тичинки, не дай ні листочка зірвати, що всотує поживу для тебе з оточуючого світу! Але не будь й пустоцвітом, безформним і неістивним, в якому вжалити може тебе отруйна

Г. К. Ліхтенберг, автор популярних на той час афоризмів

комаха; а все, що для тебе самого не є ростом форми чи творенням нових органів, хай буде правдивим плодом, породженим з внутрішньої любові духа, вільним вчинком — пам'ятником його молодечого життя. Та зачатий, він виходить назовні з царини внутрішнього життя, і далі нехай формується за законом зовнішніх дій. Далі хай ним заопікується мудрість, тверезий глузд і холодне смирення, так щоби й справді світу на користь пішло те, що для нього великодушно призначила любов. Тоді зважуй обережно засіб й мету, піклуйся і розглядайся довкола з острахом мудрим, візьми за дорадників силу і працю, доклади всіх зусиль і вичікуй терпляче і непохитно щасливу цю мить.

Лихо, коли юність в мені, ця свіжа сила, що звалює все додолу, легковажність, яка не зупиняється, помножилися би на старечі заняття і з безнадійним неуспіхом стали би тринькати на чужому терені зовнішніх дій силу, відібрану від життя внутрішнього! Тож нехай згинуть лиш ті, кому не відома внутрішня діяльність і отак, не розуміючи священного потягу, хочуть лишатися молодечими в зовнішніх вчинках. Вмить мусить досягнути плід, як за ніч розпускається квітка; задум один дише в потилицю іншому, і жоден не здійснюється, і в швидкій зміні суперечливих засобів руйнується кожна розпочата справа. І якщо вони отак у спробах даремних змарнували прекрасну половину життя, нічого не зробивши і не добившись, бо добивання і роблення були їх єдиною метою, то вони проклянуть легковажність і бистре життя, а їм залишиться тільки старість, слабка й жалюгідна, як і належить там, де юність змарнована і спотворена. Щоби вона мені не втекла, я не зловживатиму нею, вона не повинна прислужувати мені на чужих теренах в недостойних справах; в межах її царства я хочу втримати її, щоб не наблизилось до неї жодне лихо. Але там хай вона мені владарює, тепер і назавжди, в необмеженій свободі; і жоден закон, який може веліти тільки зовнішнім діям, хай не обмежує мені внутрішнє життя.

Всіляке діяння в мені й щодо мене, що не належить світові, а є тільки моїм становленням,

хай збереже навіки барву юности, а рухасться тільки корячись внутрішньому потягові в прекрасній безтурботній радості. Не дай собі накинути якийсь порядок, коли ти повинен споглядати чи збагнути, коли в тебе входять чи з тебе виходять, весело присоромлює чужий закон і відганяє думку, яка хоче мертвими літерами списати життя вільні зміни! Не дозволяй собі казати, спершу слід завершити те, потім інше! Йди далі, коли подобається тобі, йди легким кроком: адже все, що ти робив, живе в тобі далі і залишається, а повернувшись, віднайнеш його знов. Не дайся залякати, що з того буде, коли зараз розпочнеш те чи інше! Не ставай ніколи ніким, крім самого себе: бо те, що можеш ти хотіти, є часткою тебе. Тож не хочи бути поміркованим в діяннях! Живи постійно свіжо: жодна сила не пропаде, окрім тієї, яку ти незужитою назад у себе увіпхнеш. Тож не хочи тепер цього, щоб потім захотіти того! Соромся, вільний духу, якщо в тобі служитиме щось іншому; ніщо в тобі не сміє бути засобом, бо ж одне вартує те ж, що й інше; тому тим, чим ти стасш, ставай задля самого себе. Страшний обман, нібито ти повинен того хотіти, чого ти не хочеш!³³

І світові не дозволяй розпоряджатись, коли та що тобі для нього слід робити! Висміюй гордо дурнувату пиху, сміливий юначе, і не підпадай під тиск. Все, що є — твій вільний дар: бо лиш у твоїх внутрішніх діяннях зродитися повинно рішення, чи робити щось для світу, чи ні; і не роби нічого, що не визріло в любові вільній і охоті зі самої серцевини духа. Не дозволяй встановлювати межі твоєї любові: ні в мірі, ані в способі, ані в триванні! Вона ж бо твоя власність: хто може нею керувати? Адже її закон — він тільки в тобі: хто сміє тут іще розпоряджатись? Соромся йти услід чужій opinii у тому, що тобі святе! Соромся й недоречного сорому, коли вони не зрозуміють, як скажеш питачам ти: тому люблю я. Не зважай у повноті і радості сокровенного життя на те, що діється назовні! Хто ж би змішував непослудуване і був сумним з того в самому собі. Не бентежся, коли не зможеш бути чимсь, а коли — щось робити!

³³ Точка зору, близька до думки А. Шлегеля, висловленої як опозиція до просвітницької моделі корисного.